

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΝΕΟΤΕΡΟ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ»
(Σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Έρευνας Βυζαντινού Πολιτισμού)**

**« Η σκιαγράφηση του Μωάμεθ Β΄ Πορθητή από τους ιστορικούς της Άλωσης
της Κωνσταντινούπολης (1453). Συγκριτική και ερμηνευτική μελέτη»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
του

Πέτρου Η. Τρυφονόπουλου

Πτυχιούχου του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Φιλοσοφικής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
(2000)

ΑΜ: 1013202005030

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Δήμητρα Μονιού, Δρ Βυζαντινής Φιλολογίας ΕΚΠΑ (επόπτρια)
Σοφία Καπετανάκη, μ. Επίκουρη καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (μέλος)
Μάριος Αθανασόπουλος, ΕΔΙΠ Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (μέλος)

Μυστράς, 2022

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην επόπτρια της διπλωματικής μου εργασίας, την κα Δήμητρα Μονιού καταρχήν για την υπόδειξη του θέματος, όπως επίσης και για την καθοδήγηση και τις επικοινωνιακές υποδείξεις, αλλά και την ηθική υποστήριξή της.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω και στην κα Σοφία Καπετανάκη και στον κ. Μάριο Αθανασόπουλο, τα δύο εποπτικά μέλη της εργασίας μου. Με τις καίριες παρατηρήσεις τους η εργασία απέκτησε την απαιτούμενη εγκυρότητα στα πλαίσια ενός μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών.

Θα ήθελα επίσης να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην γραμματέα του μεταπτυχιακού «Βυζαντινός κόσμος», κα Μπαφίτη, η οποία με την ευγένειά της και την καλωσύνη της υπήρξε πάντα κοντά στους μεταπτυχιακούς φοιτητές.

Εκτός από την κα Μονιού, την κα Καπετανάκη και τον κ Αθανασόπουλο με τους οποίους είχα την τιμή να συνεργαστώ στα πλαίσια της διπλωματικής εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω και τους υπόλοιπους διδάσκοντες του μεταπτυχιακού προγράμματος για αυτό το ευχάριστο και γεμάτο γνώσεις και προβληματισμούς ταξίδι στον βυζαντινό κόσμο.

Περίληψη

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας περιγράφεται και αναλύεται η προσωπικότητα του Μωάμεθ του Πορθητή, όπως αυτή αποτυπώνεται στα κείμενα των Ελλήνων ιστορικών, του Κριτόβουλου, του Δούκα, του Σφραντζή, του Χαλκοκονδύλη αλλά και του Ψ.Φραντζή.

Μετά από ενδελεχή εξέταση των ιστορικών κειμένων εντοπίζονται όλα όσα αφορούν στον Μωάμεθ, είτε πρόκειται για σχόλια του συγγραφέων, είτε για σχόλια των συμμετεχόντων στα δρώμενα, είτε για σχόλια του ίδιου του Μωάμεθ για τον εαυτό του και την αποστολή του. Η εργασία βασίζεται κυρίως σε αφηγηματικά εργαλεία καθώς πιστεύουμε ότι με αυτόν τον τρόπο θα δια φωτίσουμε την πολυσχιδή αλλά και αμφιλεγόμενη προσωπικότητα του Μωάμεθ του Πορθητή. Η ερευνά μας παραμένει ανοικτή για περαιτέρω ανάλυση πέρα από τα πλαίσια μιας διπλωματικής εργασίας δεδομένων των διαφορετικών και ενδιαφέροντων θεμάτων που αγγίζει.

Λέξεις-κλειδιά: *Άλωση, Κωνσταντινούπολη, Μωάμεθ Β' ο Πορθητής, αφηγηματολογία, περιγραφή, χαρακτήρας, δρώντες ήρωες, Κριτόβουλος, Δούκας, Σφραντζής, Ψευδό-Φραντζής.*

Summary

In our master thesis we will focus on the description of Mohamed the Conqueror made by the four historians of the Fall of Constantinople, including the Pseudo-Frantzis chronicle.

We will try to trace the comments for Mohamed made both by the different narrators or himself as well as other persons in the chronicles. Our work relies on narratology tools for we believe that in this way we shed more light on the distinguished though controversial personality of Mohamed the Conqueror. Our research by all means remains to be extended in the future given the various subjects that it raises.

Keywords: *conquest, fall of Constantinople, personality, Mohamed the Conqueror, narratology, Kritovoulos, Doukas, Chakonondyles, Sfrantzis, Pseudo-Frantzis.*

Πίνακας περιεχομένων

Ευχαριστίες	2
Περίληψη	3
Summary	3
Εισαγωγή.....	5
Α΄ Μέρος.....	6
1. Βιογραφικά στοιχεία και εργογραφία	6
1.1 Δούκας (Μιχαήλ).....	6
1.2 Σφραντζής Γεώργιος	8
1.3 Κριτόβουλος Μιχαήλ	10
1.4 Λαόνικος Χαλκοκονδύλης	13
Β΄ Μέρος.....	15
2. Ο Μωάμεθ σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση των ιστορικών της Άλωσης.....	15
2.1 Πρώτη εμφάνιση	16
2.2 Ο Μωάμεθ και οι επώνυμοι Άλλοι	17
2.3 Μωάμεθ και οι ανώνυμοι Άλλοι	25
2.4 Προσωπική-οικογενειακή ζωή του Μωάμεθ	32
2.5 Κρίσεις-σχόλια για τον Μωάμεθ.....	33
2.6 Ενέργειες του Μωάμεθ σχετικά με την κρατική ή πολεμική οργάνωση	45
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	50
Παράρτημα.....	53
Βιβλιογραφία.....	55

Εισαγωγή

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η σκαγράφηση της προσωπικότητας και του χαρακτήρα του Μωάμεθ του Πορθητή¹, όπως αποτυπώνονται στους ιστορικούς της Άλωσης. Πρόκειται αναμφίβολα για μία ιδιαίτερη και αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, η οποία διαδραματίζει σημαντικό και πρωταγωνιστικό ρόλο στους τελευταίους χρόνους πριν από την πτώση της Πόλεως. Είναι αυτός που κατέλυσε τη Βασιλεύουσα και την ευρύτερη περιοχή της άλλοτε Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Είναι λογικό να υπάρχει έντονο ενδιαφέρον από τους τέσσερις Έλληνες ιστορικούς της Αλώσεως, οι οποίοι, ο καθένας με τον δικό του τρόπο, διεισδύουν όσο μπορούν στην προσωπικότητα του Πορθητή και τον σκιαγραφούν ο καθένας από τη δική του οπτική. Δεν παραλείπουν να του αναγνωρίσουν αρετές, αλλά δε διστάζουν και να τον κρίνουν αρνητικά και να παρουσιάσουν άλλοτε ρεαλιστικά και άλλοτε καθ' υπερβολήν κάποιες ενέργειές του.

Η εξέταση των σχετικών αποσπασμάτων βασίστηκε στις κριτικές εκδόσεις των κειμένων των τεσσάρων ιστορικών. Ωστόσο, ήταν αρκετά δύσκολη η συγκριτική επεξεργασία και ανάλυση των πληροφοριών, όπως παραδίδονται από τους τέσσερις ιστορικούς της Άλωσης. Οι πληροφορίες για την προσωπικότητα και τη δράση του Μωάμεθ Β΄ Πορθητή κατηγοριοποιήθηκαν ως εξής: κατ' αρχάς εντοπίστηκαν και αναλύθηκαν τα σχόλια των αφηγητών για τον Μωάμεθ, στη συνέχεια καταγράφηκαν τα σχόλια του ίδιου του Μωάμεθ για τον εαυτό του και τέλος τα σχόλια των άλλων δρώντων προσώπων για αυτόν.

Η αφηγηματολογία και οι πρακτικές της εφαρμογές στο κείμενο, επίσης, κρίθηκε σκόπιμο να ληφθούν υπόψη για μια αποδοτικότερη κατανόηση των κειμένων. Ωστόσο, η ανάλυση στην παρούσα εργασία ενός τόσο ενδιαφέροντος και ταυτόχρονα τόσο ευρέως θέματος περιορίζεται στο πλαίσιο μίας διπλωματικής εργασίας, δημιουργώντας προεκτάσεις για μελλοντική έρευνα και διεισδυτικότερη προσέγγιση του θέματος. Αναμφισβήτητα, μια επαναξιολόγηση των ιστορικών αυτών κειμένων μέσα από το πρίσμα των μεθόδων αφηγηματολογίας πιθανότατα θα επιφέρει μια νέα προοπτική σε κείμενα που έχουν ήδη μελετηθεί, αναλυθεί και σχολιαστεί από πολλούς ειδικούς επιστήμονες.

---

¹ Παρότι έχουμε συνηθίσει να τον αποκαλούμε Μωάμεθ, το κανονικό του όνομα είναι Μεχμέτ.

Α΄ Μέρος

1. Βιογραφικά στοιχεία και εργογραφία

1.1 Δούκας (Μιχαήλ)²

Ο Δούκας, ο πρώτος χρονολογικά ιστορικός της Άλωσης, γεννιέται γύρω στο 1400 και πρέπει να πεθαίνει μετά το 1462. Ως προς το μικρό του όνομα επικρατεί αβεβαιότητα. Ο ίδιος διευκρινίζει στη *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία* του ότι ήταν εγγονός του Μιχαήλ Δούκα ο οποίος συμμετείχε ενεργά στη διαμάχη μεταξύ του Ιωάννη ΣΤ΄ Κατακουζηνού και του Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου³. Για ένα μεγάλο μέρος της ζωής του έζησε στη Νέα Φώκαια και στη Λέσβο. Τότε αυτές οι δυο περιοχές ανήκαν στην ιταλική οικογένεια των Γατελούζων για την οποία υπήρξε γραμματέας καθώς ήξερε να χειρίζεται την ιταλική αλλά και την τουρκική. Αυτή η γλωσσομάθειά του πρέπει να έπαιξε σημαντικό ρόλο στη συγγραφή του έργου του. Υπάρχει ένα μοναδικό ακέφαλο και κολοβό χειρόγραφο που έχει διασώσει την ιστορία του, καθώς δεν έχει ούτε το πρώτο αλλά ούτε και το τελευταίο φύλλο. Ως εκ τούτου δεν γνωρίζουμε τον τίτλο που θα έδωσε ο ίδιος στο ιστορικό του πόνημα. Κατά την Άλωση δεν βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη αλλά πρέπει να ταξιδεύει εκεί λίγο μετά για να διαπιστώσει ιδίοις όμμασι την τραγική κατάσταση.

Η ιστορία του αρχίζει με το α΄ μέρος, σαν ένα τυπικό χρονικό, δηλαδή από κτίσεως κόσμου έως τους Παλαιολόγους, ενώ στο β΄ μέρος περιγράφεται η επέκταση των Οθωμανών ως τον θάνατο του Βαγιαζήτ Α΄(1402). Έπειτα περιγράφεται η μάχη του Κοσσυφοπεδίου, οι διάφορες συγκρούσεις των Οθωμανών με τους Βυζαντινούς, η Άλωση της Πόλης και η κατάληψη της Λέσβου από τους Τούρκους. Η αφήγηση δηλαδή της *Βυζαντινοτουρκικής Ιστορίας*, κατά την οποία μνημονεύονται οι αγώνες των Βυζαντινών εναντίον των Τούρκων ή άλλων εχθρών, ξεκινά από το 1341 και ολοκληρώνεται το 1462⁴ με την άλωση της Λέσβου. Τα γεγονότα πάντως από το 1341 παρουσιάζονται πιο συνοπτικά σε σχέση με αυτά που ξεκινούν από το 1389 και γίνονται πιο εκτενή, όταν αναλαμβάνει την εξουσία ο Βαγιαζήτ Α΄ και γίνεται η μάχη στο Κοσσυφοπέδιο.

Από γλωσσική άποψη το κείμενο του Δούκα φέρει ομοιότητες με το *Χρονικό* του Σφραντζή και προσεγγίζει τη δημώδη ελληνική, χωρίς να απαρνείται την παρεμβολή πολλών στοιχείων της κλασικίζουσας γλώσσας, όπως ο δυϊκός αριθμός, ή στοιχεία από την αρχαία

---

² Γενικά για τον βίο και το έργο του Δούκα βλ. : Rosenqvist 2008, σσ. 249-250, Μονιού 2010, σσ. 15-19 (με σημείωση των εκδόσεων, των μεταφράσεων και γενικής βιβλιογραφίας). Επίσης βλ. Hunger τόμος Β΄ 2007, σσ. 345-351, Καρπόζηλος τόμος Δ΄ 2015, σσ. 270-286, 289-293, 295-303 κ.α., *ODB*, τομ. 1, 656-657, λήμμα Doukas (Talbot Alice-Mary) και *PLP* 3, λήμμα αρ. 5685.

³ Βλ. Τζίφα 2022, σσ. 25, Miller 1926, σσ. 63-71, Polemis 1968, σσ. 199.

⁴ Krumbacher 1897, σσ. 305-306.

ελληνική μυθολογία. Παράλληλα μεταγράφει ιταλικές και τουρκικές λέξεις στα ελληνικά, κάτι που δεν επιτρέπεται για έναν κλασικίζοντα συγγραφέα.

Όσο για τα γεγονότα της άλωσης της Πόλης στο έργο του Δούκα περιγράφονται επιμελώς και σε αρκετά σημεία λεπτομερώς. Η αφήγηση γίνεται συγκινητική, δραματική και γλαφυρή, όπως ο θάνατος του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου ή οι καταστροφές που επακολούθησαν της Άλωσης. Γενικά η *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία* του Δούκα διακρίνεται από φυσικότητα, ευαισθησία και ζωνρότητα καθώς και για την ιστορική της αλήθεια και φιλαλήθεια του συγγραφέα⁵, παρόλη την εχθρική στάση που κρατάει απέναντι στον Μωάμεθ. Υπάρχουν βέβαια στο έργο του Δούκα και ασυνέπειες και αντιφάσεις, αλλά δεν είναι μειωτικές για το συνολικό έργο του ιστορικού⁶.

---

⁵ Τζίφα 2022, σσ. 27-29.

⁶ Grecu 1948, σσ. 133-134.

1.2 Σφραντζής Γεώργιος⁷

Ο Γεώργιος Σφραντζής, με καταγωγή από την Λήμνο, γεννήθηκε στην Πόλη στις 30 Αυγούστου του 1401 και πέθανε λίγα χρόνια μετά το 1477. Ο πατέρας του διετέλεσε παιδαγωγός του Θωμά, γιου του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου, αλλά και ο μικρός Γεώργιος από τα δεκαέξι του χρόνια υπήρξε τραπεζοκόμος και υπεύθυνος του κοιτώνα του αυτοκράτορα. Σε νεαρή ηλικία φαίνεται όμως ότι έχασε τους γονείς του από επιδημία πανώλης το 1416 ή κατά άλλους το 1417, οπότε την επιμέλεια του νεαρού Σφραντζή ανέλαβε η ίδια η αυτοκρατορική οικογένεια των Παλαιολόγων, με πρωτοβουλία καθώς φαίνεται του ίδιου του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄⁸.

Στην παλαιότερη βιβλιογραφία εμφανίζεται ως Φραντζής⁹. Σωστότερο εντούτοις είναι το Σφραντζής. Ο χρονογράφος είχε τη συνήθεια να κρατάει ημερολόγιο. Το ημερολόγιο αυτό πρέπει να ενσωματώθηκε αργότερα σε ένα έργο προσωπικών απομνημονευμάτων που ονομάστηκε *Χρονικόν*. Χάρη στις υπηρεσίες του στον αυτοκράτορα ταξίδεψε αρκετά¹⁰ και από το τελευταίο του ταξίδι επέστρεψε το 1451, αφού προηγουμένως του είχε απονεμηθεί ο σημαντικός τίτλος του μεγάλου λογοθέτη. Κατά την Άλωση αιχμαλωτίστηκε με την οικογένειά του, αλλά κατάφερε να φύγει στην Πελοπόννησο. Από εκεί θα φύγει για την Κέρκυρα, αλλά ούτε κι εκεί θα μείνει πολύ λόγω οικονομικών δυσκολιών, οπότε θα εγκαταλείψει την Κέρκυρα για την Ιταλία. Το 1468 όμως θα επιστρέψει στην Κέρκυρα και για δέκα χρόνια έως τον θάνατό του θα τον περάσει ως μοναχός στη μονή του του Αγ. Νικολάου Ταρχανιώτη μαζί με την γυναίκα του.

Το χρονικό του Σφραντζή μάς έχει παραδοθεί σε δυο παραλλαγές με τις συμβατικές ονομασίες *Chronicon minus* (*Βραχύ Χρονικόν*) και *Chronicon maius* (*Μέγα Χρονικόν*). Η έρευνα πιστεύει ότι το *minus* είναι το ημερολόγιο του Σφραντζή, ενώ το *maius* είναι ένα συμπλήρωμα που έγινε στα τέλη του 16^{ου} αιώνα από τον λόγιο Μελισσηνό από τον Μονεμβασία. Στο *maius* έχει ενσωματωθεί ολόκληρο το ημερολόγιο, αλλά και με υλικό από άλλες πηγές. Το *maius* καλύπτει την ιστορία από το 1258 έως το 1478, ενώ το *minus* από το 1413 έως το 1477. Το *minus* περιστρέφεται γύρω από τα γεγονότα που αφορούν στην Πόλη αλλά και τον Μυστρά. Δεσπότες

---

⁷ Γενικά για τον βίο και το έργο του Σφραντζή βλ. : Rosenqvist 2008, σσ. 247-249, Μονιού 2006, σσ. 9-29, Μονιού 2010, σσ. 271-277 (με σημείωση των εκδόσεων, των μεταφράσεων και γενικής βιβλιογραφίας). Επίσης βλ. Hunger τόμος Β΄ 2007, σσ. 351-358, Καρπόζηλος τόμος Δ΄ 2015, σσ. 571-588 κ.α., *ODB*, τομ. 3, 1937, λήμμα Sphrantzes George (Talbot Alice-Mary) και *PLP* 11, λήμμα αρ. 27278.

⁸ Τομαδάκης 1953, σ. 139.

⁹ Για τον προβληματισμό γύρω από το σωστό οικογενειακό όνομα του Σφραντζή βλ. Laurent 1951, σσ. 373-378, Laurent 1951a, σσ. 170-171, Ζακυθινός 1953, σσ. 657-662. Nasturel 1961, σ. 441-443, Τσάρας 1977, σσ. 123-139, Σαββίδης 2001, σσ. 107-113 με παράθεση και συζήτηση όλης της σχετικής βιβλιογραφίας.

¹⁰ Ενδεικτικά το 1434-1435 ο Σφραντζής μεταβαίνει στην Αθήνα, το 1436 στην Θήβα, το 1440 στη Λέσβο προκειμένου να συναφθεί συνοικέσιο με την Κατερίνα Γκατελούζιο, βλ. Hunger τόμος Β΄ 2007, σσ. 352.

και των δυο πόλεων ήταν από την οικογένεια των Παλαιολόγων. Το *maius* από την άλλη εκδηλώνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Μονεμβασία, κάτι που μας κάνει να υποθέσουμε ότι η σύνθεσή του έγινε σε αυτή την πόλη.

Η γλώσσα του Σφραντζή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν μια ενδιάμεση κατάσταση μεταξύ λόγιας και δημώδους γλώσσας, καθώς του αρέσουν τα διαφορετικά γλωσσικά στοιχεία να συνυπάρχουν στο έργο του. Ένα στοιχείο λόγιας έκφρασης είναι η δοτική πτώση π. χ. που είχε εκλείψει από τη δημώδη, ενώ το μόρια *ας / να + υποτακτική* μας θυμίζει τη νέα ελληνική. Ο συγγραφέας του *Βραχέος Χρονικού* δεν κατάφερε να δώσει στο έργο του μια ολοκληρωμένη τελική μορφή καθώς πρέπει να ταλαιπωρείτο από σοβαρή ασθένεια. Η γλώσσα ειδικότερα του *Βραχέος Χρονικού* είναι σχεδόν η καθομιλουμένη με πολλούς τουρκικούς και ιταλικούς τύπους.

Στο *Βραχύ Χρονικόν* αναδεικνύεται έντονα το προσωπικό στοιχείο καθώς παρατίθενται σε αυτό όχι μόνο τα γεγονότα που περιέχονται στο ημερολόγιο με ακρίβεια, αλλά και διανθίζεται με επιπλέον πληροφορίες, με αποτέλεσμα να προκύπτουν σύντομες διηγήσεις που συντελούν στην ανάδειξη του λογοτεχνικού ταλέντου του Σφραντζή¹¹.

---

¹¹ Hunger τόμος Β'2007, σσ. 354-355.

1.3 Κριτόβουλος Μιχαήλ¹²

Για το βίο του δεν διαθέτουμε πολλές πληροφορίες. Πιθανότατα γεννήθηκε στην Ίμβρο, την πρώτη δεκαετία του 15ου αιώνα (σίγουρα μετά το 1400) και θα πρέπει να πέθανε γύρω στο 1470. Η σύνθεση της ιστορίας του μαρτυρεί την φροντισμένη παιδεία που έλαβε, κατά πάσα πιθανότητα στην Κωνσταντινούπολη. Δεν ξέρουμε επίσης αν κατείχε στα χρόνια των Παλαιολόγων κάποιο αξίωμα στο νησί του¹³. Αρχικά ονομαζόταν πιθανώς Κριτόπουλος, αλλά υποθέτουμε ότι το άλλαξε προς το αρχαιότερο Κριτόβουλος.

Το 1444 τον συνάντησε στην Ίμβρο ο Ιταλός λόγιος και έμπορος Ciriaco de Pizzicoli και ενθουσιάστηκε με την παιδεία του¹⁴. Ο Ciriaco de Pizzicoli τον χαρακτηρίζει *doctus* (λόγιος) και *nobilis* (ευγενής) και η μαρτυρία του πως τον βρίσκει εκεί, ίσως σημαίνει πως ήταν μόνιμα εκεί εγκατεστημένος αλλά και επισκέπτης. Μετά την άλωση της Πόλης έγινε πάντως διοικητής της Ίμβρου και όταν οι Βενετοί κατέλαβαν το νησί το 1466, ο Κριτόβουλος κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη. Κάποιοι μελετητές έχουν εκφράσει την άποψη ότι εργάστηκε ως γιατρός στην υπηρεσία του Μωάμεθ Β΄, επειδή γνωρίζει πολύ καλά τα συμπτώματα του λοιμού του 1467. Αυτή η υπόθεση δύσκολα γίνεται δεκτή παρά τις γνώσεις ιατρικής που θα μπορούσε να είχε¹⁵. Επίσης έχει εκφραστεί η άποψη ότι προς το τέλος της ζωής του ασπάστηκε τον μοναχισμό, στο Άγιο Όρος το πιθανότερο, όπου έγραψε και τα θρησκευτικά του έργα¹⁶.

Το ιστορικό έργο του Κριτόβουλου φέρει τον τίτλο *Ιστορία* και εκθέτει τα γεγονότα των ετών 1451 έως 1467. Ο συγγραφέας εξιστορεί την παρακμή της βυζαντινής αυτοκρατορίας και την παράλληλη άνοδο της οθωμανικής. Βλέπει τα γεγονότα περισσότερο από την τουρκική οπτική γωνία και αποστασιοποιείται από αυτά που χαρακτηρίζουν τους ομοεθνείς του. Μέλημά του λοιπόν είναι να γράψει μια τουρκική ιστορία, αφού επικεντρώνεται σε κατακτήσεις του οθωμανικού στρατού σε διάφορες περιοχές της ανατολής ή της δύσης. Αποτελείται από πέντε βιβλία, εκ των οποίων το πρώτο βιβλίο αρχίζει με την άνοδο του Μωάμεθ Β' στην εξουσία και φτάνει ως την Άλωση (1451-1453). Στο δεύτερο βιβλίο εξιστορεί την κατάληψη του Αίνου, την υποταγή των Σέρβων, την ιταλική κατοχή της Λήμνου, της Θάσου, και της Σαμοθράκης. Ο χρονικογράφος παρουσιάζει γεγονότα τεσσάρων ετών (1453-1457) μέσα σε τρία, παραλείποντας

---

¹² Γενικά για τον βίο και το έργο του Κριτόβουλου βλ. : Rosenqvist 2008, σσ. 250-252, Μονιού 2010, σσ. 127-130 (με σημείωση των εκδόσεων, των μεταφράσεων και γενικής βιβλιογραφίας). Κολοβού/ Reinsch 2005, σσ. 7-19. Επίσης βλ. Hunger τόμος Β' 2007, σ. 358-364, Καρπόζηλος τόμος Δ' 2015, σσ. 315-327, 330-334, 351-353, 386-388 κ.α., *ODB*, τομ. 2, 1159, λήμμα Kritonoulos Michael (Talbot Alice-Mary) και *PLP* 6, λήμμα αρ. 13817.

¹³ Τωμαδάκης 1953, σσ. 78.

¹⁴ Ανδριώτης 1929, σσ.168.

¹⁵ Ανδριώτης 1929, σσ.170.

¹⁶ Καραγιαννόπουλος 1975, σσ. 429, Τωμαδάκης 1953, σσ. 77 και 93.

την ανεπιτυχή προσπάθεια των Τούρκων στη Σερβία το 1454 και χωρίς να διαχωρίζει τα έτη 6962 (1454) και 6963 (1455) από κτίσεως κόσμου. Στο τρίτο βιβλίο περιγράφει δύο εκστρατείες στην Πελοπόννησο και την οριστική κατάκτηση της περιοχής (1457-1460), ενώ στο τέταρτο περιέχονται η άλωση της Σινώπης, της Τραπεζούντας από τους Τούρκους, η εξέγερση των Γετών (Βλάχων), η κατάληψη της Λέσβου και η εκστρατεία κατά της Βοσνίας (1460-1464). Τέλος, στο πέμπτο βιβλίο, έχουμε τη σύγκρουση με τη Βενετία, τη δεύτερη εκστρατεία κατά της Βοσνίας και την υποταγή των Βενετών.

Ο χρονικογράφος προτάσσει στο έργο του μια αφιερωματική επιστολή προς τον Μωάμεθ τον Πορθητή, τον οποίο προσφωνεί ως βασιλέα. Έτσι του απονέμεται με αυτό τον τρόπο ο συνήθης τίτλος της βυζαντινής αρχής, κάτι που καθιστά τον Μωάμεθ συνεχιστή και διάδοχο του βυζαντινού αυτοκράτορα. Η άλωση της Πόλης δεν είναι παρά ένα γεγονός ανάμεσα στα άλλα αυτής της εξάπλωσης, αυτού του νέου status quo.

Για κάποιους ιστορικούς η στάση του Κριτόβουλου είναι αμφίσημη. Συνεργάζεται με τον εχθρό αλλά ποιος είναι ο απώτερος σκοπός του; Σύμφωνα με τον Χασιώτη το έργο του προδίδει την αναξιοπρεπή δουλοπρέπειά του και τον αποκάλυπτο πολιτικό του καιροσκοπισμό¹⁷. Ο Κριτόβουλος πλέκει διθυράμβους για τα επιτεύγματα του νέου σουλτάνου και αποσιωπά σκόπιμα κάποια ιστορικά γεγονότα. Δεν παραποιεί όμως την ιστορική αλήθεια¹⁸. Αποσιωπά το γεγονός ότι ο Μωάμεθ έπνιξε τον αδελφό του ή δεν αναφέρει την προσβλητική αντιμετώπιση του κομμένου κεφαλιού του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Παλαιολόγου όπως την μεταφέρει ο Δούκας¹⁹. Για άλλους πάλι ο Κριτόβουλος αντιπροσωπεύει την τάση για συνεργασία με τον κατακτητή ως τη μόνη εφικτή επιλογή στις περιστάσεις που αντιμετώπιζαν οι υπόδουλοι Έλληνες, ώστε να αποτραπούν περισσότερες καταστροφές²⁰.

Επειδή έγραψε καθαρά σύγχρονη ιστορία δεν διαθέτει πηγές και σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις στηρίχθηκε αποκλειστικά σε προφορικές και έμμεσες μαρτυρίες²¹, καθώς και στην αυτοψία για γεγονότα στα οποία συμμετείχε ενεργά ο ίδιος, δηλαδή στις πολιτικές ζυμώσεις που αφορούσαν τα νησιά του Αρχιπελάγους μετά την Άλωση.

Στη σύνταξη, τη μορφή και το ύφος μιμείται τον Θουκυδίδη²² καθώς έχουμε χρήση της γενικής *άστν-άστεως*, συμφωνικών συμπλεγμάτων *σσ* αντί *ττ*, προτίμηση στα ρήματα σε *-ω* αντί

---

¹⁷ Χασιώτης 1974, σ. 248.

¹⁸ Ο Ράνσιμαν 2003, σ. 280 αναφέρει ότι εκτός από τις περιπτώσεις κατά τις οποίες προφυλάσσει την υπόληψη του σουλτάνου, η περιγραφή του παραμένει έντιμη, απροκατάληπτη και πειστική.

¹⁹ Ανδριώτης 1929, σ. 195 και Πρίντζιπας 1994, σ. 96.

²⁰ Άμαντος 1955, σ. 99 και Πρίντζιπας 1994, σ. 91.

²¹ Hunger τόμος Β' 2007, σ. 361 και Καραγιαννόπουλος 1975, σ. 429.

²² Γενικά για την επίδραση του έργου του Θουκυδίδη στο έργο των ιστορικών της Άλωσης βλ. Αθανασόπουλος 2013, σσ. 196-205.

σε -μι,), ή ίδιο τρόπο έναρξης του έργου του (*Κριτόβουλος...συνέγραψε που μας παραπέμπει στο Θουκυδίδη συνέγραψε*), αντί μήνες χρησιμοποιεί εποχές²³. Ολόκληρες φράσεις του είναι δάνειες, από μνήμη, από τον Θουκυδίδη²⁴.

Ο Κριτόβουλος γράφει σε ένα ρέον κλασικιστικό στυλ. Σύμφωνα με αυτό διάφορα αρχαιοπρεπή γεωγραφικά ονόματα και λέξεις από την αρχαία παράδοση παίρνουν θέση αντί για τις σύγχρονες ονομασίες²⁵: οι Αλβανοί γίνονται *Ιλλυριοί*, Ούγγροι γίνονται *Παίονες*, ο Γατελούζος τιμαριούχος της Λέσβου με το όνομα *Dorino* γίνεται *Δωριεύς*, το τουφέκι γίνεται *τούφαζ*²⁶. Χαρακτηριστική είναι η ενσωμάτωση των δημηγοριών του Μωάμεθ Β', όπως τις βλέπουμε στο πρώτο βιβλίο και όχι στα υπόλοιπα²⁷. Χωρίς να αμφισβητείται το γεγονός πως μία τουλάχιστον ομιλία απηύθυνε ο Μωάμεθ Β' προς το στρατό του²⁸, η σύγχρονη ιστορικοφιλολογική έρευνα θεωρεί της δημηγορίες αυτές, ως προς το περιεχόμενό τους, εφευρήματα του Κριτόβουλου, που εξυπηρετούν τους αφηγηματικούς και όχι μόνο σκοπούς²⁹.

Επιδράσεις όμως έχει δεχθεί και από τον Ηρόδοτο, όπως π.χ. στην περιγραφή της σύλησης της Κωνσταντινούπολης που θυμίζει την περιγραφή από τον Ηρόδοτο της σύλησης της Ερέτριας³⁰. Επίσης επιρροές βλέπουμε και από τον Αρριανό στο σημείο της περιγραφής της επίσκεψης στην Τροία από τον Μωάμεθ Β', κατά την οποία τιμά τους ιλιαδικούς ήρωες, όπως και ο Μέγας Αλέξανδρος. Με αυτόν τον τρόπο ο Κριτόβουλος θέλει να δημιουργήσει ένα ηρωικό πορτρέτο του σουλτάνου αντάξιο και ισότιμο των ηρώων του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Το μοτίβο επίσης της αμοιβαίας εκδίκησης μεταξύ Ασίας και Ευρώπης είναι δάνειο από τον Ηρόδοτο και τον Αρριανό³¹.

---

²³ Μαστροδημήτρης 1961, σσ.160-161, 163-167.

²⁴ Ανδριώτης 1929, σ.188.

²⁵ Είναι σύνθετες το φαινόμενο αυτών των αλλαγών στους περισσότερους βυζαντινούς ιστορικούς.

²⁶ Ανδριώτης 1929, σ.187.

²⁷ Τωμαδάκης 1952, σσ. 62-63.

²⁸ Τωμαδάκης 1952, σ. 65.

²⁹ Τωμαδάκης 1952, σσ. 65-68, Ζώρας 1958-1959, σ. 535 και 538.

³⁰ Μαστροδημήτρης 1961, σ.159 και υποσ. 2.

³¹ Κολοβού-Reinsch 2005, σ. 555 και υποσ. 26.

1.4 Λαόνικος Χαλκοκονδύλης³²

Γεννήθηκε στην Αθήνα. Το έτος γέννησής του κυμαίνεται μεταξύ των ετών 1423 έως το 1430. Το πραγματικό του όνομα ήταν Νικόλαος, αλλά για να τονίζει τη λογιосύνη του χρησιμοποιούσε τον αναγραμματισμένο τύπο *Λαόνικος* που είναι και αρχαιοπρεπές. Ήταν γιος του Γεωργίου Χαλκοκονδύλη (1390-1466) και ανιψιός του Δημητρίου Χαλκοκονδύλη (1423-1511), ο οποίος θα σταδιοδρομήσει ως καθηγητής των αρχαίων ελληνικών στους ουμανιστές της Ιταλίας, πρώτα στην Πάδοβα και έπειτα στην Φλωρεντία και ο οποίος θα επιμεληθεί την πρώτη έντυπη έκδοση της Ιλιάδας και της Οδύσσειας. Ο πατέρας του κατείχε σημαντικό αξίωμα στην αυλή του φλωρεντινού δούκα των Αθηνών Αντόνιο Ατσαγιόλι.

Ο ίδιος θα ζήσει στην αυλή του δεσποτάτου του Μυστρά και θα υπάρξει μαθητής του Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνα, γεγονός που θα τον καταστήσει έναν προ-ουμανιστή διανοούμενο.

Ο Χαλκοκονδύλης έγραψε ιστορία με τίτλο *Αποδείξεις Ιστοριών*³³ σε 10 τόμους, η οποία καλύπτει την περίοδο 1298-1463, αλλά μας δίνεται η εντύπωση ότι έχει παραμείνει ημιτελής. Το 1463 μάλλον έχει σχέση με το έτος του θανάτου του. Δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι έζησε πέρα από αυτή την χρονιά. Επομένως υποθέτουμε ότι ο θάνατός του υπήρξε η αιτία που δεν ολοκλήρωσε το έργο του.

Τα θέματα του κάθε βιβλίου είναι τα εξής: Βιβλίο Α': Καταγωγή των Τούρκων και οι πρώτοι επτά αρχηγοί τους. Κατάληψη της Μικράς Ασίας και διάβαση στη Θράκη· Βιβλίο Β': Βασιλεία του Βαγιαζήτ Α'· Βιβλίο Γ': Καταγωγή των Σκυθών. Ταμερλάνος και η εκστρατεία του εναντίον του Βαγιαζήτ Α'· Βιβλίο Δ': Διάδοχοι του Βαγιαζήτ Α'· Βιβλίο Ε': Μουράτ Β'· Βιβλίο ΣΤ': Η σύνοδος της Φερράρας-Φλωρεντίας· Βιβλίο Ζ': Πόλεμοι και θάνατος του Μουράτ Β'· Βιβλίο Η': Μωάμεθ Β'· Βιβλίο Θ' : Οι κατακτήσεις του Μωάμεθ Β' και Βιβλίο Ι': Πόλεμοι και κατακτήσεις του Μωάμεθ Β'.

Τα αρχαιοελληνικά πρότυπα του Χαλκοκονδύλη, στη συγγραφή της ιστορίας του, είναι ο Θουκυδίδης αλλά κι ο Ηρόδοτος³⁴. Η γλώσσα του είναι καθαρή αρχαιίζουσα και το ύφος κατανοητό. Σε πολλά σημεία χρησιμοποιεί τα αρχαία ονόματα λαών, αντί για τα σύγχρονα, ενώ με την εκτεταμένη χρήση του ονόματος *Έλληνες* αντί για το καθιερωμένο *Ρωμαίοι*, συνδέει τους

---

³² Γενικά για τον βίο και το έργο του Χαλκοκονδύλη : Rosenqvist 2008, σσ. 252-254, Μονιού 2010, σσ. 371-375 (με σημείωση των εκδόσεων, των μεταφράσεων και γενικής βιβλιογραφίας), Νικολούδης 2006, σσ. 17-42. Επίσης βλ. Hunger τόμος Β' 2007, σσ. 339-345, Καρπόζηλος τόμος Δ' 2015, σσ. 348-364, 369-371, 375-378, 385-390 κ.α., *ODB*, τομ. 1, 407, λήμμα Chalkokondyles Laonikos (Talbot Alice-Mary) και *PLP* 12, λήμμα αρ. 30512.

³³ Για τη χειρόγραφη παράδοση του έργου του βλ. Nikoloudis 1996, σσ. 65-68 ενώ για τη διάδοση του έργου, τις μεταφράσεις και για εκείνους που το χρησιμοποίησαν βλ. Νικολούδης 1992, σ. 3386.

³⁴ Kaldellis 2012, σσ. 259-289, Kaldellis 2013, σσ. 738-765, Kaldellis 2014, σσ. 23-48 και 253-258, Αθανασόπουλος 2013, σ. 196 και 202.

συγχρόνους του με τους αρχαίους Έλληνες. Πιστεύει ότι Έλληνες είναι αυτοί που ομιλούν την ελληνική γλώσσα και έχουν ελληνική καταγωγή, χωρίς να δίνει ιδιαίτερη σημασία στο ορθόδοξο δόγμα³⁵. Όσο για το εθνικό *Ρωμαίος* για αυτόν δεν σημαίνει πλέον *Βυζαντινός*, με τη σημερινή του έννοια, αλλά *Ρωμαίος* από τη Ρώμη και όχι από την Νέα Ρώμη που πνέει τα λούστια. Ακόμα και ο τίτλος του αυτοκράτορα *Ρωμαίων βασιλεύς* έχει χάσει προ πολλού την σημασία του, καθώς τον χρησιμοποιεί και ο Γερμανός αυτοκράτορας. Άρα ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου αναφέρεται από τον ιστορικό ως *Βυζαντίου βασιλεύς* ή *βασιλεύς Ελλήνων*, ενώ ο όρος *Ρωμαίων βασιλεύς* αφορά στον αυτοκράτορα της Δύσης και μόνη η λέξη *βασιλεύς* στον σουλτάνο των Οθωμανών³⁶. Γενικά οι Βυζαντινοί κατά τον Χαλκοκονδύλη ήταν αρχαίοι Έλληνες που προήλθαν από την ένωση με τους Ρωμαίους της Ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας που σταδιακά ασπάστηκαν το ορθόδοξο δόγμα³⁷. Οι Βυζαντινοί λοιπόν από τον Χαλκοκονδύλη θα αποκαλεστούν *Έλληνες*, χωρίς να υπάρχει πλέον ο χαρακτήρας του παγανιστή, αλλά ενός εθνολογικά και πολιτισμικά ενιαίου συνόλου. Αυτό δεν είναι τυχαίο που θα γίνει εκείνη την εποχή, όταν η επικράτεια της αυτοκρατορίας θα συρρικνωθεί και θα περιοριστεί στα κατεξοχήν ελλαδικά εδάφη που παραπέμπουν άλλωστε στην Αρχαία Ελλάδα.

Επομένως ο Χαλκοκονδύλης παρουσιάζεται ως ο ανθρωπιστής που θα εκφράσει την αισιοδοξία του για το μέλλον με την επικείμενη αναγέννηση του ελληνικού έθνους³⁸. Τέλος, έχει χαρακτηριστεί ως ο τελευταίος Αθηναίος ιστορικός αλλά και ο πρώτος ιστορικός του Νέου Ελληνισμού ή και πρώτος Οθωμανός ιστορικός, αφού μας παρέχει τόσες πολλές πληροφορίες για την πρώιμη φάση της οθωμανικής ιστοριογραφίας³⁹.

---

³⁵ Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι υπήρξε μαθητής του Πλήθωνα στον Μυστρά. Για το θέμα, βλ. σχετικά: Αθανασόπουλος 2022, σ. 18, 81.

³⁶ Hunger 2007 τόμος Β', σ. 341.

³⁷ Νικολούδης 1993, σ. 68.

³⁸ Hunger 2007 τόμος Β', σ. 345.

³⁹ Kaldellis 2014, σ. 207.

Β΄ Μέρος

2. Ο Μωάμεθ σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση των ιστορικών της Άλωσης

Θα ασχοληθούμε σε αυτό το σημείο με την συγκριτική αναφορά και ανάλυση των σημείων εκείνων που σχετίζονται με την προσωπικότητα του Μωάμεθ του Πορθητή⁴⁰ μέσα από τις αναφορές των ιστορικών της Άλωσης. Χωρίσαμε τις αναφορές σε κατηγορίες που μας εξυπηρετούν καλύτερα για την σκιαγράφιση του χαρακτήρα του όπως, τότε εμφανίζεται, ποια είναι η σχέση του με τους επώνυμους Άλλους, με τους ανώνυμους Άλλους, κάποια στοιχεία για την προσωπική και οικογενειακή του ζωή, τα σχόλια που γίνονται από τους αφηγητές και από άλλα δρώντα πρόσωπα για τον χαρακτήρα του Μωάμεθ ή από τον ίδιο για τον εαυτό του και τέλος κάποιες πληροφορίες που μας δίνονται για τις οργανωτικές του δράσεις σχετικά με τη διοίκηση του κράτους ή του στρατού του⁴¹.

---

⁴⁰ Να σημειώσουμε ότι μόνο ένα σύγγραμμα που αφορά στη ζωή του Μωάμεθ έχει μείνει μέχρι σήμερα αζεπέραστο, αυτό του Babinger F. (1978), *Mehmed the Conqueror and his Time. (translated from Mehmed der Eroberer und seine Zeit: Weltenstürmer einer Zeitenwende.* F. Bruckmann KG., 1953; second edition, 1959), Princeton University Press. Ο Babinger ωστόσο κάνει μια ιστορική σύνθεση που εφορμάται περισσότερο από ξένους ιστορικούς παρά από τους ιστορικούς της Άλωσης. Τους αναφέρει βέβαια σε πολλά σημεία χωρίς εντούτοις να σκιαγραφεί τον Μωάμεθ από την δική τους οπτική γωνία.

⁴¹ Στην ανάλυσή μας χρησιμοποιήσαμε αφηγηματικές πρακτικές (κάποιος vs κάποιος ή το σύμβολο < για να δείξουμε από ποιόν έχει χαρακτηριστεί ο Μωάμεθ. Για αυτές τις πρακτικές εφαρμογές βλ. ενδεικτικά Καψωμένος 2020, σ. 193, 224, 254-256.

2.1 Πρώτη εμφάνιση

Ο χαρακτήρας του Μωάμεθ εμφανίζεται στην ιστορική αφήγηση του Δούκα στο κεφ. XXXII [3], τη στιγμή που ο πατέρας του Μουράτ, μετά το πένθος του για τον γιο του Αλατίν, καλεί όλους τους *αρχηγούς και σατράπες* με σκοπό την αναγόρευση του δεύτερου γιου του Μωάμεθ ως *ηγεμόνα και αρχηγού*. Ο Μωάμεθ ήταν τότε *ἀφῆλιζ ἔτι καὶ παιδίον νέον*. Ο Μουράτ έτσι μη έχοντας πλέον τον τίτλο εγκαθίσταται στην Προύσα και ιδιωτεύει⁴². Από το σημείο αυτό θα ακολουθήσουμε την πορεία του μέσα από το έργο των ιστορικών της Άλωσης και σύμφωνα με τις υποενοτήτες οι οποίες θα μας βοηθήσουν να σκιαγραφήσουμε ειδικότερα αλλά και ολιστικά το *δρών πρόσωπο* του Μωάμεθ.

Στον Κριτόβουλο ήδη από την αφιερωματική επιστολή του έργου του έχουμε αναφορά στον Μωάμεθ με τον πιο τιμητικό τρόπο, καθώς τον προσφωνεί *μέγιστο αυτοκράτορα, βασιλιά βασιλέων, ευτυχή, νικητή, τροπαιούχο, θριαμβευτή, αήττητο, κύριο της γης*⁴³. Όλα αυτά τα απανωτά χαρακτηριστικά επίθετα έρχονται σε αντίθεση με αυτό που προσδιορίζει τον ίδιο τον συγγραφέα που είναι ο *ευτελής ο δούλος* του. Με αυτούς τους τιμητικούς τίτλους ο Κριτόβουλος χαρακτηρίζει τον Μωάμεθ ως διάδοχο του βυζαντινού βασιλέως και των βασιλιάδων των Περσών της εποχής των Αχαιμενιδών και των Σασσανιδών, καθώς συνδυάζει παραδοσιακά βυζαντινά στοιχεία με τον περσικό τίτλο «ο βασιλεύς των βασιλέων»⁴⁴. Άρα από την πρώτη στιγμή καταλαβαίνουμε ότι ο Μωάμεθ του Κριτόβουλου θα προσεγγιστεί με έναν τρόπο που θα αναδεικνύονται και θα μεγαλοποιούνται τα χαρακτηριστικά εκείνα που τον καθιστούν έναν μεγάλο ηγέτη, ικανό να μείνει στην ιστορία. Ενδεικτικά είναι και τα πορτραίτα που ο Ιταλός ζωγράφος της Αναγέννησης Μπελίνι φιλοτέχνησε για τον Μωάμεθ κατά τη διαμονή του στην Κωνσταντινούπολη (βλ. **Παράρτημα**).

---

⁴² Ο Μουράτ παραιτείται από τον θρόνο τον Δεκέμβριο του 1444, μετά από την νίκη του στη Βάρνα. Μετά από δυο χρόνια όμως επανέρχεται στον θρόνο λόγω της πολεμικής δραστηριότητας του Ουνιάδη από τη μια και του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου από την άλλη. Τότε είναι που ο Μωάμεθ στέλνεται στη Μαγνησία.

⁴³ Michael CRITOBULUS, *Epistula ad Mechemet II* στον Reinsch 1983, σσ. 3-9.

⁴⁴ Βλ. Κολοβού-Reinsch 2005, σ. 29 και υποσ. 1.

2.2 Ο Μωάμεθ και οι επώνυμοι Άλλοι

Ας αναφερθούμε στους αξιωματούχους εκείνους που απαρτίζουν τον στρατιωτικό και συμβουλευτικό περίγυρο του Μωάμεθ. Έτσι, από το κεφ. XXXII [4,4] του Δούκα μαθαίνουμε για τον Χαλίλ, τον Σαριτζία και τον Ζάγανο ως τα άτομα που *φροντίζουν αὐτῶν*. Άρα καταλαβαίνουμε ότι αυτοί οι τρεις είχαν διοριστεί από τον πατέρα του Μωάμεθ ως επιτηρητές ή επίτροποι του νέου ηγεμόνα. Αυτοί είναι θα πληροφορήσουν τον Μωάμεθ ότι στις όχθες του Δούναβη υπάρχει έντονη στρατιωτική δραστηριότητα από τους Ούγγρους και από τους Βλάχους. Έτσι ο Μωάμεθ ειδοποιεί άμεσα τον πατέρα του στην Προύσα. Στο ίδιο κεφάλαιο μαθαίνουμε και για στρατεύματα που συγκαλεί ο Μουράτ από την ανατολή αλλά και για τον στρατό του Μωάμεθ, που μένει ακινητοποιημένος και δυσανασχετεί, μέχρι τη στιγμή που οι δυο στρατοί ενώνονται και φτάνουν τελικά στη Βάρνα, στην οποία έχουν ήδη φτάσει οι Ούγγροι.

Μετά από την επιτυχή έκβαση της αναμέτρησης στη Βάρνα, διαπιστώνουμε στο κεφάλαιο XXXII [5] του Δούκα, μια έντονη κινητικότητα από την μεριά του Χαλίλ⁴⁵ ο οποίος διαθέτει εμπειρία στις μεθοδεύσεις της διακυβέρνησης και δύναμη τέτοια που του επιτρέπει να πάρει την απόφαση και να την εκτελέσει, να επαναφέρει τον Μουράτ στο θρόνο απομακρύνοντας τον νέο και άπειρο Μωάμεθ από την κρίσιμη θέση του σουλτάνου. Έτσι ο Μωάμεθ θα σταλεί από τον πατέρα του να διοικεί τη Μαγνησία.

Η σημαντική θέση του Χαλίλ φαίνεται και στη συνέχεια της διήγησης του Δούκα⁴⁶ όταν ο Μουράτ πεθαίνει και είναι η ώρα της αναπότρεπτης και οριστικής διαδοχής του από τον Μωάμεθ. Έτσι στέλνεται επιστολή στον Μωάμεθ από τον ίδιο τον Χαλίλ και τους βεζύρηδες με την οποία του κοινοποιείται ο θάνατος του πατέρα του και του ζητείται να μεταβεί άμεσα στην Αδριανούπολη πριν διαδοθεί η είδηση του θανάτου. Ο Μωάμεθ υπακούει στις υποδείξεις. Καταλαβαίνουμε ότι πρέπει να δράσει άμεσα μην τυχόν υπάρξει πρόβλημα στην διαδοχή.

Στον Δούκα, κεφ. XXXIII [5], ο αναγνώστης πληροφορείται για την επαύριο του θανάτου του Μουράτ και την τελετή στέψης του νέου σουλτάνου. Κάθεται στον πατρικό θρόνο και κατά το σχόλιο του αφηγητή ήταν ένα γεγονός ανάρμοστο, επιτρεπτό εντούτοις από τον Θεό λόγω των αμαρτιών των Ελλήνων. Η αφήγηση δίδεται με μια οπτική εικόνα της σκηνής όπου οι σατράπες και οι βεζύρηδες του Μουράτ (ο Χαλίλ και ο Ισάκ)⁴⁷ κάθονται απέναντι από τον Μωάμεθ, ενώ οι

---

⁴⁵ Χαλίλ πρακτικὸς ὑπάρχων περὶ τὰ τῆς ἀρχῆς μεθοδεύματα καὶ ὅτι ὁ νέος οὐκ εὐτυχήσει ποτέ, ἄγεται πάλιν παρ' αὐτοῦ ὁ Μουράτ ἐν τῷ παλατίῳ τῆς Αἰδριανοῦ καὶ εὐφημίζεται ὡς ἡγεμόν: Δούκας, XXXII [5,3-5].

⁴⁶ Δούκας, XXXIII [3].

⁴⁷ Ο Χαλίλ Τσανταρλί πασάς υπήρξε ο έκτος μέγας βεζύρης από το 1428 επί σουλτάνου Μουράτ Β', ενώ ο Ισάκ ήταν ο δεύτερος βεζύρης, κυβερνήτης της Μικράς Ασίας. Και οι δύο ήταν οι πιο έμπιστοι συνεργάτες του Μουράτ. Για τον Χαλίλ πασά βλ. Babinger 1978, σσ. 58-59, 72, 82, 103, 131 και 484 ενώ για τον Ισάκ βλ. Babinger 1978, σσ. 14-15, 65-66, 70-71 κυρίως.

βεζίρηδες (ο ευνούχος Σιαχίν και ο Ιμπραήμ)⁴⁸ του νέου ηγεμόνα κάθονται δίπλα του σύμφωνα με την συνήθεια. Τότε απευθύνεται ο Μωάμεθ στον Σιαχίν και τον ρωτά για ποιο λόγο στέκονται τόσο μακριά οι *μεσάζοντες* του πατέρα του. Η απομακρυσμένη αυτή θέση υποδηλώνει διστακτικότητα και κάποια επιφυλακτικότητα από μέρους τους. Μήπως φοβούνται κιάλας να καθήσουν πιο κοντά στον Μωάμεθ; Ας μην ξεχνάμε το γεγονός της καθαίρεσης του Μεχμέτ από τον θρόνο και της επανόδου του πατέρα του που οργάνωσαν αυτοί οι συνεργάτες του. Ο Μωάμεθ συνεχίζει και λέει στον Σιαχίν ότι ο Χαλίλ θα πρέπει να έρθει πιο κοντά του ενώ ο Ισάκ θα πρέπει να μεταβεί στην Προύσα με τους υπόλοιπους άρχοντες ώστε να επιληφθεί της κηδεύας του πατέρα του και να παραμείνει εκεί γιατί θα έχει την επιμέλεια των *θεμάτων* της Ανατολής. Όλοι τότε μετά τις εντολές του τον προσκύνησαν και του φίλησαν το χέρι *κατά το σύνθητες*. Έτσι η συμβολική κίνηση της θέσης του Χαλίλ κατά την τελετή θα σημαίνει και την διατήρηση του αξιώματός του ως βεζίρη της Ανατολής.

Η σημαντική θέση του Χαλίλ φαίνεται και στο κεφ. XXXIV [2] του ίδιου συγγραφέως όταν αυτός ανέλαβε να απαντήσει, εκ μέρους των Βεζιρηδων, στους απεσταλμένους του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου σχετικά με το αίτημα του διπλασιασμού της χορηγίας για τον Ορχάν που βρίσκεται μέσα στην Πόλη. Καταλαβαίνουμε ότι το μήνυμα διαβιβάζεται στη σύγκλητο της οποίας πρόεδρος είναι ο Χαλίλ. Ο Μωάμεθ είναι απών καθώς ο αφηγητής μας λέει ότι ο Χαλίλ του διαβίβασε το μήνυμα. Ο Χαλίλ πάντως θα τους απαντήσει με αυστηρό τρόπο για αυτήν του την απερίσκεπτη ενέργεια.

Το σχήμα *Μωάμεθ vs Χαλίλ* υφίσταται με πιο άμεσο τρόπο στο κεφ. XXXV [5] καθώς με διαλογικό τρόπο ζωντανεύει η συνομιλία μεταξύ τους και κατά κάποιο τρόπο ο αναγνώστης βρίσκεται σε αγωνία να μάθει μήπως χάσει την ζωή του από τον Μωάμεθ που κάποιον σοβαρό λόγο θα έχει για να τον καλέσει εσπευσμένα μια νύχτα. Ο «παντογνώστης» αφηγητής μάς διηγείται πόσο έντρομος και απελπισμένος ήταν ο Χαλίλ όταν έμαθε ότι τον ζητάει ο σουλτάνος. Αποχαιρέτησε τα παιδιά του και πήρε μαζί του έναν δίσκο με χρυσά νομίσματα για να του τα δώσει. Ο Μωάμεθ δεν θα τα δεχθεί λέγοντάς του ότι δεν τα έχει ανάγκη αλλά αυτό που πραγματικά έχει ανάγκη είναι η Πόλη. Ακούγοντας αυτά έγινε *σύντρομος* γιατί ανέκαθεν ήταν σύμμαχος των Ελλήνων κι εκείνοι τον γέμιζαν με δώρα. Ενδεικτικό είναι το σχόλιο του αφηγητή που αναφέρεται σε ένα λαϊκό τουρκικό άσμα μεταφράζοντάς το: „*καβουρ όρταγή, “, οϊόν τῶν άπίστων ό σύντροφος ἢ βοηθός* [5, 18]. Ο Χαλίλ συγκρατεί τον φόβο του και τον καθησυχάζει λέγοντάς του ότι ο Θεός και η στρατιωτική του δύναμη θα του χαρίσουν την Πόλη. Όλοι θα

---

⁴⁸ Ο Σιαχίν είναι ο Σεχάμπ Εντ-Ντίν, ο αρχιευνούχος του Μωάμεθ, ο οποίος διορίστηκε ως βοηθός βεζίρης. Ο Ιμπραήμ είναι ο γιος του Χαλίλ πασά, βλ. Babinger 1978, σσ. 415-416.

δώσουν τη ζωή τους για αυτό τον σκοπό. Στη συνέχεια ο Μωάμεθ με έμμεσο τρόπο τον απειλεί λέγοντάς του να μην τον δελεάσει ποτέ ο χρυσός ή το ασήμι και ξεχάσει την απάντηση που μόλις του έδωσε. Άρα είχε βάσιμες υποψίες για τις δωροδοκίες των Ελλήνων στον Χαλίλ. Του εφιστά την προσοχή σαν να του λέει «την γλίτωσες αυτή την φορά, πρόσεξε όμως την επόμενη». Ο αφηγητής σημειώνει ότι άλλοτε κολακευτικά και άλλοτε με υπονοούμενα που πάγωναν την καρδιά και ξέραιναν το αίμα, τον χαιρέτισε και του είπε : „*Υπαγε εν ειρήνη.*“ [5, 32-33].

Στο κεφ. XXXIV [1] μαθαίνουμε για το σχήμα *Μωάμεθ vs Ιάγκος* (ο επίτροπος του θρόνου της Ουγγαρίας) με τον οποίο συνάπτει τριετή ειρήνη και για το σχήμα *Μωάμεθ vs Καραμάν*⁴⁹ κατά του οποίου εκστρατεύει γιατί τον θεωρεί επικίνδυνο καθώς μπορεί να έρθει σε συνεννόηση με τους χριστιανούς. Την πρόφαση την βρίσκει καθώς ο Καραμάν εκμεταλλεύεται καταστάσεις και ξεκινά πολέμους ακόμα κι αν είναι μουσουλμάνος. Ο Καραμάν έχει βγει από τα όρια της επικράτειάς του και εισβάλλει σε εδάφη του Μωάμεθ. Γνωρίζουμε ότι όντως το 1451 ο Καραμάν οργάνωσε εξέγερση με σκοπό την επανάκτηση εδαφών που κάποτε ανήκαν στο λαό του. Ο Μωάμεθ περνάει με το στρατό του στη Σαλουταρία της Φρυγίας και εκεί γίνεται μια προσέγγιση των δυο αρχηγών με τον Καραμάν να ζητάει να του επιστραφούν τα φρούρια που του είχε αρπάξει ο σουλτάνος. Ο Μωάμεθ συναινεί, όπως μας εξηγεί στο XXXIV [2] ο Δούκας, και ο λόγος δεν είναι άλλος από το γεγονός ότι φοβάται μήπως, ενόσω αυτός βρίσκεται σε πόλεμο με τον Καραμάν, οι Έλληνες της Πόλης δημιουργήσουν συμμαχίες με άλλα χριστιανικά κράτη. Με κανέναν τρόπο δεν θέλει να δώσει αφορμή στον αντίπαλο Κωνσταντίνο Παλαιολόγο να εκμεταλλευτεί την κατάσταση. Έτσι στο XXXIV [3] ο διπλωματικός νους του Μωάμεθ αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τους πρέσβεις του Καραμάν. Όπως μας λέει χαρακτηριστικά ο Δούκας ο Μωάμεθ *ίλαρῶ βλέμματι*, άλλοτε με απειλητικά λόγια και άλλοτε με πραότητα⁵⁰, εξασφαλίζει την ειρήνη ενόρκως και *σὺν τούτοις δὲ καὶ ἑτέροις μειλιχίοις λόγοις κολακεύσας ἀπέλυσεν* [3, 12-13]. Καταλαβαίνουμε ότι ο Μωάμεθ φαίνεται ιδιαίτερα χειριστικός και μέσα από τη δύναμη της ήπιας γλώσσας προσεταιρίζεται τον Καραμάν. Μπορεί να φάνηκε προς στιγμήν αυστηρός αλλά διαφαίνεται ότι γρήγορα επανέρχεται στην ήρεμη κατάσταση αφού συνειδητοποιεί ότι με αυτόν τον τρόπο θα πετύχει γρηγορότερα τους σκοπούς του.

Ένα επίσης δρων πρόσωπο από το περιβάλλον του Μωάμεθ είναι ο Καρατζιάπεγ ο οποίος στέλνεται από τον σουλτάνο με στρατιωτικές δυνάμεις στα φρούρια του Πόντου, δηλαδή στην Μεσημβρία, την Αγχίαλο και τη Βιζύη και σε άλλα με σκοπό να τα κυριεύσει. Καταλαβαίνουμε ότι είναι σημαντικό αυτό το βήμα από τον Μωάμεθ για να αποκλείσει οποιαδήποτε έρεισμα των

⁴⁹ Για τον Καραμάν ή Ιμπραήμ μπεη ενημερωνόμαστε και από Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 5, (3), 4-6.

⁵⁰ Παρόμοιο μοτίβο συμπεριφοράς έχουμε και στο κεφ. XXXIX [9] του Δούκα κατά το οποίο ο Μωάμεθ είτε κολακευοντάς τους είτε απειλώντας τους προσπαθούσε να ωθήσει τους τοξότες προς τα τείχη της Πόλης.

Βυζαντινών της Πόλης σε αυτά τα φρούρια. Επίσης ο Καρατζιάπεγ είναι αυτός που θα φρουρεί το κανόνι αλλά και θα λεηλατεί τα περιχώρα της Πόλης ώστε οι κάτοικοί της να μην μπορούν να βγαίνουν από τα τείχη [XXXVII, 2 και 3].

Όσο για τη σχέση Γενοואτών του Γαλατά και του Μωάμεθ έχουμε την αναφορά στο κεφ. XXXVIII [5], η οποία μας δια φωτίζει ακόμα περισσότερο για τον τρόπο που σκέφτεται ο Μωάμεθ και πως ενεργεί προς το συμφέρον του ξεχνώντας υποσχέσεις και συνθήκες. Συνεπώς για το ζεύγος *Γενοואτες του Γαλατά vs Μωάμεθ* θα λέγαμε ότι ο Μωάμεθ φαινομενικά συμπεριφέρεται φιλικά προς αυτούς διαβεβαιώνοντάς τους ότι επιθυμεί την ειρήνη μαζί τους με την προϋπόθεση βέβαια να μην βοηθούν τους Έλληνες της Πόλης, κάτι που θα το θεωρήσει προδοσία. Οι Γενοואτες υποσχέθηκαν ότι δεν θα παράσχουν βοήθεια όπως και ο Μωάμεθ τους υποσχέθηκε ειρήνη, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι και το τήρησε αργότερα, σύμφωνα με το σχόλιο του αφηγητή. Η φιλία του σουλτάνου ήταν ψεύτικη και έτσι συμάχησαν με την Πόλη κρυφά. Ο εσωτερικός μονόλογος του Μωάμεθ είναι ενδεικτικός της τακτικής που ακολουθούσε: „*Έάσω κοιμᾶσθαι τὸν ὄφιν, ἕως οὗ καθελῶ τὸν δράκοντα· καὶ τότε μία πληγὴ ἔλαφρὰ κατὰ κεφαλῆς καὶ τοῦτον σκοτοδινιάσει.*“ [5, 12-13]. Προέβαινε σε ενέργειες με διπροσωπία και ανεντιμότητα, όπως άλλωστε θα αποδειχθεί και αργότερα.

Όσο για την σχέση *Ιάγκος vs Μωάμεθ* παρατηρούμε ότι είμαστε μάρτυρες μιας σχέσης μέσω μηνυμάτων και ενός απεσταλμένου του Ιάγκου στην Αδριανούπολη. Είναι φανερό ότι ενόσω ο Ιάγκος ήταν αντιβασιλέας του ουγγρικού θρόνου υπήρχε μια συνεννόηση μεταξύ των δυο ανδρών. Από την στιγμή που παύει να είναι αντιβασιλέας του μηνύει ότι σταματάει αυτή η συνεργασία, αλλά τον συμβουλεύει παρόλα αυτά πώς θα μπορούσε με ευκολία να ρίξει το τείχος⁵¹.

Το σχήμα *Μωάμεθ vs Κωνσταντίνος* (χωρίς χαρακτηρισμό όμως από μέρος του Κωνσταντίνου) υπάρχει και στο κεφ. XXXVIII [18] του Δούκα, όπου ο αυτοκράτορας στέλνει πρεσβευτές και ζητάει από τον Μωάμεθ να απομακρυνθεί και του υπόσχεται ότι θα του δώσει ό,τι επιθυμήσει ο Μωάμεθ ως ετήσιο φόρο. Καταλαβαίνουμε την δεινή θέση στην οποία βρίσκεται ο Κωνσταντίνος και υπόσχεται αποζημιώσεις χωρίς να μπορεί να τις υποστηρίξει στην πραγματικότητα. Ο Μωάμεθ του απαντάει: *Ἡ τὴν Πόλιν λαμβάνω ἢ ἡ Πόλις λαμβάνει με ἢ ζῶντα ἢ τεθνεῶτα* [18, 9-10]. Του δίνει όμως μια εναλλακτική, την παραχώρηση της Πελοποννήσου σε αυτόν και άλλες περιοχές στα αδέλφια του. Αλλά από την άλλη γίνεται και αδίστακτος όταν του λέει ότι αν δεν του παραδώσει ειρηνικά την Πόλη, τότε θα τον σκοτώσει και αυτόν και όλους του

---

⁵¹ Ο Δούκας XXXVIII [13] αναφέρεται στο λόγο που το κάνει αυτό ο Ιάγκος. Πίστεψε έναν μάντη που έλεγε ότι θα πρέπει να θυσιάσουν οι Έλληνες ώστε η υπόλοιπη χριστιανοσύνη να βρει την ησυχία της. Άρα η Άλωση της Πόλης ήταν προς το συμφέρον του.

αυλικούς του και τον λαό του θα τους παραδώσει στους στρατιώτες του για να γίνουν δούλοι τους. Ο Μωάμεθ αρκείται στην άδεια Πόλη⁵². Μόνο αυτό θέλει. Καταλαβαίνουμε ότι ο Μωάμεθ είναι στην τελική γραμμή της κατάκτησης και είναι αμετάπειστος και απτόητος.

Βέβαια στο κεφ. XXXIX [1] του Δούκα θα φανεί ως ο συμβιβαστικός ηγέτης της τελευταίας στιγμής. Στέλνει στον βασιλιά Κωνσταντίνο την τελεσίδικη απόφασή του, αλλά αυτή η δεύτερη ευκαιρία δεν θα έχει την ίδια προσφορά με πριν. Ο Μωάμεθ τον αφήνει να φύγει ελεύθερο, όπου θέλει, και ο λαός του δεν θα πάθει τίποτα. Του υπενθυμίζει πόσο σκληρός μπορεί να γίνει, καθώς, αν αντισταθούν, ο αιχμαλωτισμένος λαός, θα διασκορπιστεί σε κάθε γωνιά της γης. Την ίδια στάση εκ μέρους του Μωάμεθ μας παραδίδει ο Κριτόβουλος αναφέροντας ότι πριν την έναρξη της πολιορκίας της Πόλης ο σουλτάνος θα φανεί συμβιβαστικός προτείνοντας στους Έλληνες να του παραδώσουν την πόλη και οι ίδιοι έτσι θα μείνουν σώοι και αβλαβείς⁵³. Όμως στην άρνηση της πρότασής του από τους Έλληνες, ο Μωάμεθ θα κάψει τη γη και όλα τα περίχωρα της Πόλης. Το ίδιο καταστροφικός και εκδικητικός θα φανεί όταν θα καταλάβει το φρουρίο Στουδίου. Τους τριάντα έξι στρατιώτες του φρουρίου θα τους οδηγήσει μπροστά στα τείχη της Πόλης και θα τους ανασκολοπίσει, ώστε να τους δουν οι κάτοικοι της Πόλης⁵⁴.

Ένα άλλο επεισόδιο της σχέσης του Μωάμεθ με κάποιον Άλλον επώνυμο είναι αυτό με τον Νοταρά, μετά την Άλωση. Ο Δούκας, στο κεφ. XL [3], αναφέρεται σε αυτή την συνάντηση, η οποία στην αρχή διαφαινόταν ότι θα έχει καλό αποτέλεσμα και θα υπάρξει μια συνεργασία μεταξύ τους, αλλά στη συνέχεια θα δούμε ότι η συμπεριφορά του έγινε εχθρική. Έτσι στην αρχή της συνάντησης υπάρχει μια στιχομυθία μεταξύ τους καθώς ο σουλτάνος εκφράζει την απορία του και τον ρωτάει αν εκ των υστέρων πιστεύει ότι οι Έλληνες έπραξαν σωστά να μην του παραδώσουν την Πόλη, όπως το ζητούσε. Ο Νοταράς δικαιολογείται ότι κανείς δεν είχε τόση μεγάλη εξουσία, ούτε καν ο αυτοκράτορας, ώστε να του παραδώσουν την Πόλη. Τότε είναι και η στιγμή που ο Νοταράς εμμέσως πλην σαφώς προδίδει τον Χαλίλ, λέγοντας ότι κάποιοι Τούρκοι έστειλαν γράμματα στα οποία ξεκάθαρα έλεγαν ότι δεν θα νικήσει ο Μωάμεθ. Αμέσως ο σουλτάνος κατάλαβε ότι ήταν ο Χαλίλ πίσω από αυτά τα γράμματα. Στη συνέχεια δείχνει ενδιαφέρον για τον αυτοκράτορα και ζητάει να μάθει τι έχει απογίνει. Ο μέγας δούκας Νοταράς δεν ήξερε να του απαντήσει, μόνο δυο στρατιώτες ισχυρίστηκαν ότι και οι δυο τον σκότωσαν. Αφού έφεραν το κεφάλι του αυτοκράτορα μπροστά στον Μωάμεθ, ο Νοταράς επιβεβαίωσε ότι είναι αυτό. Στη συνέχεια το κεφάλι καρφώθηκε στον κίονα του Αυγουσταίου μέχρι το βράδυ και

---

⁵² Το ίδιο λέει και με τους κήρυκες σε όλο το στρατόπεδό του, δηλαδή ότι δεν επιθυμεί άλλο λάφυρο για τον εαυτό του εκτός από τα οικοδομήματα και τα τείχη της Πόλης.

⁵³ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 26, (1).

⁵⁴ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 32, (2).

μετά το γέμισε με άχυρα και το έστειλε στην Περσία, την Αραβία και στους Τουρκμάνους, προφανώς για παραδειγματισμό αλλά και προς απόδειξη της ανέλπιστας νίκης του. Ο αφηγητής δεν σχολιάζει την απάνθρωπη συμπεριφορά του Μωάμεθ απέναντι σε έναν νεκρό. Στη συνέχεια στο κεφάλαιο XL [5] ο Μωάμεθ επισκέπτεται την γυναίκα του Νοταρά που ήταν άρρωστη και της μιλάει συμπνετικά. Γίνεται συναισθηματικός καθώς την προσφωνεί *μητέρα* και ευσπλαχνικός καθώς της λέει ότι αρκεί να είναι καλά στην υγεία της και όλα θα γίνουν σύμφωνα με το θέλημα του θεού. Με αυτή τη σκηνή δεν έχουμε σε καμία περίπτωση τον αδίστακτο και χειριστικό Μωάμεθ που έχουμε συνηθίσει. Νιώθει τον πόνο μιας μητέρας και δείχνει την ενσυναίσθησή του. Αυτό όμως δεν θα διαρκέσει πολύ. Στο κεφάλαιο XL [5] ο Μωάμεθ θα ζητήσει να έχει κοντά του τον νεότερο γιο του Νοτάρ, προφανώς όχι ως έναν συνεργάτη του, αλλά ως μέλος του προσωπικού του χαρεμιού. Ο Νοταράς δεν θα παραδώσει το παιδί στον αρχιευνούχο και έτσι ο Μωάμεθ στο κεφάλαιο XL [7] θα τους αποκεφαλίσει⁵⁵. Ο ανήλεος χαρακτήρας του Μωάμεθ φαίνεται και σε αυτό το σημείο, καθώς θα αφήσει τα πτώματα γυμνά και άταφα, XL [7, 33-34]. Προφανώς δεν κινήθηκε μόνο από προσωπικά κίνητρα για να διαπράξει κάτι τέτοιο. Τα κίνητρά του ήταν σαφέστατα πολιτικά και συσχετίζονται με την συστηματική εξόντωση της παλαιάς βυζαντινής αριστοκρατίας.

Το σχήμα *Μωάμεθ vs Νοταράς* στον Κριτόβουλο δεν θα έχει την ίδια ένταση όπως στον Δούκα. Στην αρχή θα δείξει ευγένεια και συμπόνια στο Νοταρά, όπως και σε άλλους άρχοντες της Πόλης. Θα του μιλήσει με μειλίχια και εμψυχωτικά λόγια, με την ελπίδα δηλαδή ότι όλα θα πάνε καλά μεταξύ τους, σκεπτόμενος την συμφορά που τους είχε βρει⁵⁶. Στο σημείο αυτό ο Μωάμεθ δείχνει ενσυναίσθηση καθώς κατανοεί την πρότερή τους θέση και την τωρινή τους που είναι απογοητευτική. Τα καλά όμως σχέδια που είχε για αυτούς δεν θα κρατήσουν για πολύ. Σκεφτόταν να τον διορίσει έπαρχο της Πόλης και επιστάτη του εποικισμού της. Αλλά τα βέλη του φθόνου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο αφηγητής, θα τον τραυματίσουν θανάσιμα⁵⁷. Σε αυτό το σημείο με τη λέξη *φθόνος* και την προσωποποίηση που χρησιμοποιεί ο αφηγητής, απαλλάσσει από τις ευθύνες του τον Μωάμεθ και ο αφηγητής τις αποδίδει σε ένα αφηρημένο ουσιαστικό, όπως ο *φθόνος*. Μια πολύ καλή τακτική για να δείξει κάποιος την ουδετερότητά του και την αποστασιοποίησή του, μην πούμε έμμεση υποστήριξη. Ο σουλτάνος του Κριτόβουλου

---

⁵⁵ Παρόμοιο περιστατικό μας περιγράφεται και από τον Σφραντζή, XXXVII και Ψ-Φραντζή, Δ' XIV, 3, όταν ο σουλτάνος σκότωσε τον πρωτότοκο γιο του Σφραντζή επειδή υπήρχε η υπόνοια ότι το παιδί ετοιμάζει απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Μωάμεθ.

⁵⁶ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 73, (2).

⁵⁷ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 73, (8).

παραπλανείται από κακόβουλους συμβούλους και δίνει διαταγή να εκτελεστούν οι άρχοντες και ο Νοταράς με τους δυο γιους του⁵⁸.

Ο Ψ.-Φραντζής για το σχήμα *Μωάμεθ vs Νοταράς* είναι πιο σύντομος και πιο περιεκτικός⁵⁹. Θα επιμείνει στο γεγονός της προσπάθειας της εξαγοράς του σουλτάνου από τον Νοταρά. Άρα περισσότερο αρνητική είναι η αντιμετώπιση του Νοταρά από τον συγγραφέα παρά του σουλτάνου. Μας λέει ότι ο σουλτάνος γεμάτος έπαρση και αλαζονεία θα φανεί ωμός και άσπλαχνος: *Ὁ δὲ ἀμηνᾶς τῆ νίκη τῆ μεγάλη ἐπαρθεὶς καὶ πλείστης κενοδοξίας πλησθεὶς καὶ τὴν ὄφρὸν ἐπαρθεὶς ὠμὸς καὶ ἀνελεήμων ἐφάνη*⁶⁰. Ο Νοταράς θα του προσφέρει τον θησαυρό που είχε φυλαγμένο για τον σουλτάνο και στο θέαμα αυτό ο σουλτάνος θα απορήσει. Τότε είναι που θα τον αποκαλέσει παλιόσκυλο και δολοπλόκο επειδή με όλα αυτά τα πλούτη θα μπορούσε να είχε σώσουν το λαό του⁶¹. Υπάρχει η στιχομυθία μεταξύ τους στο πέρας της οποίας ο σουλτάνος διατάσσει τον αποκεφαλισμό του Νοταρά, των δυο γιων του και των υπόλοιπων αρχόντων.

Το σχήμα *Μωάμεθ vs Νοταράς* στον Χαλκοκονδύλη⁶² ομοιάζει με αυτό του Δούκα ως προς την επιθυμία του σουλτάνου να αποκτήσει τον νεαρό Νοταρά και την επακόλουθη άρνηση του πατέρα Νοταρά προς τον Μωάμεθ. Ο Χαλκοκονδύλης μας διηγείται την ιστορία χωρίς όμως να προβαίνει σε χαρακτηρισμούς για τον Μωάμεθ και την πράξη του αυτή. Το μόνο που λέει, και αυτό δεν μας διασώζεται αλλού, είναι ότι παρακινήθηκε σε αυτή του την πράξη από έναν ντόπιο Έλληνα, με την κόρη του οποίου ο Μωάμεθ διατηρούσε ερωτικές σχέσεις.

Συναισθηματικός θα φανεί στο χωρίο του Κριτόβουλου τη στιγμή που εισέρχεται στην Πόλη, την επιθεωρεί και αισθάνεται οίκτο για αυτήν. Έτσι σύμφωνα με το σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής*⁶³ ο Μωάμεθ θαυμάζει το κάλλος των κτιρίων και των εκκλησιών, την πολυτέλεια των ιδιωτικών οικιών ή τη θέση του λιμανιού και των ναυπηγίων και γίνεται συναισθηματικός όταν βλέπει το πλήθος των σκοτωμένων και την ολική καταστροφή και λεηλασία⁶⁴. Αυτός ο Μωάμεθ κυριεύεται από το αίσθημα της μετάνοιας και της συμπόνιας σε σημείο που να βάλει τα κλάματα

---

⁵⁸ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 73, (10)-(11). Οι Κολοβού-Reinsch 2005, σ. 281 πιστεύουν ότι η εκδοχή του Κριτόβουλου είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα και όχι αυτή του Δούκα ή του Χαλκοκονδύλη. Δεν δέχονται την ηδονιστική εκδοχή επειδή σκοτώνονται κι άλλοι εννέα άρχοντες. Ποιος ο λόγος; Πιο λογικό φαίνεται ότι πίσω από αυτές τις εκτελέσεις βρίσκονται οι συντηρητικοί οθωμανικοί κύκλοι που δεν επιθυμούσαν να δοθεί η διοίκηση της Πόλης σε Έλληνες άρχοντες. Εμείς δεν είμαστε τόσο αρνητικοί με την ηδονιστική εκδοχή, καθώς ο Μωάμεθ στη δεύτερη δημηγορία του Κριτόβουλου, κάνει λόγο για *ηδονή* στους στρατιώτες από την απόκτηση πλούτου και άλλων αγαθών.

⁵⁹ Ψ. -Φραντζής, (432), XI, 3-(436).

⁶⁰ Ψ. -Φραντζής, (432), XI, 3, 37-38.

⁶¹ Το σημείο αυτό είναι προβληματικό αν αποδεχθούμε ότι το συγκεκριμένο έργο είναι εξολοκλήρου γραμμένο από τον Μακάριο Μελισσηνό, άρα έργο του Ψευδο-Σφραντζή. Στέκει μόνο αν υποθέσουμε πως το έργο γράφτηκε αρχικά από τον Σφραντζή και στη συνέχεια υπέστη προσθήκες, έστω και εκτενείς από τον Μελισσηνό. Ο Σφραντζής είχε μένος κατά του Νοταρά, εξαιτίας της μεταξύ τους διαμάχης για την απόκτηση αξιωμάτων.

⁶² Laonicus CHALCOCONDYLES, *Historiae*, 2, (165), 9-(166), 22.

⁶³ Το σχήμα αυτό σημαίνει ότι ο Μωάμεθ παραδίδεται και σχολιάζεται από τον αφηγητή < με αποτέλεσμα = το εξής.

⁶⁴ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 68, (1)-(3).

αναστενάζοντας βαθιά και με πάθος φωνάζοντας: „οΐαν“, ἔφη, „πόλιν εἰς διαρπαγὴν καὶ ἐρήμωσιν ἐκδεδώκαμεν“⁶⁵. Δυο σχόλια είναι ενδεικτικά της θετικής παρέμβασης του αφηγητή, το ένα είναι οὕτως ἔπαθε τὴν ψυχὴν⁶⁶ και το άλλο τῆς ἀλούσης πόλεως καὶ ὀζύτητι καὶ ἀποτομίᾳ τοῦ ἔργου⁶⁷. Ο αφηγητής Κριτόβουλος ηθογραφεί έναν ευσπλαχνικό και πονόψυχο Μωάμεθ στη θέα του ολέθρου ενώ με τις λέξεις οζύτητα και αποτομία, δηλαδή σκληρότητα και τραχύτητα του εγχειρήματος, ο αφηγητής αποδεσμεύει τον Μωάμεθ ή τους δικούς του από τυχόν ευθύνες και μας λέει ότι το εγχείρημα τελικά ήταν σκληρό και τραχύ. Οι δράστες δεν έχουν λόγο γιατί δεν συμφέρει τον αφηγητή.

Στο σχήμα *Μωάμεθ vs Σογάν πασάς* του Ψ. -Σφραντζή θα δούμε τον αυλικό εκείνο που λέει τα λόγια εκείνα στον αφέντη του, όπως αυτός θέλει να τα ακούσει. Ο αφηγητής τού δίνει το βήμα με ευθύ λόγο να εκφράσει τις απόψεις του προς τον Μωάμεθ. Δεν παύει να έχει τα χαρακτηριστικά ενός δουλοπρεπούς και δουλόφρονα αυλικού, ο οποίος γνωρίζει καλά τις βουλές και τις επιθυμίες του ηγέτη του. Ο Μωάμεθ, ακούγοντας τον λόγο του Σογάν: τῷ ἀμηρᾷ πλεῖστα ἤρεσκον καὶ χαρίεις ἐναπέμεινε καὶ ἀναψυχὴν ἐκ τῆς λύπης ἔλαβε⁶⁸.

---

⁶⁵ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 68, (2), 5-6.

⁶⁶ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 68, (2), 6.

⁶⁷ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 68, (3), 4.

⁶⁸ Ψ. -Φραντζής, (410), 8, 32-33.

2.3 Μωάμεθ και οι ανώνυμοι Άλλοι

Σε αυτό το σημείο θα προσπαθήσουμε να ασχοληθούμε με τα σημεία εκείνα στα οποία αποτυπώνεται η σχέση *Μωάμεθ vs ανώνυμοι Άλλοι*. Θα λέγαμε ότι αυτοί οι Άλλοι είναι τα βωβά πρόσωπα της ιστορίας και συνήθως είναι ο στρατός του Πορθητή.

Καταρχάς σε αυτήν την υποενότητα θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε τον σύντομο λόγο του Μωάμεθ, όπως μας παραδίδεται από τον Δούκα, τον οποίο απευθύνει σε ανώνυμους αξιωματούχους του, τη στιγμή που πρέπει να αναχωρήσει από την Μαγνησία για να μεταβεί στην πρωτεύουσα προκειμένου να διεκδικήσει τον τίτλο του διαδόχου σουλτάνου μετά τον θάνατο του πατέρα του⁶⁹. Η σύντομη αυτή σε ευθύ λόγο προτροπή του νέου σουλτάνου είναι ενδεικτική της αβεβαιότητας του Μωάμεθ καθώς και μιας προσπάθειας ανεύρεσης ερεισμάτων τη στιγμή που αναλαμβάνει την εξουσία. Το ζήτημα της διαδοχής αποτελεί ένα κρίσιμο σημείο για κάθε ηγεμόνα, πόσο μάλλον για τον Μωάμεθ καθώς το τουρκικό έθνος είχε μια παράδοση τη στιγμή που υφίσταται ένα κενό εξουσίας να στασιάζει⁷⁰. Αυτό ακριβώς θέλει να αποφύγει και ο ίδιος αλλά και ο Χαλίλ που τον προτρέπει να σπεύσει στην Αδριανούπολη. Η προσωπική αντωνυμία *-με -μοι* ως αντικείμενα στο *ἀγαπῶν* και στο *ἀκολουθείτω* δηλώνει μια ανησυχία για το μέλλον του και μια προσπάθεια προτροπής συναισθηματικής φύσεως. Πράγματι η προτροπή του Μωάμεθ που γλωσσικά αποτυπώνεται με την προστακτική έγκλιση θα βρει πρόθυμους τους προσωπικούς του σωματοφύλακες, τους τοξότες και μια οπισθοφυλακή από ιππείς με σπαθιά και ακόντια⁷¹. Καταλαβαίνουμε ότι σκοπός του είναι η επίκληση στο συναίσθημα της συνοδείας του με σκοπό την ενότητα μιας ομάδας έμπιστης και αφοσιωμένης στον ηγέτη της.

Στη συνέχεια της διήγησης του Δούκα [XXXIII, 4, 6-10]⁷² βλέπουμε ένα πλήθος από ανώνυμους Άλλους οι οποίοι σπεύδουν να τον επευφημήσουν. Ενδεικτικό είναι ότι αυτό το πλήθος αποτελείται από άτομα της διοίκησης, των γραμμάτων και των τεχνών αλλά και απλοί αγράμματοι άνθρωποι. Άρα η πρώτη φάση της αποδοχής του ηγεμόνα από τις ανώτερες και τις κατώτερες τάξεις του πληθυσμού είχε πετύχει με τον καλύτερο τρόπο. Στο ίδιο κεφάλαιο είναι ενδεικτικό ότι όταν τον αντιλαμβάνονται να βρίσκεται σε κοντινή απόσταση όλοι αφίππευσαν ως ένδειξη σεβασμού και τον συνόδευσαν πεζοί. Ενώ όταν άρχισε ο όχλος να θρηνεί σπαρακτικά για τον χαμό

⁶⁹ Δούκας, XXXIII [3, 10-11]: *Ὁ ἀγαπῶν με ἀκολουθείτω μοι*.

⁷⁰ Δούκας, XXXIII [4, 2-3].

⁷¹ Σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του *Αντιλεξικού* του Βοσταντζόγλου το *ἀγαπῶν* εντάσσεται στην κατηγορία που υποδηλώνει *Συναίσθημα* (1308) και το *ἀκολουθείτω* στην *Ενότητα* (54), αλλά επίσης μπορεί να δηλώνει και υποστήριξη, συμπαράσταση, ακόμη και υποταγή.

⁷² *συνέρρεον πλήθη πολλὰ προσκυνούντες αὐτῷ. Ἐλθόντος δὲ πλησίον τοῦ κάμπου ἐξῆλθεν ἅπανα ἡ τάξις τῆς ἡγεμονίας, οἱ τε βεζίρηδες καὶ σατράπαι καὶ ἑπαρχοὶ καὶ δήμαρχοι καὶ οἱ τῆς μιανῆς αὐτῶν θρησκείας μύσται καὶ διδάσκαλοι, καὶ οἱ ἐν ἐπιστήμαις καὶ τέχναις ἀσχολούμενοι καὶ μέρος πολὺ τοῦ συρφετώδους λαοῦ εἰς τὴν αὐτοῦ ὑπαντήν.*

του σουλτάνου Μουράτ, κάνει το ίδιο και ο Μωάμεθ. Συμπάσχει με τον λαό του κάτι που σίγουρα θα προξενήσει την συμπάθεια των παρευρισκομένων τουλάχιστον. Αυτή η ενέργεια από μέρους του Μωάμεθ υποδηλώνει έναν βαθμό ενσυναίσθησης καθώς αυτός γίνεται ένα με το θρηνούν πλήθος. Καταλαβαίνει τον κοινό πόνο και θέλει να δείξει κι αυτός ότι δεν αποτελεί εξαίρεση και δεν είναι ανέγγικτος από τον πατρική απώλεια που τόσο πολύ στοίχισε στον ίδιο του το λαό.

Το ανώνυμο πλήθος υπάρχει και στην διήγηση του Κριτόβουλου (σχήμα *Μωάμεθ vs ανώνυμοι στρατιώτες*). Στη δημηγορία που απευθύνει σε ευθύ λόγο ο Μωάμεθ, πριν από την έναρξη της πολιορκίας, έχει ως δέκτες τους ανώνυμους στρατιώτες του που προσπαθεί να τους πείσει για το εγχείρημα της πολιορκίας της Πόλης⁷³. Στην αρχή της μακροσκελούς ομιλίας φέρεται να αποδίδει τον πρέποντα σεβασμό προς τους προγόνους τους και να τοποθετείται στο κληρονομικό σύστημα, του οποίου μέρος είναι και ο ίδιος⁷⁴. Σε πολλά σημεία χρησιμοποιεί το δεύτερο πληθυντικό πρόσωπο, ώστε με την αποστροφή προς τους στρατιώτες να τους δίνει σημασία και να φαίνεται ότι είναι κι αυτοί συνομιλητές του. Σημαντικό επίσης είναι ότι ο Μωάμεθ μιλάει εξ ονόματος των προγόνων τους λέγοντας ότι είχαν πάρει την απόφαση να καταλύσουν την ηγεμονία των Ρωμαίων και να επιδιώξουν έτσι την κυριαρχία της Ασίας και της Ευρώπης. Έτσι κάνει μια αναδρομή στο παρελθόν και μιλάει σαν ιστορικός σχετικά με όλους τους αγώνες τους στην Ασία και την Ευρώπη, πλέκοντάς τους το εγκώμιο για τις σωματικές και τις ψυχικές τους αρετές. Καταλαβαίνουμε ότι πίσω από τις δημηγορίες κρύβεται το αφηγηματικό ταλέντο του Κριτόβουλου- πως αλλιώς θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε το σημείο που μιλάει για το μνημείο της Έλλης⁷⁵ ή όλες τις περιοχές με τα αρχαιοελληνικά ονόματα⁷⁶; Ένας Τούρκος, ακόμα και αν ήταν τόσο φιλομαθής, θα καταδεχόταν να μιλήσει για ένα αρχαιοελληνικό μνημείο; Αυτό βέβαια έχει να κάνει και με τον αναγνώστη του Κριτόβουλου που είναι ελληνόφωνος και όχι τουρκόφωνος. Μόνο ένας ελληνόφωνος θα ήξερε ποια είναι η Έλλη και ίσως πού είναι το μνημείο της. Παρόλα αυτά ο Μωάμεθ εμφανίζεται ένας δεινός ρήτορας που ξέρει να χειρίζεται την ρητορική τέχνη, ώστε να σαγηνεύει τα πλήθη και να περνάει τα μηνύματά του. Όσο για την Πόλη την αναφέρει μια άδεια πόλη που δεν είναι καν μια πραγματική πόλη, αφού είναι έρημη και ακατοίκητη. Είναι μια παντοτινή απειλή γιατί στασιάζει εναντίον του και φέρνει αντίσταση στην ορμή του. Είναι ενδεικτικό ότι καθόλη τη διάρκεια της δημηγορίας του μιλάει για την Πόλη σαν να είναι ένα πρόσωπο. Την προσωποποιεί και αυτό εντείνει την παθιασμένη σχέση του μαζί της.

⁷³ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 14-16.

⁷⁴ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 14 (1-5): *οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι τὴν ἀρχὴν τήνδε, ἣν ἔχομεν, μετὰ πολλῶν ἀγώνων τε καὶ κινδύνων τῶν μεγίστων ἐκτήσαντο καὶ ἐς δεῦρο διαδοχῇ τῇ σφῶν αὐτῶν διασώσαντες παῖς παρὰ πατρός ἐκδεχόμενοι παρέπεμψαν ἐς ἐμέ.*

⁷⁵ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 14, (5), 2.

⁷⁶ Η το σημείο που αντί να μιλήσει για τον προπάππο του, αναφέρεται στον παππού του. Ένα τέτοιο λάθος δεν θα το έκανε ο πραγματικός Μωάμεθ, βλ. Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 16, (8), 2.

Αναφέρεται σε αυτήν σαν να ήταν ένας αμετανόητος εχθρός ή ακόμα και μια γυναίκα ακόμα που δεν δέχεται την υποταγή στην ανδρική θέληση. Πρέπει, όπως λέει, να την πολεμήσουν και να την καταστρέψουν αυτή την πόλη, αλλιώς δεν θα έχουν το δικαίωμα να εγείρουν αξιώσεις πάνω στο ίδιο τους το κράτος⁷⁷. Άρα καταλαβαίνουμε ότι η απόκτηση της Πόλης είναι για αυτόν ζήτημα επιβίωσης και αυτοδιαχείρισης του κράτους του. Ο επιχειρηματολογικός λόγος του Μωάμεθ σοβαρεύει έντονα και σίγουρα θα άφηνε άφωνους τους ακροατές, αν ποτέ εκφωνήθηκε και ειπώθηκε έτσι, στο σημείο που λέει ότι είναι διατεθειμένος ή να έχει αυτή την πόλη και το κράτος ή να μην την έχει και να το χάσει και αυτό⁷⁸. Καταλαβαίνουμε το ρίσκο που είναι διατεθειμένος να πάρει ο εδώ ο Μωάμεθ του Κριτόβουλου. Είναι ριψοκίνδυνος επειδή ξέρει ότι αν κάνουν δική τους αυτή την πόλη, θα αποκτήσουν πολύ περισσότερα. Προσπαθεί εμμέσως να δικαιολογηθεί σε περίπτωση αποτυχίας λέγοντας ότι η τύχη πολλές φορές ανατρέπει τα πάντα⁷⁹. Στο τέλος της ομιλίας του τονίζει το *εγώ*, δηλαδή την ίδια του την παρουσία, λέγοντας ότι θα είναι πάντα μαζί με τους στρατιώτες του στην πρώτη γραμμή, ενώ για αυτούς που θα διακριθούν, θα υπάρξει επιβράβευση με δώρα⁸⁰. Ξέρει πολύ καλά ο Μωάμεθ ότι κίνητρο για πολλές ενέργειες αποτελεί το χρήμα και η δωροδοκία. Γενικά σε αυτή την δημηγορία ο πραγματιστής Μωάμεθ κάνει επίκληση στη λογική των ακροατών του ως επί το πλείστον, καθώς προσπαθεί μέσα από χειροπιαστά παραδείγματα και με επιχειρήματα να τους πείσει για την ορθότητα της γνώμης του και της απόφασής του. Ενδεικτικό είναι ότι μετά το τέλος της δημηγορίας, ο αφηγητής μάς μιλάει για ψηφοφορία που έγινε⁸¹. Σχεδόν όλοι επευφήμησαν τον σουλτάνο, αλλά υπήρχαν και κάποιοι που δεν ήταν σύμφωνοι με την κήρυξη του πολέμου. Όταν όμως είδαν τον γενικό ενθουσιασμό του πλήθους, υποχώρησαν. Το σχόλιο του αφηγητή είναι ενδεικτικό: *δείσαντες έμοι δοκεῖν καὶ ἄκοντες παρεχώρησαν καὶ συναπήχθησαν τοῖς πολλοῖς*⁸². Υπογραμμίζουμε πάντως σε αυτό το σημείο την «δημοκρατικότητα» του Μωάμεθ⁸³, καθώς προβαίνει σε ψηφοφορία για το αν θα κηρύξουν τον πόλεμο στην Πόλη ή όχι. Αυτοί που δεν ήθελαν τον πόλεμο, δεν φοβούνται τον Μωάμεθ ευθέως, επειδή θα τους τιμωρήσει ενδεχομένως, αλλά το παθιασμένο πλήθος και την αποφασιστικότητα του αγορητή.

---

⁷⁷ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 16, (1).

⁷⁸ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 16, (3).

⁷⁹ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 16, (4), 6-7.

⁸⁰ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 16, (19).

⁸¹ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 17, (1)-(3).

⁸² Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 17, (2), 6-7.

⁸³ Μήπως είναι τέχνασμα ώστε να αναγκάσει όλους να συμφωνήσουν με τον πόλεμο; Ήταν αρκετά έξυπνος για να γνωρίζει ότι κανείς δεν θα τολμούσε στο τέλος να φέρει αντίρρηση και μάλιστα ενώπιον των πολλών.

Στη δεύτερη δημηγορία⁸⁴ για το σχήμα *Μωάμεθ vs Ανώνυμοι στρατιώτες*, θα λέγαμε ότι είναι περισσότερο πραγματιστής παρά οραματιστής, όπως ήταν στην πρώτη. Ανήμερα της έναρξης της πολιορκίας υπόσχεται υλικά αγαθά σαν το ιδανικότερο κίνητρο ανδρείας⁸⁵. Είναι σαν να αρχίζει την ομιλία του εκεί που ολοκλήρωσε την πρώτη, στο σημείο των υλικών αγαθών που θα αποκτήσουν από μια τόσο πλούσια πόλη: *πλοῦτός τέ ἐστι πολὺς καὶ παντοδαπὸς ἐν τῇδε τῇ πόλει*⁸⁶. Με τις περιγραφές του για τον πλούτο της πόλης γίνεται δελεαστικός με στόχο να παρασύρει τα πλήθη σε μια ατέρμονη λαφυραγωγία. Δίνει έμφαση και στον υλικό πλούτο της Πόλης αλλά και στον έμψυχο. Εξισώνει τα όμορφα αγόρια με τις ωραίες εκκλησίες και απροκάλυπτα παρακινεί προς λεηλασία και λαφυραγωγία. Όλα αυτά εννοείται θα γίνουν με βία και σκληρότητα. Μιλάει για ηδονή που θα προκληθεί από τον πλούτο και για δόξα και τιμή που θα αποκτήσουν οι στρατιώτες που θα αλώσουν αυτή την πόλη. Άρα σε αντίθεση με την πρώτη δημηγορία παρατηρούμε ότι επικαλείται το συναίσθημα του πλήθους. Το *εμείς* και το *εσείς* του λόγου θα αποκτήσουν μια άλλη υπόσταση την επαύριο της άλωσης, αυτή της ειρήνης, της ασφάλειας και της ελευθερίας από έναν γείτονα που είναι εχθρός. Με το *εγώ* ο Μωάμεθ γίνεται προστατευτικός υποδεικνύοντας ενσυναίσθηση με τους στρατιώτες του αλλά επιτήρηση και έλεγχο : *κἀγὼ δὲ αὐτὸς πρῶτος παρέσομαι τῷ ἔργῳ μεθ' ὑμῶν τε ἀγωνιζόμενος καὶ τῶν ἐκάστῳ δρωμένων θεατής*⁸⁷. Το *εσύ* στη συνέχεια μας φανερώνει την ενεργό συμμετοχή των αρχηγών του και την αξία που τους δίνει ο Μωάμεθ με το να τους αποστρέφεται και να τους δίνει συγκεκριμένες οδηγίες μπροστά σε όλους. Έτσι θα απευθυνθεί συγκεκριμένα και ονομαστικά στον Χαμουζά, τον Ζάγανο, τον Καρατζία, τον Ισαάκιο και Μαχμούτ, τον Χαλήλ και Σαρατζία.

Θα παραμείνουμε στο σχήμα *Μωάμεθ vs Ανώνυμοι στρατιώτες* για να τον δούμε πόσο εμψυχωτικός είναι όταν φωνάζει στους στρατιώτες την ώρα της μάχης : *„ἴτε, φίλοι καὶ παῖδες ἐμοί· καιρὸς ἐστὶ νῦν ἄνδρας ἀγαθοὺς ὑμᾶς φανῆναι“*⁸⁸ ή τη στιγμή που ανέβαιναν με σκάλες στο τείχος δεν έχει πάψει να είναι παρών μαζί τους : *καὶ ὁ βασιλεὺς εἶπετο αὐτοῖς ἀγωνιζόμενός τε γενναίως καὶ παροξύνων αὐτούς*⁸⁹. Το ίδιο μοτίβο έχουμε και στο σημείο που τους οδηγεί ο ίδιος μέχρι την τάφο: *οἷς μέγα βοήσας καὶ παρακελευσάμενος ἀνδράσιν ἀγαθοῖς νῦν ἤδη φανῆναι*

---

⁸⁴ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 48-51.

⁸⁵ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 48 (2), 1-8: *οὐ τοίνυν διὰ τοῦτο ὑμᾶς ζυνεκάλεσα, ἀλλ' ὥστε μόνον ἀναμνησαὶ πρῶτον μὲν ὡς καὶ τὰ παρόντα ἀγαθὰ, ἃ ἔχετε, οὐ ῥαθυμοῦντες καὶ ἀμελοῦντες, ἀλλὰ καὶ σφόδρα πονοῦντες καὶ μετὰ μεγάλων ἀγόνων τε καὶ κινδύνων μεθ' ἡμῶν ἐκτῆσασθε καὶ ἄλλα τῆς ὑμῶν αὐτῶν ἀρετῆς καὶ ἀνδρίας ἔχετε μᾶλλον ἢ τύχης δῶρα, ἔπειτα δὲ ὡς καὶ τὰ νῦν τάδε προκείμενα ἄλλα διδάξαι ὑμᾶς ὅσα καὶ οἷά εἰσι καὶ τὴν δόξαν ὀπόσῃ ἔχει μετὰ τοῦ κέρδους καὶ τὴν τιμὴν, καὶ ἅμα ἵνα γνῶτε καλῶς ἐπὶ μεγίστοις ποιοῦμενοι τὸν ἀγῶνα.*

⁸⁶ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 48 (3), 1-2.

⁸⁷ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 50, (3).

⁸⁸ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 55, (1).

⁸⁹ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 55, (2), 7-8.

ἤγειτο τὴν ἐπὶ τὸ τεῖχος πρῶτος αὐτὸς μέχρι τῆς τάφρου⁹⁰. Με ευθύ λόγο που προσδίδει δραματικότητα ο σουλτάνος, όταν θα αντιληφθεί ότι το γκρεμισμένο κομμάτι του τείχους είχε εκκενωθεί από υπερασπιστές, θα προτρέψει τους στρατιώτες του: *μέγα βοήσας εὐθύς: „ἔχομεν“, εἶπεν, „ὦ φίλοι, τὴν πόλιν, ἔχομεν ἤδη. φεύγουσιν οἱ ἄνδρες ἡμᾶς. οὐκέτι παραμένειν ἀνέχονται. γυμνὸν τῶν προμαχομένων τὸ τεῖχος. ὀλίγου πόνου τὸ ἔργον καὶ ἡ πόλις ἐάλω. μὴ μαλακισθῆτε οὖν, ἀλλὰ χωρεῖτε πρὸς τὸ ἔργον εὐψύχως καὶ γίνεσθε ἄνδρες ἀγαθοὶ **κὰγὼ μεθ’ ὑμῶν.**“⁹¹. Το **εγώ** στο *Αντιλεξικόν* εντάσσεται στην κατηγορία της Ὑπαρξης ενώ το **μαζί** της Ενότητας. Καταλαβαίνουμε πόσο αλληλένδετα είναι. Είναι σαν να τους λέει ότι εγώ υπάρχω μόνο μαζί σας. Και οι δυο μαζί θα επιτύχουμε τον κοινό σκοπό μας. Ο Μωάμεθ του Κριτόβουλου σε αυτά τα σημεία είναι ένας συμπάσχων ηγέτης, παρών στη μάχη, ενεργητικός, παραινετικός και συμβουλευτικός. Είναι ένας συνηθισμένος ηγέτης που εμπνυχώνει, παροτρύνει και συμμετέχει. Ως στρατηγός πρέπει να πηγαίνει πάντα μπροστά, ενώ το εγώ και το εμείς πρέπει να συνυπάρχουν με αρμονία.*

Είναι ενδιαφέρον σε αυτό το σημείο να δούμε και με ποιον τρόπο ο Κριτόβουλος αντιμετωπίζει τους Τούρκους, τον λαό από τον οποίο προέρχεται ο Μωάμεθ. Σύμφωνα με την Παυλοπούλου⁹², σε κανένα σημείο της αφήγησης του Κριτόβουλου δεν αναφέρονται οι πολεμιστές του Μωάμεθ ως Τούρκοι, ούτε τους αποκαλεί βάρβαρους, ακόμα κι όταν περιγράφει τη λεηλασία της Κωνσταντινούπολης, ούτε γενικά με κάποιον άλλο εθνολογικό προσδιορισμό.

Επιτομή των δυο δημηγοριών του Κριτόβουλου θα λέγαμε ότι έχουμε από τον Χαλκοκονδύλη, τη στιγμή που απευθύνεται στον ανώνυμο στρατό του για να τον εμπνυχώσει πριν την τελική μάχη⁹³. Σημαντικά στοιχεία σε αυτή την ομιλία του είναι ότι ο ομιλητής προσέχει πολύ να μην ξεφύγει από το στόχο του που είναι ο στρατός να πάρει δυνάμεις και να κατακτήσει την Πόλη. Χρησιμοποιεί επανειλημμένως την προσωπική ανωνυμία β’ προσώπου στην ονομαστική και στην αιτιατική πτώση, κάνοντας έτσι κέντρο του λόγου τον κάθε ανώνυμο στρατιώτη. Ο καθένας από αυτούς αν δείξει ανδρεία και τόλμη, θα μακαρίζεται από τους μεταγενέστερους και το πιο σημαντικό θα αποκτήσει πλούτη, δούλους, γυναίκες και παιδιά.

Οι στρατιώτες, μέχρις εδώ, φαίνονται να είναι πειθήνια όργανα και παθητικοί δέκτες της ρητορικής του Μωάμεθ. Υπάρχει όμως και ένα χωρίο⁹⁴ στο οποίο φαίνεται ακριβώς το αντίθετο: τα παράπονα και η δυσαρέσκεια των στρατιωτών προς το πρόσωπο του Μωάμεθ, κάτι που είναι αναπάντεχο έχοντας διαβάσει τους ιστορικούς της Άλωσης. Έτσι, ο αφηγητής του Ψ.-Φραντζή

⁹⁰ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 57, (1), 10-11.

⁹¹ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 60, (1).

⁹² Παυλοπούλου 2001, σσ. 357-363.

⁹³ Laonicus CHALCOCONDYLES, *Historiae*, (157), 5-24.

⁹⁴ Ψ.-Φραντζής, (406), 5.

μας αναφέρει ότι υπήρξε η φήμη ότι έρχονταν στόλος από την Ιταλία και ο Ιάγκος από την Ουγγαρία, για να βοηθήσουν τους Έλληνες. Μόλις το μαθαίνουν αυτό οι Αγαρηνοί, τους κατέλαβε μεγάλος φόβος και βάλθηκαν εναντίον του σουλτάνου με κατάρες και βρισιές λέγοντας ότι αυτό θα σημάνει την ολοκληρωτική τους καταστροφή. Άρα ρίχνουν την ευθύνη στον αρχηγό τους Μωάμεθ. Εδώ ο Μωάμεθ δεν είναι στο απυρόβλητο, όπως εμφανίζεται σχεδόν παντού. Πέφτει σε περισυλλογή γεμάτος ταραχή και φόβο: *υπάρχων διαλογισμῶν καὶ ταραχῆς καὶ δειλίας, καὶ πάσα ἡ βουλὴ αὐτοῦ περίλυπος ὑπῆρχε*⁹⁵. Είναι ένας ηγέτης που φοβάται όταν εκδηλώνεται δυσαρέσκεια για το πρόσωπό του. Φοβάται επίσης ότι όλα του τα σχέδια θα ματαιωθούν και όλοι του οι κόποι θα πάνε χαμένοι.

Ένας από τους ανώνυμους που έχουν σχέση με τον Μωάμεθ είναι ο τεχνίτης του κανονιού⁹⁶. Ο Δούκας, στο κεφ. XXXV [1, 4-13] αναφέρει μόνον ότι είναι ουγγρικής καταγωγής χωρίς να προσδιορίζει το όνομά του⁹⁷. Στο σχήμα *Μωάμεθ vs τεχνίτης* κανονιού ο Μωάμεθ εμφανίζεται ευγενέστατος και φιλικότατος, υποδέχεται με μεγάλη χαρά τον τεχνίτη, του δίνει δώρα και ενδύματα και μισθό μεγαλύτερο από εκείνον που του έδινε ο βασιλιάς Κωνσταντίνος. Καταλαβαίνουμε πόσο είχε ανάγκη τον Ουρβανό αφού είχε συνειδητοποιήσει ότι με ένα αποτελεσματικό κανόνι η Πόλη θα μπορούσε να πέσει στα χέρια του. Άρα πρέπει να κάνει τα πάντα για να τον κρατήσει κοντά του. Στη στιχομυθία μεταξύ του Μωάμεθ και του Ουρβανού στο ίδιο κεφάλαιο [1, 13-21] ο Μωάμεθ τον ρωτάει αν υπάρχει δυνατότητα κατασκευής ενός μεγάλου κανονιού, ώστε να εκτοξεύσει μεγάλες πέτρες που θα είναι ικανές να πλήξουν το τείχος της Πόλης. Αυτός απαντάει θετικά αλλά φαίνεται λίγο επιφυλακτικός σχετικά με το θέμα της ρίψης της βολής. Μόλις το ακούει αυτό ο Μωάμεθ του απαντά ότι πρέπει να προχωρήσει στην κατασκευή του κανονιού ενώ για τη ρίψη θα φροντίσει αυτός. Στα λόγια του διαφαίνεται αυτή η σιγουριά και η αυτοπεποίθηση που τον διακρίνει καθώς είναι σαν να του λέει «κάνε εσύ αυτό που πρέπει να κάνεις και να μην σε ανησυχεί η ρίψη. Αυτή είναι δική μου υπόθεση».

Στον Δούκα, κεφ. XXXVII [8] ο σουλτάνος απευθύνει πρόσκληση με αγγελιαφόρους και κήρυκες σε όλες τις τουρκικές επαρχίες ώστε να έρθουν και να λάβουν όλοι ανεξαιρέτως μέρος στην εκστρατεία κατά της Πόλης (*Μωάμεθ vs ανώνυμοι μελλοντικοί στρατιώτες*), αλλά και στο XXXVIII [4] πληροφορούμαστε για το γεγονός ότι ο Μωάμεθ συνεχώς συνάθροιζε δυνάμεις από άντρες που είχαν μεταφερθεί εκεί είτε εθελοντικά είτε με πρόσκληση σε σημείο που δεν μπορούσε κανείς να τους μετρήσει, σύμφωνα με το σχόλιο του αφηγητή. Οι κατάσκοποι ανέφεραν τον αριθμό των τετρακοσίων χιλιάδων.

---

⁹⁵ Ψ.-Φραντζής, (408), 1-3.

⁹⁶ Γενικά για τη χρήση των πολιορκητικών μηχανών βλ. Babuin 2009, σσ. 253-279.

⁹⁷ Γενικά για τον Ουρβανό βλ. Babinger 1978, σ. 78, 80-82.

Ένα άλλο επεισόδιο σχετικό της συμπεριφοράς του Μωάμεθ απέναντι σε ένα ανώνυμο δρων πρόσωπο είναι αυτό που μας δίδεται από τον Δούκα, κεφ. XL [1]. Κατά τη διάρκεια της Άλωσης λοιπόν, όταν μπήκε ο ίδιος στην Πόλη και έφτασε στην Αγία Σοφία, βρήκε έναν Τούρκο να καταστρέφει τα μάρμαρα της εκκλησίας. Τον ρώτησε γιατί το κάνει αυτό και εκείνος απάντησε για την πίστη μας. Τότε εξαγριώθηκε ο Μωάμεθ και άρχισε να τον χτυπάει με το ξίφος. Του λέει ότι τους αρκούν οι θησαυροί και οι αιχμάλωτοι, τα οικοδομήματα ανήκουν σε εκείνον. Ο Δούκας λέει ότι ο Μωάμεθ είχε μετανιώσει για την συμφωνία που είχε κάνει με τους στρατιώτες να καταστρέψουν και να κάνουν δικά τους τα πάντα. Ίσως η αντίδρασή του να οφείλεται στο κάλλος της Εκκλησίας με αποτέλεσμα να μείνει εκστατικός. Βλέπουμε με τι τρόπο υπερασπίζεται τα δικά του αποκτήματα. Σε καμία περίπτωση δεν θέλει να του τα οικειοποιούνται και να τα καταστρέφουν. Αν γίνει αυτό, τότε είναι λογικό ότι θα εναντιωθεί σε αυτόν τον σφετερισμό και θα τιμωρήσει τους ενόχους. Πράγματι, ο Τούρκος αυτός σύρθηκε έξω από τον ναό ετοιμοθάνατος.

Στο σχήμα *Μωάμεθ vs ανώνυμοι Έλληνες ευγενείς, αξιωματούχοι και λαός στον Δούκα*, κεφ. XL [8], μαθαίνουμε ότι και τους πρώτους τελικά τους κατάσφαξε, ενώ τα ομορφότερα αγόρια και κορίτσια τα παρέδωσε στον αρχιευνούχο προς επίβλεψη και τους αιχμαλώτους τους μετέφερε στην Αδριανούπολη, ενώ για το σχήμα *Μωάμεθ vs ανώνυμο πλήθος Αδριανούπολης* XLII [5] παρατηρούμε ότι μόλις φτάνει θριαμβευτικά εκεί, ακόμα και οι χριστιανοί ηγεμόνες έτρεξαν να τον επευφημήσουν. Ο αφηγητής τους δικαιολογεί λέγοντας ότι χωρίς τη θέλησή τους τον προσκυνούσαν και του έδιναν δώρα. Ο Μωάμεθ καθόταν στο θρόνο του: *ύψαύχην καὶ ἀλαζῶν, ἐπαιρόμενος ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Πόλεως*, ενώ οι υπόλοιποι *ἡγεμόνες τῶν χριστιανῶν ἴσταντο τρομαλέοι, ἐκδεχόμενοι, τί ἄρα ἔσται τὸ μέλλον εἰς αὐτοὺς ἀποφῆναι*⁹⁸. Από τη μια διατυπώνεται ο κομπασμός και η αλαζονεία του ηγέτη-νικητή και από την άλλη ο φόβος της αβεβαιότητας για τους χριστιανούς, μιας και οι διακυμάνσεις του χαρακτήρα του Μωάμεθ και οι απότομες αλλαγές του δεν τους αφήνουν περιθώρια εφησυχασμού αλλά μόνο επαγρύπνησης και επιφυλακτικότητας προς το άτομό του. Η αβεβαιότητα δεν οφείλεται μόνον στην ευμετάβλητη διάθεση του Μωάμεθ και στα όσα είχε διαπράξει στην Πόλη. Οι Χριστιανοί φοβούνται για την πίστη τους, τη ζωή τους, τις πολιτικές αποφάσεις που θα πάρει, για το μέλλον τους μέσα στην οθωμανική πλέον αυτοκρατορία.

---

⁹⁸ Δούκας, XLII [5, 5-8].

2.4 Προσωπική-οικογενειακή ζωή του Μωάμεθ

Πολύ λίγα είναι τα στοιχεία εκείνα που μας δίδονται από τις ιστορικές αφηγήσεις και που αφορούν στην προσωπική ζωή του Μωάμεθ.

Στον Δούκα, κεφ. XXXIII [10, 3], ο αφηγητής αναφερόμενος στο στραγγαλισμό του βρέφους, παιδιού του Μουράτ και της κόρης του ηγεμόνα της Σινώπης, άρα ετεροθαλούς αδελφού του Μωάμεθ, μας λέει ότι ο Μωάμεθ έχει γεννηθεί *εκ δουλίδος*. Το μωρό θα στραγγαλισθεί μετά από εντολή του Μωάμεθ από τον Αλίν, αρχηγό της ανακτορικής φρουράς του Μωάμεθ [10, 5-6]. Προφανώς ο Μωάμεθ με αυτή την ενέργεια εξασφαλίζει ένα βέβαιο μέλλον μόνο για την δική του γενεά η οποία θα μπορούσε να απειληθεί από κάποιον νόμιμο διεκδικητή στο μέλλον. Όσο για την δούλη μητέρα του, ονομαζόταν Χουμά Χατούν, για την καταγωγή της οποίας δεν ξέρουμε τίποτα άλλο εκτός από αυτή την σύντομη αναφορά του Δούκα⁹⁹.

Στο κεφ. XXXIII [2] του Δούκα ο Μουράτ αποφασίζει ότι ο γιος του Μωάμεθ είναι πλέον έτοιμος να παντρευτεί. Η υποψήφια νύφη είναι η κόρη του Τουργατήρ, ενός σημαντικού συμμάχου κατά το παρελθόν εναντίον κοινών εχθρών¹⁰⁰. Η τουρκμενικής καταγωγή νύφη ονομαζόταν Σιτ Χατούν η οποία θα αποτελέσει την πρώτη επίσημη σύζυγο του Μωάμεθ¹⁰¹. Σχετικά με την τελετή του γάμου ο Μουράτ υπήρξε ιδιαίτερα προσεκτικός, όπως φαίνεται από το κείμενο του Δούκα, καθώς προσκαλεί και τους χριστιανούς ηγεμόνες. Προφανώς έδινε μεγάλη σημασία στα οφέλη αυτής της ένωσης, για την οποία ο Μωάμεθ φαίνεται τελείως αποκομμένος και αποστασιοποιημένος. Κανείς δεν ρωτάει την γνώμη του καθιστώντας τον έναν απλό δέκτη των αποφάσεων του πατέρα του και του βοηθού του, του Τουργατήρ. Ήταν σύνηθες πράγματι να υποτάσσονται στις βουλές του πατέρα και κάποιων συμβούλων. Στο σημείο αυτό αν θελήσουμε να σχηματοποιήσουμε την συμπεριφορά των εμπλεκόμενων πλευρών και ιδίως του Μωάμεθ, θα είχαμε το εξής σχήμα σύμφωνα με τον Greimas¹⁰²:

Πομπός : Μουράτ – **Αντικείμενο:** Γάμος (Σιτ Χατούν) $\Rightarrow$ **Δέκτης :** Μωάμεθ

Βοηθός: Τουργατήρ – **Υποκείμενο :** Μωάμεθ $\Leftarrow$ **Αντίμαχος :** κανείς

⁹⁹ Babinger 1978, σσ. 11-12, ο οποίος δίνει έμφαση στην αναφορά του Δούκα και όχι σε άλλες τουρκικές του 16^{ου} αιώνα που ισχυρίζονται ότι η μητέρα του είναι φραγκικής καταγωγής. Το μόνο σίγουρο που βλέπει είναι ότι από την στιγμή που αποκαλείται δούλα, δεν είναι τουρκικής καταγωγής. Θα μπορούσε να είναι ακόμα και ελληνικής, σλαβικής καταγωγής ή αραβικής.

¹⁰⁰ Η επικράτεια του Τουργατήρ επεκτεινόταν από τα σύνορα της Αρμενίας έως την άνω Καππαδοκία. Η ηγεμονία αυτή ήταν πολύ σημαντική για τους Τούρκους γιατί βρισκόταν ανάμεσα στα εδάφη του εχθρού Καραμάν στα νότια και του Καραϊουσούφ στα βόρεια. Ο Μουράτ θεωρεί τον Τουργατήρ και την οικογένειά του κατώτερη από την δική του αλλά στην προκειμένη περίπτωση τον έχει μεγάλη ανάγκη, εξ' ου και το συνοικέσιο, βλ. Δούκας, XXXIII [2].

¹⁰¹ Babinger 1949, σ. 220 και Babinger 1978, σσ. 57-58 και υποσ. 57. Οι εορτασμοί των γάμων, όπως μας λέει ο Δούκας, άρχισαν τον μήνα Σεπτέμβριο και ολοκληρώθηκαν μετά από σχεδόν τέσσερις μήνες.

¹⁰² Greimas 2005, σσ 305-340, Καψωμένος 2020, σσ. 151-176, Μπεζαντάκος 2004, σσ. 17-27.

2.5 Κρίσεις-σχόλια για τον Μωάμεθ

Σημαντικά είναι τα σχόλια των αφηγητών/ιστοριογράφων, άλλων δρώντων προσώπων ή και του ίδιου του Μωάμεθ για εκείνον, τα οποία αντιλαμβανόμαστε ότι σε κάποιες περιπτώσεις είναι θετικά ενώ σε κάποιες άλλες είναι αρνητικά.

Καταρχάς στον Δούκα, κεφ. XXXIII [6] ο αφηγητής ασχολείται με τον Μουράτ και μας δίνει πληροφορίες σχετικές με τη ζωή του, άρα έχουμε το αφηγηματικό σχήμα *Μουράτ < Αφηγητής*. Φαινομενικά ασχολείται με το καλοκάγαθο του χαρακτήρα του πατέρα, στην πραγματικότητα αποτελεί όμως ένα έμμεσο σχόλιο για τον ίδιο τον Μωάμεθ, άρα έχουμε το αντίθετο του *Μουράτ < Αφηγητής*. Ο Μουράτ λοιπόν υπήρξε ένας ηγέτης συμπαθής στο λαό του καθώς βοηθούσε τους φτωχούς, όχι μόνο μουσουλμάνους αλλά και χριστιανούς. Επιπλέον δεν υπήρξε ποτέ επίορκος μιας και όλες τις συνθήκες με τους Έλληνες τις σεβάστηκε μέχρι τέλους, ακόμα κι όταν μερικοί χριστιανοί παρασπονδούσαν. Φιλήσυχος και ειρηνιστής ο Μουράτ λοιπόν σύμφωνα με τα λεγόμενα του Δούκα. Αυτή η αναφορά δεν παύει να φαίνεται ως ένα υπονοούμενο για τον ίδιο τον Μωάμεθ που κάθε άλλο παρά φιλικός και διαλλακτικός θα φανεί στη συνέχεια. Η αντίθεση και η αντιπαραβολή που γίνεται, έστω και λανθάνουσες, αποτελούν μια ενδεικτική και τραγική προσήμανση εκ μέρους του αφηγητή για το ποιόν του νέου ηγέτη η άνοδος του οποίου θα επιφέρει καταστροφικές αλλαγές για τους Έλληνες.

Στη συνέχεια στον Δούκα, κεφ. XXXIII [11 και κυρίως στο 12] ο Μωάμεθ σκιαγραφείται από τον αφηγητή. Άρα ακολουθούμε το σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής*. Πρεσβευτές στέλνονται πρώτα από τον Σέρβο δεσπότη¹⁰³ πρώτα και ύστερα από τον Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο για να συλλυπηθούν τον Μωάμεθ για το χαμό του πατέρα του αλλά και συγχρόνως να τον συγχαρούν για την άνοδό του στην εξουσία. Με ρητορικές ερωτήσεις ο αφηγητής παρομοιάζει τον Μωάμεθ με *λύκον* [12, 4], με *ὄφιν* και με *θάνατον* [12, 5], ενώ τους Έλληνες με πρόβατα, πουλιά και με ετοιμοθάνατους αντίστοιχα. Συνεχίζει και τον αποκαλεί *ὁ πρὸ τοῦ ἀντιχρίστου ἀντίχριστος, ὁ τῆς τοῦ Χριστοῦ μου ποιμνῆς φθορεὺς, ὁ ἐχθρὸς τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν πιστευόντων εἰς τὸν ἐν αὐτῷ παγέντα* θα φορέσει το προσωπίο του φίλου σαν μαθητής του Σατανά [12, 5-8]. Θα αποδεχτεί την πρεσβεία και θα υπογράψει νέες συνθήκες ορκιζόμενος στον θεό του ψευδοπροφήτη τους, σύμφωνα με το σχόλιο του ιστορικού, ο οποίος προφήτης είναι συνονόματος με αυτόν. Σε αυτό

---

¹⁰³ Βλ. XXXIII, 11: Ο Γεώργιος της Σερβίας ανανεώνει τις συνθήκες με τον Μωάμεθ και ζητά την κόρη του Μάρα πίσω μιας και ο άντρας της Μουράτ πέθανε. Ο Μωάμεθ θα ικανοποιήσει το αίτημά του όχι γιατί ήθελε να ζει με ειρήνη αλλά επειδή έτσι κέρδιζε χρόνο μέχρις ότου προετοιμαστεί για να μπορέσει να διαπράξει τις *ἀδικίας καὶ ἀνομίας*. Το σχόλιο στη συνέχεια του Δούκα κατά το οποίο τον χαρακτηρίζει *λύκο*, ακόμα και πριν τη γέννησή του, που έχει φορέσει αρνίσια προβιά, είναι προάγγελος όλων αυτών των παρομοιώσεων και περιφρονητικών χαρακτηρισμών που θα ακολουθήσουν στο κεφ. XXXIII, 12. Τον χαρακτηρίζει *λύκο*, ακόμα και πριν τη γέννησή του, που έχει φορέσει αρνίσια προβιά.

το σημείο ο αφηγητής προβαίνει και σε αρνητικό σχόλιο και για την θρησκεία του Μωάμεθ με τα μιανρά βιβλία [12, 10]. Η ειρωνεία του αφηγητή είναι διάχυτη σε όλο το κεφάλαιο καθώς εκ των προτέρων γνωρίζουμε ότι όλα αυτά ήταν εφήμερα και προσχεδιασμένα να γίνουν έτσι ώστε να κερδίσει χρόνο ο Μωάμεθ μέχρι τη στιγμή που θα αισθανόταν έτοιμος να ενεργήσει νικηφόρα επίθεση εναντίον της Πόλης καταρχάς. Επίσης ο αφηγητής μας ενημερώνει για τις τριακόσιες χιλιάδες άσπρα που χάρισε ο Μωάμεθ στους Βυζαντινούς, επειδή τα είχαν οι ίδιοι ζητήσει για τη διατροφή και τα προσωπικά έξοδα του Ορχάν¹⁰⁴. Ο *ενσαρκωμένος δαίμονας* θα προσκυνηθεί και από πολλούς άλλους χριστιανούς, όπως Βλάχους, Βουλγάρους, Μυτιληναίους, Χιώτες, Ροδίους και Γενουάτες του Γαλατά [12, 22-25].

Στην αφήγηση του Ψ.- Φραντζή έχουμε επίσης το σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής* με το σχόλιο καταρχάς του αφηγητή ότι ο Μωάμεθ σκεφτόταν τί θα μπορούσε να κάνει ώστε να ξεπεράσει τους προγόνους του και να κάνει έργα αξιομνημόνευτα. Ο Μωάμεθ του Ψ.- Φραντζή θέλει να μείνει στην ιστορία και έτσι συλλαμβάνει το κακόβουλο έργο της επίθεσης εναντίον της Πόλης: *κατὰ νοῦν λογιζόμενος βουλῆ κακῆ*¹⁰⁵. Σε ευθύ λόγο τον παρουσιάζει να λέει ότι αυτοί δεν τα κατάφεραν, άρα εναπόκειται σε αυτόν το αξιομνημόνευτο έργο της άλωσης : „*Ἐὰν τὴν Πόλιν νικήσω, ὑπὲρ πάντας τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἤδη ἐποίησα, διότι αὐτοὶ μὲν κατὰ τῆσδε τῆς πόλεως πολλάκις πειρασθέντες οὐδὲν ἐκατώρθωσαν.*“¹⁰⁶

Στην αφήγηση του Κριτόβουλου ο Μωάμεθ δεν είναι καθόλου όμως το *φίδι* και ο *δαίμονας* του Δούκα. Σύμφωνα με το σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής* είναι ένας *μέγιστος αυτοκράτορας*, αφού με αυτόν τον τρόπο τον προσφωνεί ο αφηγητής, που έχει ξεπεράσει πολλούς παλαιούς βασιλείς, όχι μόνο των Περσών αλλά και των Ρωμαίων και των Ελλήνων. Η *δόξα*, η *ανδρεία*, η *σωφροσύνη* και η *στρατιωτική* του δεξιότητα είναι αρετές ασύγκριτες για τον Μωάμεθ¹⁰⁷. Το εγκώμιο συνεχίζεται λέγοντάς του ότι είναι τόσο λαμπρός και μεγάλος που κυριεύει ολόκληρη την υφήλιο και που δοξάζεται για τα λαμπρά και τα μεγαλοπρεπή έργα του. Εδώ επεμβαίνει ο ίδιος ο συγγραφέας με κάποιον τρόπο καθώς δικαιολογεί το ίδιο του το έργο. Με το έργο του Κριτόβουλου ο Μωάμεθ θα αποκομίσει έπαινο και τιμή και θα γίνει φωτεινό παράδειγμα για όσους αγωνίζονται με ζήλο¹⁰⁸. Έτσι η ιστορία του Κριτόβουλου θα βοηθήσει ώστε τα εξαιρετικά

---

¹⁰⁴ Ο Ορχάν ήταν δεύτερος ξάδελφος του Μωάμεθ και ο μόνος πιθανός διεκδικητής του θρόνου, άρα επικίνδυνος για τον Μωάμεθ. Ήταν απόγονος του Οσμάν ή Οθμάν (1288-1326). Βρισκόταν εξόριστος στην Πόλη, από την οποία δεν θα βγει ζωντανός κατά την Άλωση. Βλ. σχετικά Babinger 1978, σ. 70, 87, 93.

¹⁰⁵ Ψ-Φραντζής, (378), III, 5-6.

¹⁰⁶ Ψ-Φραντζής, (378), III, 7-8.

¹⁰⁷ *Epistula ad Mechemet* II, 1, 5-11. Κάτι παρόμοιο θα πει και παρακάτω στο CRITOBULUS, *Historiae* 1, 2, (4), ότι δηλαδή ο σουλτάνος ξεπέρασε τους βασιλιάδες των άλλων εθνών όσον αφορά στην αρετή, το θάρρος, τη στρατηγική δεξιότητα, την τύχη και την πολεμική εμπειρία.

¹⁰⁸ Το ίδιο θα πει και στο CRITOBULUS, *Historiae* 1, 2, (3) 4-5: *παραδῶμεν μίμημά τε καὶ σπούδασμα κάλλιστον τοῖς αἰρουμένοις τε καὶ ψυχῆς ἀνδρίαν.*

έργα του Μωάμεθ να μην λησμονηθούν ποτέ από τις μελλοντικές γενιές. Άλλωστε αυτά τα λαμπρά έργα του Μωάμεθ δεν υστερούν σε τίποτα έναντι αυτών του Μεγάλου Αλεξάνδρου και άλλων παλαιών στρατηγών, καθώς ο Μωάμεθ συνδυάζει *λόγια και έργα, φιλοσοφία και βασιλεία*¹⁰⁹.

Στον Δούκα, κεφ. XXXIV [1, 1-4], ο αφηγητής σχολιάζει το γεγονός ότι ο Μωάμεθ, ο *κακός*, τακτοποιεί όπως τον συμφέρει καλύτερα, *καλῶς*, τις υποθέσεις του συνάπτοντας ψεύτικη ειρήνη, *εἰρηναίαν κατάστασιν πεπλασμένως*, με τον Ιάγκο, τον επίτροπο του θρόνου της Ουγγαρίας.

Στη διήγηση του Δούκα, κεφ. XXXIV [2], ο Μωάμεθ χαρακτηρίζεται από τον Χαλίλ, όταν με επίπληξη απαντά στην πρεσβεία του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου σχετικά με την χορηγία του Ορχάν. Σχηματικά θα αποτυπώναμε το εξής: *Μωάμεθ < Χαλίλ* ο τωρινός ηγεμόνας δεν έχει καμία σχέση με τον προηγούμενο που ήταν ήρεμος, ειλικρινής και ευσυνείδητος¹¹⁰. Άρα ο αναγνώστης καταλαβαίνει ότι ο Μωάμεθ είναι το ακριβώς αντίθετο. Αυτό που χαρακτηρίζει τον Μωάμεθ είναι θρασύτητα, αγριότητα και επιθετικότητα: *θρασὺ καὶ ἄγριον καὶ ὀρμητικὸν* [2, 26-27]. Στην προσπάθειά του ο Χαλίλ να συνετίσει τους πρέσβεις και να τους αποδείξει πόσο λάθος κάνουν ερχόμενοι με τέτοια αιτήματα προβαίνει σε αυτόν τον χαρακτηρισμό για τον Μωάμεθ ο οποίος είναι αντικειμενικός. Ο πραγματιστής Χαλίλ εκθέτει τρία χαρακτηριστικά τα οποία είχε ο ίδιος, και λογικά πολλοί άλλοι, εντοπίσει στον ηγεμόνα Μωάμεθ που καλό θα ήταν να τα λάβουν σοβαρά υπόψη τους οι Έλληνες πριν να πάνε και να ζητάνε τόσο παράλογα πράγματα. Στο τέλος του [2, 37-38] ο Χαλίλ με τα λόγια του σε ευθύ λόγο εκθέτει και τον πραγματικό απολυταρχικό χαρακτήρα του Μωάμεθ καθώς αυτός είναι που θα αποφασίσει για αυτό και κανείς άλλος, κάτι που είναι απολύτως λογικό καθώς την τελική απόφαση την παίρνει ο ίδιος ο ηγεμόνας: *πλὴν ἐγὼ ἀναγγελῶ τῷ κυρίῳ μου καὶ τὸ αὐτῷ βουλευτὸν γενέσθω*.

Σχετικά με το σχήμα *Μωάμεθ vs Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος* έχουμε στον Δούκα, κεφ. XXXIV [6] το μήνυμα που στέλνει ο Κωνσταντίνος στον Μωάμεθ, το οποίο αποδίδεται από τον Δούκα σε ευθύ λόγο. Είναι η στιγμή που ο Μωάμεθ έχει ξεκινήσει ενέργειες για να κτίσει το φρούριο Ρούμελι-Χισάρ (Απρίλιος- Αύγουστος 1452). Ο αυτοκράτορας σχολιάζει δυο πράγματα: ότι ο πατέρας του Μωάμεθ ήταν έντιμος ηγέτης (άρα και ο Μωάμεθ θα πρέπει να γίνει αν θέλει να λέγεται άξιος απόγονος του πατέρα του) και ότι τα πάντα για τον Μωάμεθ τώρα βαίνουν καλώς, αλλά με αυτή την ενέργειά του θα καταδικάσει σε πείνα τους Έλληνες της Πόλης.

¹⁰⁹ *Epistula ad Mechemet II*, 1.

¹¹⁰ Ακόμα και στο θέμα των οικονομικών ο πατέρας του Μωάμεθ ήταν υπερβολικά επιεικής, βλ. Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 5, (6), 1, 10-12: ὁ γάρ τοι πατήρ αὐτῷ ἀπλοϊκώτερόν πως τοῖς πράγμασι προσεφέρετο καὶ τῶν τοιούτων βραχὺν ἐποιεῖτο λόγον.

Προσπαθεί με τα λόγια του να τον επαναφέρει στο καθιερωμένο status quo ώστε να μην χτίσει το φρούριο-απειλή για την ασφάλεια της Πόλης. Άρα έμμεσα τον χαρακτηρίζει.

Παραμένοντας στο ίδιο σχήμα, στον Δούκα κεφ. XXXIV [11], δηλαδή *Μωάμεθ vs Κωνσταντίνος Παλαιολόγος* έχουμε έναν χαρακτηρισμό από τον αυτοκράτορα για τον Μωάμεθ. Έτσι για το *Μωάμεθ < Κωνσταντίνος Παλαιολόγος* έχουμε έναν Μωάμεθ που από επιλογή του διαλέγει τον δρόμο της πολεμικής αναμέτρησης, έναν δυνάστη που θα περιμένει όμως την δίκαιη κρίση του δίκαιου Κριτή. Με την επανάληψη του επιθέτου *δίκαιος* ο Μωάμεθ σύμφωνα με τον αυτοκράτορα είναι ένας άδικος τύραννος που κάποτε θα κριθεί από τον Θεό. Προσπαθεί να τον μεταπείσει, έστω και την τελευταία στιγμή, κάνοντας επίκληση στο θρησκευτικό συναίσθημα του Μωάμεθ, κάτι όμως που τελικά δεν θα το καταφέρει. Ο Μωάμεθ δεν μπαίνει καν στον κόπο να του απαντήσει αναλόγως αλλά στέλνει παντού διαταγή έναρξης πολέμου.

Στο σχήμα *Μωάμεθ < Κωνσταντίνος Παλαιολόγος* από τον αφηγητή Ψ.-Σφραντζή έχουμε έναν Μωάμεθ που χαρακτηρίζεται από τον αυτοκράτορα ως απειλητικός δράκος και αλιτήριος: *ἵνα λυτρωθῶμεν ἐκ τοῦ προφανοῦς στόματος τοῦ αἰσθητοῦ τούτου δράκοντος*¹¹¹. Και αντίστοιχα: *Αὐτὸς δὲ ὁ ἀλιτήριος ὁ ἀμηρᾶς*¹¹². Επίσης τον χαρακτηρίζει ασεβή και εχθρό της χριστιανικής πίστεως που αθετεί τους λόγους του, καίει και σκοτώνει: *ὁ δυσσεβῆς αὐτὸς ἀμηρᾶς καὶ ἐχθρὸς τῆς ἀγίας ἡμῶν πίστεως χωρὶς εὐλόγου αἰτίας τινὸς τὴν ἀγάπην, ἣν εἶχομεν, ἔλυσε καὶ τοὺς ὄρκους αὐτοῦ τοὺς πολλοὺς ἠθέτησεν ἀντ' οὐδενὸς λογιζόμενος [...] · τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν τοὺς χριστιανούς, ὅσους εὗρεν, ἐθανάτωσε καὶ ἠχμαλώτευσεν, τὴν φιλίαν ἡμῶν ἔλυσε*¹¹³. Καταλαβαίνουμε ότι ο Παλαιολόγος του Ψ.-Σφραντζή κάθε άλλο παρά φειδωλός είναι στους χαρακτηρισμούς του για τον αντίπαλο Μωάμεθ.

Όσο για το σχήμα *Μωάμεθ < Μωάμεθ* έχει ενδιαφέρον να δούμε πως ο ίδιος βλέπει τον εαυτό του στο κεφάλαιο XXXIV [6] του Δούκα, όταν απαντά στον αυτοκράτορα σχετικά με την ενέργειά του να κτίσει το φρούριο. Είναι προφανές ότι ο Μωάμεθ θέλει να δείξει την αποφασιστικότητα και την πυγμή του λέγοντας ότι τα πάντα βρίσκονται υπό την εξουσία του και ότι πάση θυσία θα ολοκληρώσει το έργο του χωρίς κανέναν να τον εμποδίσει. Έχει το δικαίωμα, όπως χαρακτηριστικά λέει, να κάνει ό,τι θέλει στην επικράτειά του, χωρίς να δίνει εξηγήσεις σε κανέναν γιατί δεν είναι όπως οι προκάτοχοί του. Είναι ένας διαφορετικός ηγέτης και καλά θα κάνουν οι αντίπαλοί του να το συνηθίσουν. Ο Μωάμεθ πάει ένα βήμα παραπέρα από τον πατέρα του καθώς κι αυτός ήθελε να κτίσει το φρούριο. Τώρα είναι η ώρα λοιπόν να αρχίσει να εκπληρώνει και το έργο του πατέρα του. Επίσης είναι χαρακτηριστικό το σημείο στο οποίο

¹¹¹ Ψ.-Φραντζής, (406), 3, 23-24.

¹¹² Ψ.-Φραντζής, (416), 5, 15.

¹¹³ Ψ.-Φραντζής, (418), 9, 17-23.

αναφέρεται ότι ως μικρό παιδί στην Αδριανούπολη ζούσε με τον φόβο της εισβολής των Ούγγρων, κάτι που χαροποιούσε τους Έλληνες και τον αυτοκράτορα. Εδώ διαφαίνεται ένας συναισθηματισμός του Μωάμεθ και ένα παιδικό τραύμα που δεν το έχει αποβάλλει από την μνήμη του. Ο φόβος που τον είχε περιβάλλει ίσως έχει ενεργήσει δυναμικά και στο γεγονός της άλωσης της Πόλης. Στο μυαλό του ίσως είχε πλάσει ότι για αυτόν το φόβο υπεύθυνοι είναι οι χριστιανοί που κάποτε ο ίδιος θα καταφέρει να τους τιμωρήσει. Ολοκληρώνοντας τον λόγο του δείχνει τόσο απειλητικός απευθυνόμενος στους Έλληνες πρέσβεις που προφανώς θα προκάλεσε μεγάλο φόβο: *Καὶ ὁ ἐλθὼν ἀπὸ τοῦ νῦν ἔνεκα τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἀφαιρεθήσεται τὴν δορὰν.* [6, 41-42].

Στον Κριτόβουλο¹¹⁴ το ίδιο σχήμα *Μωάμεθ < Μωάμεθ* έχει πολλά κοινά στοιχεία με τον Μωάμεθ του Δούκα της ίδιας σκηνής, της απάντησης δηλαδή του σουλτάνου στους βυζαντινούς πρέσβεις. Με άκρα αυτοπεποίθηση δηλώνει ότι είναι κυρίαρχος της Ασίας και της Ευρώπης και το να ενδιαφέρεται για την περιουσία του είναι δίκαιο και άμεμπτο. Ο Μωάμεθ όμως του Κριτόβουλου δεν επιτίθεται στους πρέσβεις όπως κάνει στον Δούκα. Στον Κριτόβουλο ο Μωάμεθ μιλάει για τον κίνδυνο των Ιταλών, έτσι στρέφει την έχθρα του προς τους Ιταλούς, οι οποίοι από παλιά έθιγαν τα συμφέροντα των Τούρκων. Από τη στιγμή που το φρούριο θα κτιστεί σε τουρκικό έδαφος, ο Μωάμεθ τους συμβουλεύει να μην ανακατευθούν καθόλου σε αυτή την εσωτερική του υπόθεση, αν θέλουν να διαφυλάξουν την ειρήνη. Σε αυτό βέβαια το σημείο γίνεται απειλητικός. Είναι καθησυχαστικός λοιπόν καθώς λέει ότι δεν έχει την πρόθεση να καταλύσει τις συνθήκες, από τη στιγμή που και οι Έλληνες δεν επιθυμούν τη γη του. Σύμφωνα με αυτά τα επιχειρήματα ο Μωάμεθ φαίνεται πραγματιστής, μιλάει χωρίς πάθος στους πρέσβεις και προσπαθεί να τους δώσει να καταλάβουν ότι αυτή του η κίνηση δεν αφορά αυτούς, αλλά τους Ιταλούς, που την εποχή του Μουράτ του Β΄ εμπόδισαν τη διέλευση των Τούρκων για την εκστρατεία στη Βάρνα.

Στο ίδιο κεφάλαιο της ιστορίας του Δούκα η απάντηση του Μωάμεθ στους πρέσβεις χαρακτηρίζεται από τον αφηγητή ως αλαζονική και οργίλη: *τὴν ὀργῆς καὶ θυμοῦ πνεύουσαν ἀπόκρισιν* [6, 42-43], κάτι που μας θυμίζει το *θυμοῦ πλησθεῖς* στο [3, 1] του ίδιου πάντα κεφαλαίου. Αντιλαμβανόμαστε ότι ο Μωάμεθ είναι μια προσωπικότητα που δεν μπορεί να ελέγξει τον θυμό του. Παθιάζεται και εξαιτίας της έκρυθμης προσωπικότητάς του οδηγείται συχνά σε καταστάσεις νευρωτικές. Είναι λογικό για έναν τέτοιο άνθρωπο που παίρνει το ρίσκο να φέρει εις πέρας ένα δύσκολο εγχείρημα. Έτσι εκτίθεται σε καταστάσεις άγχους και ξεσπά με αυτόν τον τρόπο στα άλλα πρόσωπα με τα οποία συναναστρέφεται, είτε είναι αντίπαλα είτε φιλικά.

Στο σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής* ο Μωάμεθ φαίνεται στον Δούκα, κεφ. XXXIV [9], ως διπρόσωπος και διπλωμάτης που θέλει να αποπροσανατολίσει τον εχθρό όταν χαρακτηρίζεται από

---

¹¹⁴ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 8.

τον αφηγητή ως άγριος δράκος [9, 6 : *άνήμερον δράκοντα*] που καλοπιάνεται καθημερινά από τα θύματά του και με την στάση του διαιωνίζει μια κατάσταση ώστε να φέρει τους αντιπάλους του προς τετελεσμένων γεγονότων με το τελικό κτίσιμο του φρουρίου Ρούμελι-Χισάρ. Ο αφηγητής μάς διηγείται ότι ο Μωάμεθ έστελνε κάποιους δούλους του δήθεν για να ελέγχουν και να επιτηρούν αυτούς που πάθαιναν ζημιά με το κτίσιμο του φρουρίου ενώ παράλληλα έδινε εντολή να μην εμποδίζουν τους στρατιώτες του να μπαίνουν ανενόχλητοι στα χωράφια των Ελλήνων: *Και όποτε οί Ρωμαίοι θυμωθέντες αντίστησονται τοῖς Τούρκοις, τότε και ύμεῖς σὺν τοῖς Τούρκοις αντίστητε* [9, 11-12]. Στη συνέχεια στο [10] του ίδιου κεφαλαίου, όταν ο Καγιαπέτ (ο γαμπρός του Μωάμεθ) έρχεται για να τον βοηθήσει στην κατασκευή του φρουρίου, ο Μωάμεθ φαίνεται ιδιαίτερα σκληρός και ανηλεής καθώς τον προστάζει να σκοτώσει με μαχαίρι όλους τους χριστιανούς κατοίκους των Επιβατών γιατί προβαίνουν σε συμπλοκές με τους στρατιώτες του. Αυτό αποτελεί την αρχή της σύγκρουσης μεταξύ των Ελλήνων και των Τούρκων που θα οδηγήσει σε αφανισμό τους πρώτους σύμφωνα με τον αφηγητή. Ανελέητος όμως δεν φαίνεται μόνο έναντι των εχθρών του αλλά και των δικών του ανθρώπων καθώς στο [11] του ίδιου κεφαλαίου πληροφορούμαστε από τον ευθύ λόγο που απευθύνουν οι αιχμαλώτοι Τούρκοι στους Έλληνες της Πόλης. Απευθύνονται ειδικά στον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο ο οποίος σε αντίθεση με τον Μωάμεθ θα φανεί ευσπλαχνικός και θα τους αφήσει ελεύθερους, καθώς του λένε ότι ακόμα κι αν τους αφήσει ελεύθερους μετά τη δύση του ηλίου τούς περιμένει θανατική καταδίκη. Αν δεν τους αφήσει εγκαίρως, τότε καλό θα είναι για αυτούς να τους σκοτώσει ο ίδιος ο αυτοκράτορας και όχι ο σουλτάνος. Σε τέτοιο σημείο προξενούσε τον φόβο ο Μωάμεθ ακόμα και στους δικούς του ανθρώπους που δεν τον υπάκουσαν.

Παραμένουμε στο σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής* όπου πλέον η άλωση της Πόλης έχει γίνει έμμομη ιδέα για τον Μωάμεθ. Έτσι στο XXXV [1] του Δούκα μαθαίνουμε ότι ο Μωάμεθ ήταν στο παλάτι στην Αδριανούπολη και δεν μπορούσε να κοιμηθεί και να ξεκουραστεί αλλά νυχθημερόν είχε την έγνοια πώς θα κυριεύσει την Πόλη και να γίνει ο κύριος της. Αντιλαμβανόμαστε ότι σύμφωνα με τον Δούκα ο Μωάμεθ αντιδρά σαν να έχει μπροστά του ένα προσωπικό στοίχημα το οποίο πρέπει να κερδίσει. Πεισματικά και βασανιστικά [1, 2-3: *ούκ έδίδου ανάπασιν τοῖς βλεφάροις, αλλά και έν νυκτι και ήμέρα τήν φροντίδα τής Πόλεως εἶχε*] πρέπει να βρει τον τρόπο να την κυριεύσει και να την κάνει δική του [1, 3: *πῶς αὐτήν λάβοι, πῶς κύριος αὐτῆς γένοιτο*]. Βλέπουμε ότι ο αφηγητής δεν αναφέρει πουθενά το συλλογικό υποκείμενο, οι Τούρκοι π.χ. ή κάτι παρόμοιο, αλλά μόνο τον Μωάμεθ, δείγμα της ιδιαίτερης προσωπικής και εμμομητικής του σχέσης με την Πόλη.

Παραπλήσιο απόσπασμα είναι και το XXXV [4] στην ιστορία του Δούκα όπου στο *Μωάμεθ < Αφηγητής* πάλι βλέπουμε έναν Μωάμεθ να έχει κυριευθεί ολοκληρωτικά από την

έμμομη ιδέα της άλωσης της Πόλης¹¹⁵. Χαρακτηριστικά μας αναφέρει ότι είτε ξαπλωμένος είτε όρθιος είτε μέσα ή έξω από το παλάτι τίποτα δεν τον ένοιαζε παρά μόνο με ποιο σχέδιο και με ποια πολιορκητική μηχανή θα κυριεύσει την Πόλη. Σε αυτό το σημείο μας αναφέρει και μια συνήθεια που είχε ο Μωάμεθ, να ντύνεται σαν απλός στρατιώτης και να βγαίνει από το παλάτι ώστε να ακούει τι λέγεται για εκείνον¹¹⁶. Όταν αντιλαμβάνονταν ότι είναι ο σουλτάνος αυτός τους σκότωνε χωρίς έλεος. Ενδεικτικό είναι το σχόλιο του αφηγητή που λέει ότι τους σκότωνε και αισθανόταν ηδονή, όπως κάποιος νιώθει ηδονή όταν συνθλίβει έναν ψύλλο. Σε αυτό το σημείο και επειδή ο αφηγητής συνδέει την ηδονή με τον φόνο, μας οδηγεί στην ένδειξη ενός είδους σαδισμού από την μεριά του Μωάμεθ, αν και μάλλον αυτό αποτελεί υπερβολή από μέρους του. Ο Δούκας πάντως σε όλο το έργο του έχει μια εμμονή με τη σεξουαλική επικράτηση των Οθωμανών έναντι των Χριστιανών. Παρόλα αυτά το γεγονός ότι μεταμφιέζεται και πάει να ακούσει ποια γνώμη έχει ο απλός λαός για αυτόν αποτελεί δείγμα της ανασφάλειάς του. Όταν κάποιος καταλαβαίνει ότι είναι ο σουλτάνος, τότε τον τιμωρεί με θάνατο, δείγμα της σκληρότητας και της απάνθρωπης συμπεριφοράς του χαρακτήρα του.

Και στον Κριτόβουλο φαίνεται ότι η εμμονή του ήταν η κατάκτηση της Πόλης. Σύμφωνα με το σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής* στον νου του Μωάμεθ ωρίμαζε από καιρό η σκέψη της άλωσης¹¹⁷. Έπρεπε να μην φανεί επ' ουδενί αναβλητικός αλλά να κηρύξει άμεσα τον πόλεμο στους Ρωμαίους και να πολιορκήσει την Πόλη. Αν γινόταν δική του η Πόλη, τότε με ασφάλεια θα στρεφόταν και στην κατάκτηση άλλων περιοχών.

Σχετικό με τις εμμονές και το ανικανοποίητο του χαρακτήρα που έχει ο Μωάμεθ είναι και αυτό που μας παραδίδει ο Κριτόβουλος, ότι δηλαδή παρόλο που κυβερνούσε μεγάλο μέρος της Ασίας και της Ευρώπης, δεν ήθελε να περιοριστεί σε αυτά και δεν ήταν ευχαριστημένος με αυτά που είχε. Με την φαντασία του κυρίευε όλη την οικουμένη και η σκέψη του στρεφόταν σε μεγάλες ιστορικές προσωπικότητες όπως τον Αλέξανδρο, τον Πομπήιο και τον Καίσαρα¹¹⁸. Ιδιαίτερα τον παραλληλισμό με τον Αλέξανδρο τον συναντάμε κι αλλού στον Κριτόβουλο. Είναι μια επινόηση του συγγραφέα για να καταστήσει τον Μωάμεθ πιο προσιτό στον αναγνώστη του ή όντως συνέβαινε αυτό; Πιστεύεται ότι ο Μωάμεθ γνώριζε για τα κατορθώματα του Μεγάλου

---

¹¹⁵ Η έμμομη ιδέα της άλωσης που τον κατατρώγει φαίνεται και στον Δούκα, κεφ. XXXV [5, 14-15] : *Ἐν ἔστι τὸ ζητούμενον τὸ τὴν Πόλιν διδόναι μοι που λέει ο Μωάμεθ σε ευθύ λόγο απευθυνόμενος στον Χαλίλ. Συνεχίζει λέγοντας : „Βλέπεις τὸ προσκεφάλαιον; Τὴν πᾶσαν νύκτα διεβίβασα ἔλκων ἀπὸ τῆς μιᾶς γωνίας τοῦ κοιτῶνος εἰς τὴν ἄλλην καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης εἰς τὴν ἑτέραν ἀνακλινόμενος καὶ ἐξεγειρόμενος καὶ ὕπνος τοῖς ὀφθαλμοῖς μου οὐκ ἔρχόμενος. [5, 24-27]. Επίσης στον ίδιο, κεφ. XL[1, 10-11]: „Ἀρκεῖ ὑμῖν ὁ θησαυρὸς καὶ ἡ αἰχμαλωσία· Αἱ δὲ οἰκοδομαὶ τῆς πόλεως ἐμαὶ τυγχάνουσιν.“*

¹¹⁶ Αυτό αποτελεί μια συνηθισμένη πράξη διάφορων ηγεμόνων, όπως το βλέπουμε και στα ανατολίτικα παραμύθια, π.χ. «Αλή Μπαμπάς και οι σαράντα κλέφτες» κ.α.

¹¹⁷ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 13.

¹¹⁸ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 5, (1).

Αλέξανδρου από τα παιδικά του χρόνια όταν άκουγε τουρκική και περσική ποίηση. Είναι πολύ πιθανόν να θεωρούσε τον Αλέξανδρο πρότυπό του και να διάβαζε έργα για τον Μακεδόνα στρατηλάτη, ή να του διάβαζαν. Το σίγουρο πάντως είναι ότι ένα αντίγραφο της *Ανάβασης* του Αρριανού υπάρχει ακόμα και σήμερα στη βιβλιοθήκη του Σαραγιού στην Κωνσταντινούπολη, γραμμένο από το ίδιο το χέρι του Κριτόβουλου. Αποτελούσε ένα από τα βιβλία της προσωπικής βιβλιοθήκης του Μωάμεθ¹¹⁹.

Αυτά τα βιβλία τον έκαναν σοφό άντρα, όπως ισχυρίζεται ο Κριτόβουλος¹²⁰. Στο σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής* ο Μωάμεθ εμφανίζεται ως φιλομαθής της γνώσης των αρχαίων συγγραφέων. Ο αφηγητής μιλάει για την εις βάθος μελέτη της αραβικής και της περσικής επιστήμης από τον Μωάμεθ, καθώς πολλά αρχαία ελληνικά συγγράμματα είχαν μεταφραστεί στα αραβικά και τα περσικά. Αυτά ήταν φιλοσοφικής χροιάς, του Περιπάτου δηλαδή και της Στοάς. Οι δάσκαλοί του επίσης ήταν οι πιο ονομαστοί από τους Άραβες και τους Πέρσες. Ενδεικτικό είναι εδώ ότι ο Μωάμεθ δεν διαβάζει από το πρωτότυπο ελληνικό κείμενο αλλά χρειάζεται τις μεταφράσεις και ότι κανένας από τους δασκάλους του δεν είναι ελληνικής καταγωγής. Σίγουρα γνωρίζει ελληνικά αλλά καταλαβαίνουμε ότι τα αραβικά και τα περσικά είχαν προτεραιότητα στην μόρφωσή του.

Στο σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής* ο Μωάμεθ, στην ιστορία του Δούκα, παρομοιάζεται με *ἄγριον θῆρα*, στο σημείο της συνομιλίας του με τον Χαλίλ [XXXV,5,24], *Ναβουχοδονόσορας* στο XXXVI [1, 2-3], στο σημείο της διήγησης περί της τεκταινομένων στην Πόλη ή *ἀλάστωρ* στο XXXVIII [17, 4]. Έναν παρόμοιο χαρακτηρισμό έχουμε και στο XXXVIII [7, 10] : *τύραννος ὡς ἄγριος δράκων*. Είναι η στιγμή που ορμάει στα πλοία και φωνάζει διατάζοντας τους ναύτες ότι πρέπει να καταλάβουν τα πλοία ή να τα εμποδίσουν να εισέλθουν στο λιμάνι. Η σκηνή αυτή διαθέτει μια αξιόλογη εικόνα που διαφωτίζει τον παθιασμένο χαρακτήρα του Μωάμεθ, όπου το συναίσθημα του θυμού και της συναισθηματικής έκρηξης έχει αφήσει στην άκρη τη λογική. Ο *τύραννος* γεμάτος αλαζονεία ορμά στη θάλασσα με το άλογό του καθώς είχε θυμώσει πάρα πολύ με τους ναύτες του που ήταν ανίκανοι να ανακόψουν την πορεία των πέντε χριστιανικών караβιών: *τύραννος ὑπὸ τῆς ἄγαν ἀλαζονείας ὀρμήσας ἐν τῇ θαλάσῃ ἐποχούμενος ἵππῳ, ἐφαντάζετο σχίζειν τὴν θάλασσαν καὶ ἕως αὐτῶν τῶν νηῶν διὰ τοῦ ἵππου πλεῦσαι*. [7, 22-24]. Χωρίς να γνωρίζει τα σχετικά με την τέχνη της θάλασσας, μόνο κραύγαζε: *Ὁ δὲ τύραννος μὴ γινώσκων τὴν τῆς θαλάττης ἐπιστήμην, μόνον ἐκέκραγεν*. [7, 28-29]. Καταλαβαίνουμε ότι αυτή η έκρηξη θυμού θα χρειαστεί να τιμωρήσει κάποιον για να καταλαγιάσει καθώς ο μέγας κοντόσταυλός του

¹¹⁹ Κολοβού / Reinsch 2005, σ. 59 και υποσ. 10 · Babinger 1978, σ. 500 και υποσ. 40.

¹²⁰ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 5, (2).

δεν ήθελε να τον υπακούσει γιατί έδινε παράλογα προστάγματα. Το σχήμα που μας ενδιαφέρει εδώ είναι το *Μωάμεθ vs Παλτόγλης* και πώς θα φανεί ο σουλτάνος απέναντί του, καθώς διαπράττει μεγάλα λάθη κατά την ναυμαχία. Τον κάλεσε λοιπόν μπροστά του ο σουλτάνος και τον χτύπησε με τα ίδια του τα χέρια δίνοντάς του εκατό χτυπήματα με τη χρυσή του ράβδο. Αυτή η ράβδος είχε κατασκευαστεί από τον ίδιο, όπως μας πληροφορεί ο αφηγητής. Δείγμα κι αυτό της μεγαλομανίας του και της θέλησής του, ως ηγέτη, να ξεχωρίσει, θα προσθέταμε εμείς. Αυτός ο κοντόσταυλος, Πάλδας στο όνομα¹²¹, ταπεινώνεται και ραβδίζεται από τον Μωάμεθ, μέχρι τη στιγμή που ένας από τους αζάπηδες¹²² θα πάρει μια πέτρα και θα του βγάλει το μάτι.

Το ίδιο επεισόδιο μας το παραδίδει και ο Κριτόβουλος, αλλά με διαφορετική συμπεριφορά εκ μέρους του Μωάμεθ. Ο Παλτόγλης, όπως τον αποκαλεί ο Κριτόβουλος, είναι ένας πολύ γενναίος στρατηγός, σατράπης της Καλλίπολης¹²³. Είναι αυτός που με εντολή του Μωάμεθ, θα εκστρατεύσει εναντίον της νήσου Πρίγκικος και θα αλώσει το φρούριο της¹²⁴. Όταν όμως θα επιτεθεί στα εμπορικά πλοία στην είσοδο του λιμανιού και την αλυσίδα, θα ναυμαχήσει σφόδρα αλλά θα αποτύχει¹²⁵. Η δεύτερη αποτυχία του¹²⁶ δεν άργησε να έρθει και αυτή είναι που τώρα θα προκαλέσει την αντίδραση του Μωάμεθ¹²⁷. Στην πρώτη είναι αξιοσημείωτο ότι ο σουλτάνος δεν έχει αντιδράσει, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Κριτόβουλου. Παρατηρούσε ανυπόμονος την έκβαση της ναυμαχίας ενθαρρύνοντας τους άντρες του. Όταν είδε όμως ότι άλλαξε ο άνεμος και τα εχθρικά πλοία απομακρύνονταν, η χαρά του μεταβλήθηκε σε λύπη. Δίνει χαρακτηριστικά μια βιτσιά στο άλογό του και φεύγει χωρίς να πει λέξη. Καταλαβαίνουμε πόσο διαφορετικός ηθογραφείται εδώ από τον Κριτόβουλο απ'ότι στον Δούκα όπου λίγο έλειψε να τον σκοτώσει που τον παράκουσε και απέτυχε. Ο Μωάμεθ του Κριτόβουλου κατηγορήσε βέβαια τον Παλτόγλη για δειλία, ήταν πυρ και μανία εναντίον του, αλλά το μόνο που κάνει είναι να τον καθαιρέσει. Αυτή ήταν η τιμωρία του. Δίνει έτσι την σατραπεία της Καλλίπολης στον Χαμουζά. Δεν τον σκοτώνει γιατί τραυματίστηκε στο μάτι, ενώ στον Δούκα έχουμε τον τραυματισμό από έναν φανατικό γενίτσαρο που παίρνει εκδίκηση γιατί ο αφέντης του είναι τόσο δυσαρεστημένος.

Από την μεριά του ο Ψ.-Φραντζής κατά τη συνάρτηση *Μωάμεθ < Αφηγητής* μας παραδίδει το επεισόδιο με πολλές ομοιότητες με αυτό του Δούκα, δηλαδή ο Μωάμεθ είναι γεμάτος θυμό και

---

¹²¹ Η Μπαλτόγλου, βούλγαρος εξωμότης, αρχιναύαρχος του τουρκικού στόλου. Το τουρκικό του όνομα ήταν Σουλειμάν μπη.

¹²² Οι αζάπηδες ήταν ένα ιδιαίτερο σώμα του οθωμανικού στρατού με θρησκευτικές προεκτάσεις καθώς απείχαν από σαρκικές απολαύσεις.

¹²³ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 28, (1).

¹²⁴ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 33.

¹²⁵ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 37.

¹²⁶ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 40.

¹²⁷ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 41.

μανία, βρυχάται, τρίζει τα δόντια, βρίζει και κοροϊδεύει τους δικούς του αποκαλώντας τους *δειλοκαρδίους, γυναικώδεις και άνωφελείς*¹²⁸. Στη συνέχεια από τα νεύρα του μπαίνει στη θάλασσα με το άλογό του και βλέποντάς τον οι στρατιώτες εξύβριζαν τους ναύτες των πλοίων και οι εκείνοι ένιωθαν τρομερή ντροπή. Η ακουστική εικόνα εδώ του αφηγητή είναι δηλωτική της έντασης της στιγμής που βίωσε τόσο Μωάμεθ όσο και οι άλλοι στους οποίους αυτός προκαλεί του τέτοιου είδους αντιδράσεις. Ο σουλτάνος ήθελε να παλουκώσει τον Παλτόγλη, επειδή εξαιτίας της δικής του ανανδρίας και δειλίας δεν αιχμαλωτίστηκαν τα εχθρικά πληρώματα και καράβια. Έντονη δηλαδή είναι η αίσθηση που προκαλείται στον αναγνώστη της αποτυχίας του Μωάμεθ να επιτύχει τους σκοπούς του. Στη συνέχεια κάποιιο αξιωματούχοι τον παρακάλεσαν και του χάρισε τη ζωή, αφαιρώντας του ωστόσο το αξίωμα και μοιράζοντας την περιουσία του στους γενίτσαρους¹²⁹. Άρα σε αυτό το σημείο ο Μωάμεθ του Ψ.-Φραντζή μοιάζει με αυτή του Κριτόβουλου, αλλά ως προς την έξαλλη συμπεριφορά κατά τη διάρκεια της ναυμαχίας ο Μωάμεθ του Δούκα και του Ψ.-Φραντζή φέρουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά.

Στον Χαλκοκονδύλη το επεισόδιο¹³⁰ του Παλτόγλη μας αποδίδεται με ουδέτερο τρόπο και χωρίς συναισθηματικές εξάρσεις από το μέρος του Μωάμεθ. Τον βλέπουμε να φωνάζει από την παραλία και να μπαίνει στη θάλασσα με το άλογό του αλλά μέχρι εκεί. Ο αφηγητής λέει ότι ο Παλτόγλης τραυματίστηκε στο μάτι κατά την ναυμαχία και αυτό είναι που θα τον σώσει από μια βέβαια θανατική τιμωρία. Τους υπόλοιπους όμως υπαίτιους τους θανάτωσε.

Στο σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής* μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τον Μωάμεθ δεισιδαίμονα, σύμφωνα με τα δεδομένα του σύγχρονου αναγνώστη, καθώς δεν προχώρησε σε ολοκληρωτικό και πραγματικό πόλεμο, αλλά περίμενε την κατάλληλη στιγμή που θα του υποδείκνυαν οι μάντεις¹³¹. Για τα δεδομένα εκείνης της εποχής είναι μια τυπική ισλαμική πρακτική την οποία ακολουθούσαν όλοι οι σουλτάνοι, όπως και οι βυζαντινοί βασιλείς. Όσο για την σχέση του με την θρησκεία¹³², ξέρουμε από τον Δούκα¹³³ ότι προσευχήθηκε όταν εισήλθε στην Αγία Σοφία, αφού διέταξε πρώτα έναν από τους μουσουλμάνους ιερείς να ανέβει στον άμβωνα και να αρχίσει τον ψαλμό. Στο απόσπασμα βέβαια δεν υπάρχει σχόλιο εκ μέρους του αφηγητή σχετικά με την θρησκευτικότητα του Μωάμεθ. Το ότι προσεύχεται, δεν τον κάνει

---

¹²⁸ Ψ.-Φραντζής, (392), V, 29-30.

¹²⁹ Ψ.-Φραντζής, (394), 10-16.

¹³⁰ Laonicus CHALCOCONDYLES, *Historiae*, 2, (155), 1-17.

¹³¹ Δούκας, XXXVIII [17].

¹³² Για το ενδιαφέρον του Μωάμεθ για την χριστιανική θρησκεία, όπως φαίνεται από τα βιβλία που είχε στην προσωπική του βιβλιοθήκη βλ. ενδεικτικά Babinger 1978, σ. 118 και υποσ. 46. Ο σημαντικότερος «δάσκαλος» του Μωάμεθ για τα χριστιανικά θέματα ήταν χωρίς αμφιβολία ο Γεννάδιος.

¹³³ Δούκας, XL [1, 14-17]: *Αὐτὸς δὲ κελεύσας ἕνα τῶν αὐτοῦ μιαρῶν ἱερέων, ἀνέβη ὁ κληθεὶς ἐπ' ἄμβωνος καὶ ἐδιελάλησε τὴν μιαρὰν αὐτοῦ προσευχήν. Ὁ δὲ υἱὸς τῆς ἀνομίας, ὁ πρόδρομος τοῦ ἀντιχριστοῦ ἀναβὰς ἐπὶ τῆς ἀγίας τραπέζης, ἐποίησε τὴν προσευχήν.*

αυτόματα και θρησκευόμενο. Η ενέργειά του αυτή αποτελεί μια τυπική θρησκευτική πράξη, αναγκαία για τη μετατροπή ενός χριστιανικού ναού σε μουσουλμανικό τέμενος.

Σχετικό με την δεισιδαιμονία του Μωάμεθ ο Κριτόβουλος μάς αναφέρει ότι κατά την ανάρρησή του στο θρόνο του Μωάμεθ έγιναν πολλά πρωτοφανή σημεία που αποτελούν κοινό τόπο στην ιστοριογραφία της εποχής. Οι μάντεις προέβλεπαν πόσο υπέροχες θα είναι η τύχη και η αρετή του νέου σουλτάνου και ότι η δύναμή του θα ξεπεράσει τους προγενέστερους όσον αφορά στη *δόξα*, τον *πλούτο*, την *εξουσία* και τα *κατορθώματα*¹³⁴. Προφανώς αυτές τις μαντείες τις είχε ακούσει και ο ίδιος ο Μωάμεθ. Επίσης στον ίδιο συγγραφέα τον βλέπουμε να επηρεάζεται από θεϊκά σημάδια που τον προτρέπουν να προχωρήσει στην πολιορκία της Πόλης. Σύμφωνα με το σχόλιο του αφηγητή ο Μωάμεθ έδινε μεγάλη σημασία στους οιωμούς και τις προφητείες που του έδιναν ελπίδες στο εγχείρημά του¹³⁵. Ήταν σύνηθες στην ιστοριογραφία-χρονογραφία ο άνθρωπος εκείνη την εποχή να εμφανίζεται ιδιαίτερα προληπτικός. Έτσι αποφάσισε ότι ήταν η κατάλληλη στιγμή έναρξης της πολιορκίας. Σύμφωνα με το σχήμα του Greimas σε αυτό το σημείο θα είχαμε τα εξής :

Πομπός : Πόθος, έμμονη ιδέα – **Αντικείμενο:** Πόλη $\Rightarrow$ **Δέκτης :** Μωάμεθ

Βοηθός: οιωνοί, θεϊκά σημάδια – **Υποκείμενο :** Μωάμεθ $\Leftarrow$ **Αντίμαχος :** κανείς

Σε πολλά σημεία έχουμε δει τον Μωάμεθ ατρόμητο και αήττητο. Μόνο στο σημείο που ήταν μικρό παιδί στην Αδριανούπολη ένιωσε φόβο εξαιτίας των χριστιανών. Υπάρχει όμως κι άλλο ένα σημείο στην ιστορία του Δούκα, κεφ. XL [1] στο οποίο φαίνεται ο *φόβος* του Μωάμεθ. Ανήκει στο σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής* όπου ο Μωάμεθ εμφανίζεται να ξεπερνά κάθε καχυποψία και φόβο και να εισέρχεται μαζί με τους υπουργούς του και τους άλλους σατράπες στην λεηλατημένη ήδη Πόλη, αφού έχουν περάσει οκτώ ώρες λεηλασιών και σκοτωμών. Μας κάνουν εντύπωση οι λέξεις που χρησιμοποιεί ο Δούκας *υποψία* και *φόβος* καθώς δεν τον έχουμε συνηθίσει να εμφανίζεται φοβισμένος. Κάθε άλλο. Πιστεύουμε ότι ο αφηγητής θέλει να υποδηλώσει σε αυτό το σημείο ότι δεν πιστεύει ότι κατέκτησε την αιώνια Πόλη. Αυτό το άπιαστο όνειρό του, που του είχε γίνει έμμονη ιδέα, συνέβη πραγματικά πια; Μήπως δεν έχει ολοκληρωθεί η Άλωση και οι χριστιανοί ετοιμάζουν κάτι; Μάλλον προς αυτή την κατεύθυνση θα πρέπει να δούμε τη σημασία των ουσιαστικών *υποψία* και *φόβος*.

¹³⁴ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 4, (4).

¹³⁵ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 13.

Το συναίσθημα της ντροπής και της απογοήτευσης που κυριεύει τον Μωάμεθ μετά από τις πρώτες τουρκικές αποτυχίες στο τείχος φαίνεται στον Ψ.-Φραντζή με το σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής*. Έτσι θεωρών ἡσχύνετο καὶ κατεφρονεῖτο διὰ τὸ τὴν βουλὴν αὐτοῦ ἄπρακτον μένειν¹³⁶. Πραγματικά δεν είμαστε συνηθισμένοι να βλέπουμε τον Μωάμεθ με τέτοια συναισθήματα, όταν τα σχέδιά του ανατρέπονται. Η ντροπή και η απογοήτευση τον καθιστούν αδύναμο στα μάτια του αναγνώστη, κάτι πρωτόγνωρο αφού συνήθως παρουσιάζεται αήττητος. Το ίδιο αποτυπώνεται και στο ακόλουθο χωρίο όπου ο αφηγητής δεν διστάζει να μιλήσει για αποτυχία και διάψευση των ελπίδων του, αλλά αυτή η πρόσκαιρη αποτυχία θα τον κάνει να προσφύγει σε άλλου είδους λύσεις: *Σφαλείς δὲ ὁ ἀμηρᾶς καὶ ψευθεὶς ὑπὸ τὰς αὐτὰς ἐλπίδας ἕτερα νέα ἐφευρέματα καὶ μηχανὰς εἰς πολιορκίαν ἐποίει*¹³⁷. Στον ίδιο αφηγητή παρόλη την ντροπή και την λύπη που νιώθει για την αποτυχία του δεν μπορεί να μην θαυμάσει την επιδεξιότητα των πολιορκημένων και να μένει κατάπληκτος από την σθεναρή τους αντίσταση: *ὁ ἀμηρᾶς λυπηθεὶς μᾶλλον καὶ αἰσχυνθεὶς ἐθαύμασε τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν ἡμετέρων καὶ ἔλεγε, θαυμάζων τάχα· „Ἐὰν καὶ αἱ τριάκοντα ἐπτὰ χιλιάδες προφήται εἶπόν μοι ἄν, ὅτι αὐτοὶ οἱ ἀσεβεῖς,“ λέγων ἡμᾶς, „διὰ μιᾶς νυκτὸς δύνονται ποιῆσαι, ἃ ἐποίησαν, οὐκ ἐπίστευον.*“¹³⁸. Σημειωτέον, σε αυτό το σημείο διαφαίνεται και η θρησκευτικότητά του αναφερόμενος στους προφήτες του Ισλάμ. Σχήμα υπερβολής βέβαια αλλά είναι ενδεικτικό της πρόθεσης του αφηγητή να αποτυπώσει έναν Μωάμεθ που έχει πραγματικά εκπλαγεί από τα δεδομένα της μάχης που αντιβαίνουν τις προσδοκίες του. Ο Ψ.- Φραντζής συνεχίζει με τον λυπημένο και απογοητευμένο Μωάμεθ λέγοντάς μας ότι μένει σκυθρωπός σε σημείο που να δαγκώνει τα χέρια του σαν σκυλί και να δίνει κλωτσιές, αφού ενώ είχε γκρεμίσει τα τείχη δυο και τρεις φορές και είχε γεμίσει τις τάφρους, το επόμενο πρωί τα έβρισκε ορθωμένα. Αναρωτιόταν πως εκατό πενήντα πλοία δεν μπόρεσαν να αιχμαλωτίσουν τα τέσσερα μόνο εχθρικά πλοία και σκόρπισαν τόσο θανατικό στους δικούς του ανθρώπους. Αναστέναζε βαθιά και έβγαζε καπνό από το στόμα του, όπως χαρακτηριστικά μας λέει ο αφηγητής. Τότε είναι που θα σκεφτεί το τέχνασμα της μεταφοράς των πλοίων του από την ξηρά¹³⁹.

¹³⁶ Ψ.-Φραντζής, (388), 12, 19-20.

¹³⁷ Ψ.-Φραντζής, (388), 13, 34-35.

¹³⁸ Ψ.-Φραντζής, (390), 14, 43-37.

¹³⁹ Ψ.- Φραντζής, (394), 2, 17-25.

2.6 Ενέργειες του Μωάμεθ σχετικά με την κρατική ή πολεμική οργάνωση

Ας προσπαθήσουμε σε αυτό το σημείο να διερευνήσουμε την πολιτική δράση του Μωάμεθ η οποία καταγράφεται από τον παντογνώστη αφηγητή (με μηδενική εστίαση) χωρίς κανένα σχόλιο από μέρους του.

Έτσι στο κεφ. XXXIII [9] του Δούκα πληροφορούμαστε για τις πρώτες ενέργειες του Μωάμεθ ως νέου σουλτάνου οι οποίες συνίστανται στην οικονομική διαχείριση της επικράτειάς του. Αρχίζει να ερευνά τα πατρικά ταμεία και θησαυροφυλάκια και αφού βρίσκει αμέτρητα αποθέματα σε χρυσά σκεύη και σε νομίσματα, τα σφραγίζει με τη δική του σφραγίδα και τα εναποθέτει στα ταμεία όπως ήταν και πριν, άθικτα δηλαδή.

Στο κεφ. XXXIII [11] του Δούκα πληροφορούμαστε ότι ο Μωάμεθ θα ήθελε να παντρεύει την μητριά του Μάρα με έναν τυχαίο δούλο του, χωρίς βέβαια να μας δίδεται καμία εξήγηση. Αυτή ήταν κόρη του δεσπότη της Σερβίας Γεωργίου. Όμως δεν το έκανε τελικά γιατί *φοβηθείς, μήπως ο πατήρ αυτής ἐγείρη κατ' αὐτοῦ τὴν τῶν Οὐγγρων μάχην, τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ ἔτι μὴ παρωθείσης, ἀλλ' ἀκμὴν εἰς σύστασιν προχωρησάσης, ὃ ἠβουλήθη, οὐκ ἠδύνατο πράξαι*. [11, 3-5]. Άρα καταλαβαίνουμε ότι υπάρχει ο φόβος στον Μωάμεθ να μην προκαλέσει το μένος των χριστιανών, των Ούγγρων εν προκειμένω. Έτσι κρίνει ότι θα είναι συνετό να εδραιωθεί στην εξουσία και να ενδυναμώσει την επιρροή του πρώτα. Στη συνέχεια καταλαβαίνουμε ότι όταν εδραιωθεί, θα μπορεί με ευκολία να προβεί σε τέτοιου είδους ενέργειες χωρίς να φοβάται το αντίκτυπο. Βλέπουμε πράγματι έναν ηγέτη που δεν θα δίσταζε να ταπεινώσει την χριστιανή μητριά του παντρεύοντάς την με έναν δούλο. Το ίδιο έκανε άλλωστε και με την άλλη μητριά του, το βρέφος της οποίας διέταξε να στραγγαλίσουν [κεφ. XXXIII, 10, 6-8].

Για τις ετοιμασίες του φρουρίου Ρούμελι-Σιχάρ μαθαίνουμε στον Δούκα¹⁴⁰, στον Κριτόβουλο¹⁴¹, όπως επίσης και στον Χαλκοκονδύλη¹⁴². Είναι ενδεικτικό ότι ο ίδιος ο Μωάμεθ υποδεικνύει τον τόπο για την ανέγερση του φρουρίου¹⁴³. Η στρατηγική ικανότητά του τον είχε παρακινήσει να ενώσει με αυτόν τον τρόπο τις δυο ηπείρους και να έχει την δυνατότητα να περνά ελεύθερα και χωρίς φόβο από το ένα σημείο στο άλλο. Με τη βοήθεια αυτού του φρουρίου θα απομόνωνε την Πόλη, όχι μόνο από τις δύο ηπείρους, αλλά και από τις δύο θάλασσες, στο βορρά μέσω του Βοσπόρου από τη Μαύρη θάλασσα και στο νότο μέσω του Ελλήσποντου από το Αιγαίο¹⁴⁴.

¹⁴⁰ κεφ. XXXIV [7].

¹⁴¹ CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 6, (1).

¹⁴² Laonicus CHALCOCONDYLES, *Historiae*, 2, 147.

¹⁴³ Babinger 1978, σ. 77 και 264.

¹⁴⁴ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 6, (3).

Για το φρούριο αυτό ο Μωάμεθ στο σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής Κριτόβουλος* εμφανίζεται σχολαστικός και τελειομανής καθώς επιθεωρεί έφιππος τον τόπο, τη στενότητα, τα στριφογυρίσματα, τους σκοπέλους, την ορμητικότητα του ρεύματος, τις δίνες, τα αναδρομικά ρεύματα, τους στροβίλους και όλα τα σχετικά με έναν εύκολο ή δύσκολο πλου, ώστε να είναι σίγουρος για την καταλληλότητα του περάσματος¹⁴⁵. Μέσα από την περιγραφή του Κριτόβουλου καταλαβαίνουμε τις τεχνικές γνώσεις που πρέπει να είχε ο Μωάμεθ, ώστε να είναι σε θέση να καταλάβει αν όντως αυτό το σημείο τον συνέφερε. Επίσης ο ίδιος μετράει το πλάτος του πορθμού και εκεί που ήταν το πιο στενό σημείο, το βρήκε εφτά πόδια¹⁴⁶. Όταν θα αρχίσει το κτίσιμο ο ίδιος προσωπικά θα αναλάβει την πτέρυγα που έβλεπε προς τη θάλασσα¹⁴⁷.

Όσο για το σχήμα *Μωάμεθ < Αφηγητής* όπου ο Μωάμεθ περιγράφεται ως φιλότεχνος, θα το δούμε μόνο στον Κριτόβουλο¹⁴⁸. Στο σημείο αυτό είμαστε στο καλοκαίρι του 1453 όταν επιστρέφει ο σουλτάνος στην Αδριανούπολη μετά την ολοκλήρωση του φρουρίου. Τότε δίνει εντολή ολοκλήρωσης των ανακτόρων που είχαν αρχίσει να κτίζονται επί Μουράτ Β΄. Ο αφηγητής μάς κάνει κοινωνούς της καλαισθησίας του μονάρχη, χωρίς να υπάρχει καμία διάθεση από μέρους του να μας τον παρουσιάσει μεγαλομανή ή ματαιόδοξο. Έτσι πληροφορούμαστε για μάρμαρα απαστράπτοντα, με πολύτιμες πέτρες και στολισμένα με αγάλματα και ζωγραφικούς πίνακες. Γύρω από το παλάτι διαμορφώνει πάρκα και κήπους όχι μόνο με δένδρα και φυτά, αλλά και με ζώα και πουλιά. Εγκατέστησε και μια ακρόπολη κοντά στα ανάκτορα και εκεί τοποθέτησε τους γενίτσαρους. Καταλαβαίνουμε ότι τους ήθελε κοντά του σε περίπτωση κινδύνου για τον ίδιο.

Το ίδιο περίπου μοτίβο έχουμε και για την Πόλη μετά την Άλωση. Ο Μωάμεθ ενδιαφέρεται για την ανοικοδόμηση των τειχών που είχαν ερειπωθεί από τα κανόνια, αλλά και των άλλων τειχών της θάλασσας. Επίσης σχεδιάζει την ανέγερση νέων ανακτόρων και την ανοικοδόμηση του κάστρου της Χρυσής Πύλης¹⁴⁹. Όταν ολοκληρώθηκαν τα ανάκτορα, ξαναχτίζει τις γέφυρες, τις οδούς, πανδοχεία, χάνια, αγορά, στοές, και λουτρά¹⁵⁰. Εδώ ο ερωτικός Μωάμεθ θέλει να αποκαταστήσει την Πόλη στην παλιά της αίγλη. Η προσωποποίηση του έρωτα που ενσκήπτει στη ψυχή του Μωάμεθ αποτελεί ένα σχήμα λόγου συμπάθειας προς τον Μωάμεθ: *οὕτω δεινὸς ἔρωσ ἐνέπεσεν αὐτοῦ τῆ ψυχῇ τῆς τε Πόλεως καὶ τοῦ ταύτης συνοικισμοῦ τοῦ τε ἐς τὴν ἀρχαίαν εὐδαιμονίαν ἀποκαταστήσαι πάλιν αὐτήν*¹⁵¹.

¹⁴⁵ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 10, (2).

¹⁴⁶ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 10, (4).

¹⁴⁷ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 11, (1).

¹⁴⁸ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 12.

¹⁴⁹ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 2, 1, (2).

¹⁵⁰ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 2, 10.

¹⁵¹ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 2, 10, (3), 6-8.

Η προσωπική του ανάμειξη στο εγχείρημα της κατάληψης της Πόλης είναι δεδομένη και αυτό φαίνεται και στον Δούκα, κεφ. XXXV [6] όταν ο αφηγητής αναφέρεται στον Μωάμεθ που όλο αγρυπνεί κρατώντας στα χέρια του χαρτί και μελάνι σχεδιάζοντας την περιοχή της Πόλης και δείχνοντας τα τείχη στους χειριστές των κανονιών τους λέει που θα τοποθετήσουν τα κανόνια και τις πολιορκητικές μηχανές ή τις σκάλες για να ανέβουν. Ολοκληρώνοντας ο αφηγητής παρατηρεί ότι οργάνωνε τα πάντα τη νύκτα με σχολαστικότητα και πονηριά: *πάντα σχολαστικῶς και πανούργως ἐπιμελῶν* [6,7].

Το ακόλουθο τέχνασμα αξίζει να αναφερθεί καθώς είναι ενδεικτικό της ευστροφίας του Μωάμεθ. Είναι το σχετικό με την μετακίνηση των πλοίων δια ξηράς από τον πορθμό του Ιερού Στομίου στον Κεράτιο κόλπο στο κεφ. XXXVIII [8] του Δούκα. Με το σχόλιο του αφηγητή: *τεχνάζεται γενναῖόν τι και ἀνδρεῖον σόφισμα* [8, 3-4] καταλαβαίνουμε ότι και ο ίδιος ο Δούκας του το αναγνωρίζει. Έτσι ο αφηγητής τον παρομοιάζει με έναν άλλο Ξέρξη που έκανε την θάλασσα ξηρά και τη διέσχισε μεγάλο στρατιωτικό τμήμα ή με νέο Μακεδόνα που μετέφερε τα καράβια του στις κορυφές των βουνών. Όμως ο αφηγητής του αναγνωρίζει ότι ξεπέρασε τον Ξέρξη μιας και ο Μωάμεθ θα καταστρέψει την βασίλισσα των Πόλεων, ενώ ο Ξέρξης δεν κατάφερε να κάνει το ίδιο με την Αθήνα.

Το ίδιο γεγονός θα περιγραφεί και από τον Κριτόβουλο με το σχόλιο που επαινεί την ευστροφία του : *βουλὴν βουλευέται συνετὴν καὶ μόνης τῆς αὐτοῦ διανοίας καὶ ἰσχύος ἀξίαν, ἢ καὶ πρὸς τὸ προκεῖ μενόν οἱ καλῶς ἤρκεσε καὶ τοῖς πᾶσι πέρας ἐπέθηκε*¹⁵² ή το εξίσου εγκωμιαστικό : *ἐγὼ νομίζω καὶ τῆς Ξέρξου τοῦ Ἄθω διορυγῆς μεῖζον εἶναι τοῦτο πολλῶ καὶ παραδοξότερον καὶ ἰδεῖν καὶ ἀκοῦσαι· μᾶλλον δὲ τοῦτο χθὲς καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν ἡμετέρων γεγονὸς βεβαίαν κάκείνω τὴν πίστιν παρέχει τοῦ γενέσθαι, ὡς ἄνευ γε τούτου μῦθος ἂν ἦν τε ἐκεῖνο καὶ ἐδόκει μάτην λεγόμενον*¹⁵³. Άρα στο σχήμα Μωάμεθ < Αφηγητής ο Μωάμεθ είναι πιο σημαντικός και από τον ίδιο τον Ξέρξη. Το κατόρθωμά του είναι μεγαλειώδες και ευτυχώς που υπάρχει η σύγχρονη μαρτυρία και δεν είναι ένας απλός μύθος, όπως ισχυρίζεται ο αφηγητής.

Στον Δούκα, κεφ. XXXVIII [9], τον βλέπουμε να συνεχίζει την στρατιωτική του οργάνωση με το να τοποθετεί το τεράστιο κανόνι κοντά στην πύλη του Αγίου Ρωμανού. Είναι ενδεικτικό ότι το προσωποποιημένο κανόνι θα μείνει άθικτο και θα εκτελεί τις διαταγές του Μωάμεθ ακόμα και μετά την Άλωση: *καὶ ἔτι μετὰ ταῦτα φυλάττεται σώα καὶ ἐνεργεῖ πρὸς τὸ τοῦ τυράννου θέλημα* [11, 11-12]. Τα πάντα υπακούνε στις διαταγές του απόλυτου μονάρχη, ακόμα και τα άψυχα όντα.

¹⁵² Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 42, (1), 4-6.

¹⁵³ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 42, (7).

Ένα ακόμα στρατιωτικό επίτευγμα του Μωάμεθ είναι και η κατασκευή πλωτής γέφυρας, όπως μας παραδίδεται από τον Δούκα στο κεφ. XXXVIII [21], με δυνατότητα να την διασχίζουν ταυτόχρονα πέντε στρατιώτες πεζοί. Πράγματι, η γέφυρα αυτή κατασκευάστηκε απέναντι από τη στενότερη πλευρά του Κεράτιου κόλπου ώστε να μεταφέρονται ταχύτερα τα στρατεύματα από την ακτή του Πέραν ως τα τείχη των Βλαχερνών. Επίσης πάνω σε αυτή τοποθετήθηκε και ένα από τα ισχυρότερα κανόνια, ώστε να προσβάλλει τα τείχη των Βλαχερνών. Η κατασκευή της γέφυρας μάς παραδίδεται και από τον Χαλκοκονδύλη¹⁵⁴.

Μεγάλη σημασία στο θέμα της επιθεώρησης των στρατευμάτων δίδεται μέσα από την ιστορική αφήγηση του Κριτόβουλου¹⁵⁵. Αμέσως μετά από την άνοδό του στο θρόνο, επιθεωρεί ολόκληρη τη διοίκηση του κράτους, εξετάζει τις σατραπείες και τοποθετεί νέα άτομα που ξεχωρίζουν στην στρατηγική δεξιότητα, στην εξυπνάδα και στην δικαιοσύνη. Επιθεωρεί επίσης τους καταλόγους των στρατεύσιμων, εξετάζει το ιππικό και το πεζικό και δίνει εντολή να μαζευτούν όπλα και βέλη. Προπάντων όμως, όπως μας λέει ο Κριτόβουλος, ενδιαφέρθηκε για την αυλή του. Φρόντισε για την καλοζωία των γενιτσάρων, την προσωπική του φρουρά, που στα ελληνικά το αποδίδει με τη φράση «νέος στρατός». Ήταν πολύ εύστοχο εκ μέρους του να δείξει ενδιαφέρον για αυτό το ειδικό σώμα στρατού του καθώς οι γενίτσαροι ήταν εκείνοι που προστάτευαν κυρίως αυτόν. Στη συνέχεια επιθεωρεί τους πατρικούς θησαυρούς, τους θησαυροφύλακες και του φοροεισπράκτορες. Καταλαβαίνουμε πόση σημασία έδινε στο να βρίσκονται στις κατάλληλες θέσεις τα σωστά άτομα¹⁵⁶. Διαπίστωσε όμως ότι μεγάλο μέρος των χρημάτων είχε σπαταληθεί για ασήμαντα πράγματα. Αυτό που πρέπει να κάνει είναι να αυξήσει τους φόρους. Δεν διστάζει να απειλήσει τους εφοριακούς ώστε να είναι προσεκτικοί στη δουλειά τους. Κάποιους τους αντικαθιστά με αξιόπιστους και συνετούς άνδρες, πιο κατάλληλους να διαχειριστούν τα λογιστικά του κράτους. Βρίσκεται δίπλα στον στρατό του και όπως φαίνεται μέσα από τις δημηγορίες του Κριτόβουλου είναι ένας στρατηλάτης που επιδιώκει με κάθε τρόπο την επικοινωνία και την πειθώ με βάση το συναίσθημα αλλά και την λογική. Θέλει πάση θυσία να τον κάνει κοινωνό του πόθου του και του οράματός του, δηλαδή την άλωση της Πόλης.

Όσο για την στιγμή πριν την άλωση της Πόλης, ο Μωάμεθ ενδιαφέρεται για το ναυτικό του, σύμφωνα με την αφήγηση του Κριτόβουλου. Ναυπηγεί πολεμικά πλοία ή τα επισκευάζει, συμπληρώνει τον εξοπλισμό τους, στρατολογεί ναύτες, διαλέγοντας τους κωπηλάτες, κυβερνήτες, κελευστές, ναυάρχους, στρατηγούς. Και όλα αυτά τα κάνει με ευσυνειδησία και επιμέλεια,

---

¹⁵⁴ Laonicus CHALCOCONDYLES, *Historiae*, 2, (153), 25-(154), 5.

¹⁵⁵ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 5, (4) – (6).

¹⁵⁶ Αυτό φαίνεται και στο σημείο όπου διορίζει ως επιστάτες του φρουρίου Ρούμελι Σιχάρ τους πιο επιδέξιους και πιο έμπειρους ειδήμονες σε αυτά τα θέματα, βλ. Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 1, 6, (4).

σύμφωνα με το σχόλιο του αφηγητή. Έδωσε πράγματι σημασία στον στόλο, γιατί δεν αισθανόταν τόσο ισχυρός στη θάλασσα, όσο ήταν στη ξηρά. Αυτό που τον διακρίνει είναι προθυμία, ζήλος και φιλοδοξία : *πάση σπουδῇ καὶ προθυμίᾳ, προσέτι γε μὴν καὶ φιλοτιμίᾳ πρὸς τῷ ἔργῳ ἐχρήτο προὔργου τι τοῦτο νομίζων εἶναι οἱ*¹⁵⁷.

---

¹⁵⁷ Michael CRITOBULUS, *Historiae*, 21, (2), 9-10.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Μωάμεθ ο Πορθητής είναι από τα κεντρικότερα πρόσωπα στις αφηγήσεις των Ελλήνων ιστορικών της Άλωσης. Είναι γεγονός ότι προσφωνείται με διαφορετικό τρόπο από τον καθένα χρονογράφο. Ανάμεσα στον *αμηρά* του Ψ.-Φραντζή, τον *βασιλέα* ή τον *αυτοκράτορα* του Κριτόβουλου, τον *τύραννο* του Δούκα και τον *βασιλιά* του Χαλκοκονδύλη, υπάρχει ένας Μωάμεθ, αυτός που θα αλώσει την Βασιλεύουσα. Η μεθοδικότητά του, ίσως και λίγο η τύχη, θα τον αναδείξουν αδιαμφισβήτητο νικητή. Όλα τα άλλα, χαρακτηρισμοί και ενέργειές του, είτε καλές είτε κακές, θα εκτιμώνται πάντα από τους ιστορικούς, είτε τους σύγχρονους των γεγονότων είτε μεταγενέστερους. Το σίγουρο είναι πάντως ότι οι ιστορικοί της Άλωσης μας δίνουν μια σαφή εικόνα του Μωάμεθ. Από τις τέσσερις αφηγήσεις καθίσταται αντιληπτό ότι στην καταγραφή και παρουσίαση των γεγονότων πολλά σημεία είναι ίδια και λίγες είναι οι αντιφάσεις που μας ξαφνιάζουν, οι οποίες ωστόσο πιθανότατα να οφείλονται στις πηγές του καθενός ιστορικού. Έχοντας στο νου και τη βιογραφία του κάθε ιστορικού, δεν εκπλησσόμαστε όταν διαβάζουμε την περιγραφή τους για τον Μωάμεθ. Για όλους ήταν ο Πορθητής που κατέλυσε την αυτοκρατορία τους και την πολιτική της υπόσταση. Εναπόκειται πλέον στον καθένα να διαλέξει έναν τρόπο επιβίωσης μέσα σε έναν καινούργιο περιβάλλον και μια οδυνηρή πραγματικότητα. Άλλος θα μεταναστεύσει και άλλος θα παραμείνει και θα προσπαθήσει να σώσει ό,τι περισώζεται. Έτσι ιστορικοί, όπως ο Δούκας και ο Σφραντζής μην μπορώντας να δεχτούν αυτή τη νέα πραγματικότητα, δείχνουν την απέχθειά τους προς τον Πορθητή και θα μιλήσουν καταφρονητικά για αυτόν. Ο Χαλκοκονδύλης θα φανεί αποστασιοποιημένος και αποδεχόμενος τη νέα πραγματικότητα δεν έχει παρά να μεταναστεύσει σε ελεύθερο πνευματικά έδαφος, την Ιταλία. Στις περιγραφές του απουσιάζει η συναισθηματική έξαρση και σε αρκετά σημείο δείχνει μια αντικειμενικότητα ως προς τον εχθρό. Στον αντίποδα αυτών, ο Κριτόβουλος θα κάνει το εντελώς αντίθετο, δηλαδή θα αναφερθεί επαινετικά για τον Πορθητή, προς τιμή του οποίου θα συγγράψει τη χρονογραφία του εν τέλει, ενώ ο Ψ.-Φραντζής σε αρκετά σημεία θα φανεί αρκετά αντικειμενικός παραδεχόμενος την πνευματική υπεροχή του αντίπαλου.

Έτσι ο Δούκας, σε αντίθεση με τον Κριτόβουλο, παρουσιάζει έναν Μωάμεθ κυρίως από την αρνητική του πλευρά, πολλές φορές είναι προσβλητικός απέναντί του, ενώ ο Κριτόβουλος ταυτίζει πολλές φορές τις απόψεις του με αυτές του κατακτητή επικροτώντας τες. Παρουσιάζει έναν Μωάμεθ με θετικές πλευρές που σύμφωνα με την άποψή του, πρέπει να διαβαστούν και να προσεχθούν από τους ελληνόφωνους αναγνώστες. Ο Κριτόβουλος είναι αυτός που φτάνει στο σημείο να χρησιμοποιεί ιδιότητες και φρασεολογία για τον Μωάμεθ που συνήθως θα αποδιδόταν

στον βυζαντινό αυτοκράτορα και σε κανέναν άλλο. Ένα παράδειγμα είναι αυτό της αρχαιολατρίας του σουλτάνου. Ο Μωάμεθ του Κριτόβουλου συλλέγει ελληνικά χειρόγραφα και επισκέπτεται διάφορες τόπους με ιστορική σημασία για τους κατεκτημένους Έλληνες. Βέβαια αυτά τα χαρακτηριστικά του Μωάμεθ είναι συμβατικά συστατικά στοιχεία ενός αφηγηματικού εγκωμίου, αλλά δεν θα πρέπει και να διαψεύδονται ως μη αληθή. Ο Μωάμεθ του Κριτόβουλου είναι ο συνεχιστής της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, κάτι που μας κάνει να σκεφτούμε ότι η άλωση της νέας Ρώμης δεν αποτελεί ένα τέλος ιστορίας, αλλά μια νέα αρχή, καθώς ο νέος αυτός φιλόδοξος και ικανός ηγέτης θα αναβιώσει την αυτοκρατορία με κέντρο πάλι το Βυζάντιο.

Ο Μωάμεθ του Ψ.-Φραντζή παρόλες τις αναφορές στις αποτυχίες του και στο συναίσθημα της λύπης που αυτές του προκαλούν, είναι ένας Μωάμεθ οξύνους και πολυμήχανος: *είς τὰ πάντα δύναται καὶ ἀγχίνους καὶ πολύτροπός ἐστιν*¹⁵⁸. Το παραδέχεται αυτό ο αφηγητής, όπως και το γεγονός ότι άμεσα τις σκέψεις του τις κάνει πράξεις¹⁵⁹. Συνεπώς, καθίσταται εμφανές ότι— ο χρονικογράφος σε γενικές γραμμές δείχνει μια αντικειμενικότητα όταν σκιαγραφεί την προσωπικότητα του Μωάμεθ. Έτσι ο αφηγητής δεν διστάζει να τον αποτυπώνει, χωρίς σχόλια, χαρούμενο, με σοβαρότητα και με αγέρωχο ύφος, όταν μαθαίνει ευχάριστα νέα¹⁶⁰.

Ο Μωάμεθ του Σφραντζή από την άλλη είναι ο ασεβής και κακούργος σουλτάνος που σκοτώνει με το ίδιο του χέρι τον αγαπημένο γιο του συγγραφέα, διότι δήθεν το παιδί σχεδίαζε απόπειρα δολοφονίας εναντίον του σουλτάνου¹⁶¹. Είναι, επίσης, σύμφωνα με τον ίδιο αφηγητή ο εξάρχων ή ο άρχοντας των ασεβών¹⁶².

Σχηματικά αν θέλαμε να αποδώσουμε σε κλίμακα από τον περισσότερο απαξιωτικό αφηγητή προς τον λιγότερο θα σημειώναμε τον Δούκα πρώτα από όλα καθώς είναι φανερό πόσο αρνητικά σκιαγραφεί τον Μωάμεθ. Μετά θα τοποθετούσαμε τον Ψ.-Φραντζή, τον Σφραντζή, τον Χαλκοκονδύλη και τέλος τον αντίποδα του Δούκα που είναι ο Κριτόβουλος με τα αμέτρητα εγκωμιαστικά στοιχεία για τον Μωάμεθ.

---

¹⁵⁸ Ψ.-Φραντζής, (402), 2, 31.

¹⁵⁹ *ὁ λόγος εὐθὺς καὶ τὸ ἔργον*: Ψ.-Φραντζής, (394), 2, 25.

¹⁶⁰ περιχαρῆς γεγονῶς μετὰ σοβαρότητος καὶ ἀγερῶχου γνώμης εἰπών· „Τὰ ὅσα αὐτοὶ οὐκ ἐδυνήθησαν ἡμῖν ποιῆσαι, ἐγὼ ἀνταμείβομαι.“ : Ψ.-Φραντζής, (402), 2, 24-27.

¹⁶¹ *ἀνεῖλεν αὐτοχειρίᾳ τὸν φίλτατόν μου υἱὸν Ἰωάννην ὁ ἀσεβέστατος καὶ ἀπηνέστατος ἀμηρᾶς ὡς δῆθεν βουληθέντος τοῦ παιδὸς τοῦτο ποιῆσαι κατ' αὐτοῦ* : Σφραντζής, 37 (3). Το ίδιο και στον Ψ.-Φραντζής: xiv, 3.

¹⁶² *Ὁ δὲ τῶν ἀσεβῶν ἐξάρχων* : Σφραντζής, 42 (1), 43 (3) και 45 (3).

Δούκας → Ψ.-Φραντζής → Σφραντζής → Χαλκοκονδύλης → Κριτόβουλος

Ο Κριτόβουλος αποφεύγει συστηματικά κάθε απαξιωτική ή περιφρονητική αναφορά για το πολεμικό έργο των Τούρκων, και παρουσιάζει μια σύμμετρη εικόνα για τις πολεμικές επιδόσεις των δύο αντιπάλων. Μόνο μέσα από τη σύγκριση που επιχειρεί ανάμεσα στις αλώσεις άλλων πόλεων από άλλους λαούς στο απώτατο παρελθόν, και σε εκείνη της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους, υπονοεί τη βαρβαρότητα. Στην αφήγηση της Άλωσης, μόνο, τους αποκαλεί πλήθος *σύμμικτον*. Η απουσία επομένως κάθε εθνολογικής, φυλετικής ή θρησκευτικής αναφοράς σηματοδοτεί από τον Κριτόβουλο τους Τούρκους ως κάτι το άκοσμο, το άτακτο και του χαώδες. Ο Κριτόβουλος πλέκει διθυράμβους για τα επιτεύγματα του νέου σουλτάνου και είναι φανερό ότι αποσιωπά σκόπιμα κάποια ιστορικά γεγονότα. Δεν παραποιεί όμως την ιστορική αλήθεια όταν την παρουσιάζει. Άρα ο Κριτόβουλος είναι ένας αντικειμενικός ιστορικός, απλώς αυτό δεν φαίνεται αμέσως στον αναγνώστη. Ένας υποψιασμένος και αμερόληπτος αναγνώστης του έργου του θα τον καταλάβαινε καλύτερα για ποιο λόγο έκρινε σωστό ότι έπρεπε να γράψει την ιστορία του κρατώντας αυτή τη στάση απέναντι στον Πορθητή. Σε πολλά σημεία άλλωστε δεν έχει κρύψει την βιαιότητα του Μωάμεθ, αποφεύγει τεχνηέντως ωστόσο να την κρίνει.

Σημείο σύγκλισης μεταξύ του Κριτόβουλου και του Χαλκοκονδύλη αποτελεί το γεγονός ότι η δεν υπάρχει πλέον η βυζαντινή αυτοκρατορία, ούτε η κεφαλή της, ούτε ο στρατός της, αλλά ένας δυναμικός ηγέτης από ένα διαφορετικό έθνος σφριγηλό και αήττητο. Ο Χαλκοκονδύλης θεωρεί τους ίδιους τους Τούρκους υπεύθυνους για την αύξηση της δύναμής τους. Η αύξηση της δύναμής τους είναι αποτέλεσμα της αρετής τους, η οποία συνακόλουθα επέφερε και την καλή τους τύχη. Η φανερή ουδετερότητα του Χαλκοκονδύλη συμπίπτει πολλές φορές με τον ενδόμυχο αίσθημα του Κριτόβουλου, αυτό της επιβίωσης κάτω από άλλες συνθήκες. Ο Χαλκοκονδύλης βέβαια ως αναγεννησιακός λόγιος δεν θα μπορούσε ποτέ να μείνει κάτω από την εξουσία ενός τέτοιου ηγέτη, πόσο μάλλον να του πλέξει το εγκώμιο. Αυτός θα εξελιχθεί σε Έλληνα της Δύσης ή Νεοέλληνα ενώ ο Κριτόβουλος θα εξελιχθεί σε Ρωμιό ραγιά, σε έναν μορφωμένο Οθωμανό ρωμέικης καταγωγής που θα παράγει έργο για την Υψηλή Πύλη και θα μένει παθητικά και ευλαβικά μακριά από επαναστάσεις, που δεν θα ωφελήσουν σε τίποτα, καθώς η νέα τάξη πραγμάτων το θεωρεί ανώφελο και παράκαιρο.

Παράρτημα

Εικ. 1

Αυτό το πορταίτο του ζωγράφου Gentile Bellini χρησιμοποιήθηκε ως μοντέλο και για άλλα μεταγενέστερα πορταίτα του σουλτάνου. Βρίσκεται στην Εθνική Πινακοθήκη του Λονδίνου. Ο Bellini το ζωγράφησε όταν βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη μεταξύ του 1479 και 1481.

Εικ. 2

Του ίδιου ζωγράφου. 1479. Ο Μωάμεθ ο Πορθητής και ο γιος του Βαγιαζήτ Β΄. Ανήκει σε ιδιώτες.

Βιβλιογραφία

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- E. Darkó, *Laonici Chalcocandylae historiarum demonstrationes*, 2 vols. in 3, Budapest: Academia Litterarum Hungarica, 1:1922; 2.1:1923; 2.2:1927: 1:1-205; 2.1:1-146; 2.2:147-307.
- Greco V., *Ducas. Istoría Turco-Bizantina (1341-1462)*, [Scriptores Byzantini 1. Bucharest: Academia Republicae Romanicae, 1958], 29-435.
- Greco V., *Georgios Sphrantzes. Memorii 1401-1477* [Scriptores Byzantini 5. Bucharest: Academia Republicae Romanicae, 1966]: 2-146.
- Greco V., *Georgios Sphrantzes. Memorii 1401-1477* [Scriptores Byzantini 5. Bucharest: Academia Republicae Romanicae, 1966]: 150-448, 456-590.
- Maisano R., *Giorgio Sfranze Cronaca*, [CFHB 29], Roma 1990.
- Reinsch D.R., *Critobuli Imbriotae historiae*, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis 22. Berlin: De Gruyter, 1983], 3-9 και 11-207

Μονογραφίες- Μελέτες- Άρθρα-Λεξικά

- Babinger F. (1949). «Mehmeds II. Heirat mit Sitt-Chatun» (1449), *Der Islam* 29, σσ. 217-235.
- Babinger F. (1978). *Mehmed the Conqueror and his Time*. (translated from *Mehmed der Eroberer und seine Zeit: Weltenstürmer einer Zeitenwende*. F. Bruckmann KG., 1953; second edition, 1959), Princeton University Press.
- Babuin, A. (2009). *Τα επιθετικά όπλα των Βυζαντινών κατά την ύστερη περίοδο: 1204-1453*. Διδ. διατριβή Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Greco V. (1948). « Pour une meilleure connaissance d'historien Doukas», in Laurent V. (ed.), *Mémorial Louis Petit: mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines*, [Archives de l'Orient chrétien 1], Bucarest, σσ. 128-141.
- Greco V., *Ducas. Istoría Turco-Bizantina (1341-1462)*. [Scriptores Byzantini 1. Bucharest: Academia Republicae Romanicae, 1958], σσ. 29-435.
- V. Greco, *Georgios Sphrantzes. Memorii 1401-1477* [Scriptores Byzantini 5. Bucharest: Academia Republicae Romanicae, 1966], σσ. 150-448, 456-590.

- Greimas A. J. (2005). *Δομική Σημασιολογία. Αναζήτηση μεθόδου* (μτφ. Παρίσης Γ., επιμ. Καψωμένος Ε. Γ.), Αθήνα.
- Hunger H. (2007). *Βυζαντινή λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμος Β', MIET, Αθήνα.
- Kaldellis A. (2012). «The interpolations in the Histories of Laonikos Chalkokindyles», *GRBS* 52, σσ. 259-289.
- Kaldellis A. (2013). «The Greek Sources of Laonikos Chalkokindyles' Histories», *GRBS* 53/1, σσ. 738-765.
- Kaldellis A. (2014). *A New Herodotos: Laonikos Chalkokindyles on the Ottoman Empire, the fall of Byzantium, and the Emergence of the West*, Washington D. C.
- Krumbacher K. (1897). *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453)*, München.
- Laurent V. (1951). «Σφραντζής et non Φραντζής», *BZ* 44, σσ. 373-378.
- Laurent V. (1951a). «Σφραντζής et non Φραντζής. A nouveau! », *REB* 9, σσ. 170-171.
- Miller W. (1926). «The historians Doukas and Phrantzes», *JHS* 46, σσ. 63-71.
- Nasturel P.S. (1961). «Témoignages roumains sur les formes Sphrantzès et Phrantzès», *REB* 19, σσ. 441-443.
- Nikoloudis N. (1996). *Laonikos Chalkokondyles : A translation and commentary of the Demonstrations of Histories*, books I-III, Historical Publications St. D. Basilopoulos, Athens.
- ODB= Kazhdan A. P. et al. (eds), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1-3, Oxford-New York, 1991.
- PLP= Trapp E. et al. (eds.), *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, Wien 1976/2001.
- Polemis I. (1968). *The Doukai : A contribution to Byzantine Prosopography*, London.
- Reinsch D.R. (1983). *Critobuli Imbriotae historiae*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis 22. Berlin: De Gruyter.
- Rosenqvist J. O. (2008). *Η βυζαντινή λογοτεχνία από τον 6^ο αιώνα ως την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, εκδ. Κανάκη, Αθήνα.
- Αθανασόπουλος Μ. (2013). «Οι επιδράσεις του έργου του Θουκυδίδη στους ιστορικούς της Αλώσεως» στο *Θουκυδίδης, ο κορυφαίος ιστορικός της αρχαιότητας και η επίδρασή του μέχρι σήμερα*, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, εκδ. Κοράλι, Αθήνα, σσ. 196-205.
- Αθανασόπουλος Μ. (2022). *Οι απόψεις των ιστορικών της Άλωσης για την ιστορία [Μιχαήλ Δούκας, Μιχαήλ Κριτόβουλος, Γεώργιος Σφραντζής, Λαόνικος Χαλκοκονδύλης]*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα.

- Άμαντος Κ. (1955). *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων από του ενδεκάτου αιώνα μέχρι του 1821*, τομ. Α΄, εκδ. Ο.Ε.Σ.Β., Αθήναι.
- Ανδριώτης Ν. (1929). «Κριτόβουλος ο Ίμβριος και το ιστορικό του έργου», *Ελληνικά* 2, σσ. 167-200.
- Βοσταντζόγλου Θ. (1998). *Αντιλεξικόν ή Ονομαστικόν της νεοελληνικής γλώσσης*, εκδ. Βοσταντζόγλου-Βλαστάρη, Αθήνα.
- Ζακυθινός Δ. (1953). «Σφραντζής ο Φιαλίτης», *ΕΕΒΣ* 23, σσ. 657-662.
- Ζώρας Γ. (1958-1959). «Αι τελευταίαι προ της Αλώσεως δημηγορίαι Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου και Μωάμεθ του Πορθητού», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών*, 9, σσ. 510-538.
- Καραγιαννόπουλος Ι. (1975). *Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας*, εκδ. Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη.
- Καρπόζηλος Α. (2015). *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι, τόμος Δ΄ (13^{ος} -15^{ος} αι.)*, εκδ. Κανάκη, Αθήνα.
- Καψωμένος Ε. (2020). *Αφηγηματολογία. Θεωρία και μέθοδοι ανάλυσης της αφηγηματικής πεζογραφίας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα.
- Κολοβού Φ. - Reinsch D. R. (2005). *Κριτόβουλου του Ίμβριου Ιστορία*, εκδ. Κανάκη, Αθήνα.
- Μαστροδημήτρης Π. (1961). «Εσωτερικές επιδράσεις του Θουκυδίδου επί του Κριτόβουλου», *Αθηνά* 65, σσ. 158-168.
- Μονιού Δ. (2006). *Γεώργιον Σφραντζή, Βραχύ Χρονικό*, εκδ. Κανάκη, Αθήνα.
- Μονιού Δ. (2010). *Μνήμες Αλώσεως. Κωνσταντινούπολη 1453, μέσα από τις διηγήσεις των ιστορικών της εποχής...*, 4^η εκδ. αναθεωρ. Κυριακίδη, Αθήνα.
- Μπεζαντάκος Ν. (2004). *Το αφηγηματικό μοντέλο του Greimas και οι τραγωδίες του Ευρυπίδη*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Νικολούδης Ν. (1992). «Η ζωή του ιστορικού Λαόνικου Χαλκοκονδύλη», *Τετράμηνα* 49, σσ. 3386-3394.
- Νικολούδης Ν. (1993). «Ένα πορτραίτο του ιστορικού Λαόνικου Χαλκοκονδύλη», *Ιστορ* 5, σσ. 63-73.
- Νικολούδης Ν. (2006). *Λαόνικου Χαλκοκονδύλη Βυζαντίου Άλωσις, Αποδείξεις Ιστοριών Η΄*, Εκδ. Σταμούλη, Αθήνα.
- Παυλοπούλου Α. (2001). «Η αντιπαράθεση δύο κόσμων στις μαρτυρίες για την Άλωση», *Βυζαντιακά*, 21, σσ. 357-363.
- Πρίντζιπας Γ. (1994). «Οι ιστορικοί της Αλώσεως», στο Χρυσός Ε.(επιμ.), *Η άλωση της Πόλης*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, σσ. 63-97.

- Ράνσιμαν Σ. (2003). *Η Αλωση της Κωνσταντινούπολης*, μτφρ. Ν. Νικολούδης, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα.
- Σαββίδης Α.Γ.Κ. (2001). *Βυζαντινό Ιστοριογραφικό Πεντάτευχο: Προκόπιος, Μιχαήλ Ψελλός, Άννα Κομνηνή, Ιωάννης Κίνναμος, Γεώργιος Σφραντής. Συμβολή για τους ιστοριογράφους και την εποχή τους*. εκδ. Μυρμιδόνες, Αθήνα.
- Τζίφα Ιωάννα, (2022). *Η οργάνωση της αφήγησης στους βυζαντινούς ιστορικούς της Αλώσεως του 1453 μ. Χ.*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα.
- Τσάρας Γ. (1977). «Σφραντζής, Φιαλίτης ή Φραντζής;», *Βυζαντινά* 9, σσ.123-139.
- Τωμαδάκης Ν. (1952). «Αι παρά Κριτοβούλω δημηγορίαι Μωάμεθ Β΄», *Αθηνά* 56, σσ. 62-63.
- Τωμαδάκης Ν. (1953). *Περί αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως, Συναγωγή κειμένων μετά προλόγου και βιογραφικών μελετημάτων περί των τεσσάρων ιστοριογράφων*. Αθήνα.
- Χασιώτης Ι. (1974). «Τάσεις συνεργασίας Ελλήνων και Οθωμανών» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 10 , Εκδοτική Αθηνών, σσ. 247-249.